

**BACON, LOCKE VE HUME'DA ZİHN KAVRAMI VE ZİHNİN
EĞİTİMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**

**T.C.
Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Tezi
Felsefe Ana Bilim Dalı
Felsefe Doktora Programı**

Eda ÇOBAN KAPUOĞLU

Danışman: Prof. Dr. Milay KÖKTÜRK

**Aralık 2022
DENİZLİ**

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Eda ÇOBAN KAPUOĞLU

ÖN SÖZ

Akademik gelişim bir ideal olarak betimlendiğinde, tez konusu seçmek bu ideali gerçekleştirmenin belki de en önemli parçasıdır. Çünkü sizi idealinize kavuşturmak için ortaya koyduğunuz çabanız, tezinizin ismi ve konusuyla somutlaşacaktır. Yıllar sonra zikredilecek olan şey işte bu tezdır. Belki bu nedenle idealinizin var oluşa geldiği en güzel yer, ismi ve altındaki satırlardır.

Zihin ve zihinle ilgili her konuya ilginin günden güne arttığı bir dönemdeyiz. Bilhassa günümüzde yapay zeka, zihin-bilinç tartışmaları çerçevesinde bir problem olduğu dikkati çekmektedir. Dolayısıyla zihin hakkında çalışma ihtiyacı hissedilmesi doğaldır. Bu konudaki çalışmalara bakıldığında empiristlerin zihin anlayışlarının yaygın biçimde ele alınmadığı görülmektedir. Elbette empiristlerin bilgi felsefesini inceleyenler zihinden bahsetmişlerdir. Ancak empiristleri zihin felsefesi perspektifinden inceleyen çalışmaların sayısı çok sınırlıdır. Bu durumun, zihin felsefesinde eksiklik olarak nitelendirileceği düşüncesine yoğunlaştım. Gerek empiristlerin bilgi felsefeleri gerekse onların kendi dönemlerinin problemlerine kayıtsız kalmayışları, bu çalışmada motivasyon ve ilham kaynağı olmuştur.

Zihin üzerine yapılan çalışmalarda derinleştikçe, insani var oluşun zihin temelli olduğu anlaşılmaktadır. İşte bu yüzden, zihin konusu hem eskidir hem günceldir ve onu terk etmek mümkün değildir. Dolayısıyla zihne yönelik çalışmaların, filizlenmenin ötesine geçip adeta çiçek açtığı bir zamanda, bu konuyla ilgili bir eser ortaya koyabilmenin, akademik idealin hakkını verebilmek olduğuna inanmaktayım. Daha önemlisi, empiristlerin zihin hakkındaki düşüncelerinin eğitim konusunda ve bilhassa zihin eğitimi üzerine bir fikir geliştirilebilmesinde, kuram ve proje ortaya konmasında fevkalade önemli rol oynayabileceğini düşünmekteyim. Özellikle doğrudan zihinleri etkileyen dijital çağda, ortaya çıkan sorunların keşfi ve çözüm adımları konusunda zihin üzerine yapılan çalışmaların çok önemli olduğu kanaatindeyim. Bu tezin de bir kapı aralama işlevi olursa, bu beni bahtiyar kılar.

Her tez aşaması kendi içinde ve yalnızca kendine özgü bir hikaye barındırır. Kaygılar, sevinçler, kabul etmemekte direndiğimiz ölümler, heyecan verici yeni başlangıçlar ve daha niceleri mevcuttur tez yapraklarında... İşte şimdi, yaşadığım bu

sürece, çalışmamı bitirmiş olmanın tarifsiz heyecanı ile sınımsız sarılıyorum. Çalışma süresince yapılan tüm eleştiri ve değerlendirmeleri dikkate almaya çalıştım, yine de eksik ve yanlışlıklar varsa bana aittir.

Öncelikle, akademik hayata adım attığım andan itibaren yapıcı bir tavırla yol göstericim olan, ilgisini ve desteğini her zaman yanımda hissettiğim, duruşundan feyz aldığım saygıdeğer hocam Prof. Dr. Milay KÖKTÜRK'e, emeklerini ödeyemeyeceğimin farkında olarak çok teşekkür ediyorum. Bana kattığı her şey için kendisine minnettarım...

Kıymetli vakitlerini ayırıp tez izleme komitesinde bulunan ve yapıcı eleştirileriyle önemli katkılar sağlayan değerli hocalarım Prof. Dr. Murat ARICI'ya ve Doç. Dr. Alper Bilgehan YARDIMCI'ya en derin teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak, koşulsuz sevgileri, destekleri, cesaretlendirmeleri için sevgili eşime ve aileme gönülden teşekkür ederim.

Bu tez YÖK 100/2000 Doktora Bursu Programı kapsamında desteklenmiştir.

Eda ÇOBAN KAPUOĞLU

ÖZET

BACON, LOCKE VE HUME'DA ZİHİN KAVRAMI VE ZİHNİN EĞİTİMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

ÇOBAN KAPUOĞLU, Eda

Doktora Tezi

Felsefe Anabilim Dalı

Felsefe Doktora Programı

Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Milay KÖKTÜRK

Aralık 2022, VII+168 sayfa

Bu çalışmada empirizmin önde gelen filozoflarından Bacon, Locke ve Hume'da zihin kavramı incelenecek ve bu filozofların, zihin eğitimi hakkındaki fikirleri soruşturulacaktır. Zihin felsefesi çalışmalarında zihin kavramının daha çok Descartes'ın fikirleri ve düalist anlayış çerçevesinde ele alındığı fakat empiristlerin zihin kavramından çok fazla söz edilmediği görülmektedir. Oysa empirist düşüncede de zihin kavramı önemli bir yere sahiptir. Hareket noktamız, "empirist düşüncede zihin kavramının çalışılmamış olması literatür için bir eksiklik" düşüncesi olmuştur. Dolayısıyla bu çalışmanın ilk amacı, rasyonalizm ışığında incelenen zihin kavramının empirizmde de mevcut olduğunu ortaya koymak; Bacon, Locke ve Hume'un zihin hakkındaki görüşlerini açığa çıkarmaktır. İkinci amaç ise, Aydınlanma çağından itibaren önem kazanan eğitim kavramının zihinsel temellerini soruşturmak. Zihin, zihnin mahiyeti, işleyişi, değişimi ve dönüşümüne dair yorumları analiz edilecek, ardından söz konusu filozoflarda eğitim ile zihin arasındaki ilişki incelenecektir.

Son olarak, her üç filozofun konu hakkındaki fikirlerinden hareketle zihnin eğitimi üzerine yeni bir bakış açısı geliştirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Zihin, Zihin Felsefesi, Bacon, Locke, Hume, Empirizm, Eğitim, Eğitim Felsefesi, Yapılandırmacılık, Zihin Eğitimi

ABSTRACT**AN INVESTIGATION ON THE CONCEPT OF THE MIND AND
EDUCATION OF THE MIND IN BACON, LOCKE AND HUME**

ÇOBAN KAPUOĞLU, Eda
Doctoral Thesis
Philosophy Department
Philosophy Doctoral Programme
Adviser of Thesis: Prof. Dr. Milay KÖKTÜRK

December 2022, VII+168 pages

In this study, the concept of mind in Bacon, Locke and Hume, who are the leading philosophers of empiricism, will be examined and their ideas about mind education will be investigated. In philosophy of mind studies, it is seen that the concept of mind is mostly handled within the framework of Descartes' ideas and dualist understanding, but the concept of mind of empiricists is not mentioned much. However, the concept of mind has an important place in empiricist thought. Our point of departure has been the idea that "the concept of mind has not been studied in empiricist thought is a deficiency for the literature." Therefore, the first aim of this study is to reveal that the concept of mind, which is examined in the light of rationalism, is also present in empiricism; Bacon is to reveal Locke and Hume's views on the mind. The second aim is to investigate the mental foundations of the concept of education, which has gained importance since the Enlightenment age. Mind, its interpretations of the nature, functioning, change and transformation of the mind will be analyzed, and then the relationship between education and mind in these philosophers will be examined.

Finally, a new perspective on the education of the mind will be developed based on the ideas of all three philosophers on the subject.

Keywords: Mind, Philosophy of Mind, Bacon, Locke, Hume, Empiricism, Education, Philosophy of Education, Constructivism, Mind Education

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
SİMGE VE KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BACON'DA ZİHİN VE İDOLLER

1.1. Duyu.....	22
1.2. Zihin	26
1.3. Zihnin Örtük İçeriği: İdoller	28
1.3.1. Kabile İdollerini	32
1.3.2. Mağara İdollerini.....	33
1.3.3. Çarşı – Pazar İdollerini.....	35
1.3.4. Tiyatro İdollerini	37
1.4. Yapay ve Doğal İdol Ayrımı.....	39

İKİNCİ BÖLÜM

LOCKE'DA BİR ZİHİN TASVİRİ OLARAK TABULA RASA

2.1. Zihnin Doğası ve Yapısı.....	44
2.2. Zihin ve İde	47
2.2.1. Basit İdeler	52
2.2.2. Karmaşık İdeler.....	54
2.3. Zihin ve Algılama	55
2.4. Zihnin İç İşleyişi	56
2.4.1. Bellek	58
2.4.2. Anımsama	59
2.4.3. Ayırt Etme ve Seçme	59
2.4.4. Karşılaştırma	60
2.4.5. Birleştirme.....	61
2.4.6. Soyutlama.....	61
2.4.7. Ad Verme	62
2.4.8. İkincil Nitelikler Oluşturma	63
2.5. Zihindeki İşlevsel Bozukluklar	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HUME'UN FELSEFESİNDE ZİHİN

3.1. Zihnin Doğası ve Yapısı.....	67
3.1.1. İzlenim ve Tasarım.....	72
3.1.2. İdea İlişkileri ve Olgu Sorunları.....	76
3.1.3. Bellek ve İmgelem	79
3.2. Zihnin İşleyişi	83
3.2.1. Algılama ve Tasarım Oluşturma	84
3.2.2. Çağrışım	88
3.2.3. Nedensellik Bağlantısı	92
3.2.3.1. Zorunlu Bağlantı	97
3.2.3.2. Deneyim ve Alışkanlık.....	100
3.3. Zihnin İkili Görünümü: Nedensellik Kurgusu	102

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ZİHİN EĞİTİMİ

4.1. Eğitim Üzerine Değerlendirmeler	107
4.1.1. Eğitim.....	108
4.1.2. Eğitim Felsefesi.....	112
4.2. Eğitim Felsefesi Kuramları	116
4.2.1. Daimicilik.....	116
4.2.2. Esasicilik (Özcülük).....	117
4.2.3. Varoluşçuluk	118
4.2.4. İlerlemecilik	118
4.2.5. Yapılandırmacılık.....	119
4.2.5.1. Bilişsel Yapılandırmacılık.....	123
4.3. Yapılandırmacılığın Kökeni ve Empirizm	133
4.4. Empirizm ve Zihin Eğitimi	142
SONUÇ	153
KAYNAKLAR	160
ÖZ GEÇMİŞ	168

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

AGE
AGM

Adı Geçen Eser
Adı Geçen Makale

GİRİŞ

Doğaya yönelimle başlayan hakikat arayışı, zaman içinde insanın kendisine dönmüştür. Bu manada anlaşılmaya çalışılan şeylerden biri de zihindir. Billhassa Descartes’la başlayan modern felsefeyle birlikte zihin bir problem olarak ortaya konmuştur. Bu durum ise onun mahiyeti ve yapısı konusunun sürekli sorgulanmasına kapı açmıştır. Zihnin doğası her dönem farklı felsefi disiplinlerin kendi perspektiflerinden hareketle incelenmiştir. Örneğin zihin, ilkçağ düşüncesinde ruhun varlığı ve mahiyeti bağlamında, modern dönemde daha çok zihin-beden problemi ekseninde, günümüzde ise yapay zekâ odaklı tartışılmaktadır. Ancak tüm bu sorgulama ve tartışmalara rağmen zihin kavramının içerdiği belirsizlikler, genel geçer bir tanımın yapılmasına engel olmuştur.

Zihin doğası üzerine yapılan bu çalışmaları belli bir kronolojiye göre incelediğimizde ona verilen isimlerin dönemsel olarak farklılaştığını görürüz. Örneğin ilkçağda zihin teriminden ziyade ruh ve akıl terimleri kullanılmıştır. Platon, zihni tanrısal olarak kabul edilen ruhla ilişkilendirirken, Aristoteles onu insani bir yeti olarak ele almıştır. Akıl ve ruh şeklinde ifade etmiştir. Modern dönemde ise Descartes, zihni düşünce ile karakterize etmiştir. Aslında incelendiğinde bütün bunların akletmek ve sorgulamak anlamına geldikleri dikkati çekmiştir. Bu da zihin yerine kullanılan diğer tüm terimlerin onunla eşdeğer bir manada olduklarını düşündürmektedir. Sadece ruh terimi zihin ile birebir örtüşmez. Çünkü ruh genel manada inancın konusudur. Bu nedenle özellikle modern çağlarda bilimsel veya olgusal incelemelerin öne çıkmasıyla beraber metafiziksel bir unsur gibi görünen ruha yönelik atıflar zaman içinde terk edilmiştir. Bazı düşünürler ruh kavramından zihin kavramına geçişi şöyle gerekçelendirmiştir: “Ölümsüz bir ruh inancının yerleşikliğinden dolayı, ölümlü bir ruhtan söz etmenin çelişki doğurduğunun düşünülmesi ve bazı inançlarda ruha maddi bir şey olarak yaklaşılmasıdır. Bunun yerine ne ruhun maddeliğini ne de ölümsüzlüğünü çağrıştıran ve bizim, akılla yaratıkları öteki tüm canlılardan ayırmamıza imkân veren bir terim olarak “zihin” sözcüğünün kullanımı daha uygun olarak kabul edilmektedir.”¹ Bu yargı, temellerini Descartes’ın attığı çağdaş zihin felsefesinde zihnin neden merkezi bir terim olarak öne çıktığının bir açıklaması olarak görülebilir.

¹ Jerome Schaffer, *Zihin Felsefesi*, İstanbul, 2005, s.16

Descartes ile başladığı kabul edilen modern felsefe, günümüz zihin kavramının ilk tohumlarının atıldığı düşünce sistemidir. O zamana kadar metafizik birtakım tasavvurlardan ibaret olan ruh ve beden düşüncesi, artık sistematik hale gelmiştir. Ruh ilk defa Descartes'ın felsefesinde işleviyle birlikte adeta kendini dışa vuran, üstelik bizim sadece işlevini görebildiğimiz bir şey olarak zikredilmiştir. Bu bakış açısı ruh ve bedeni iki farklı nelik olarak incelemeyi gerekli kılmıştır. Descartes "Ruh ve beden nedir? Ruh ve beden arasındaki ilişki nedir? Ruh ve beden etkileşimi nasıl gerçekleşmektedir?" şeklindeki sorulara bir cevap aramıştır. Ancak belirtmekte fayda vardır ki, Descartes'ın amacı bir zihin felsefesi geliştirmek değildir. O, kendi düşünce sistemini kurarken bu konulara değinmiş ve bir yol ayrımı oluşturmuştur. Zihnin bir problem alanı olarak ortaya çıkmasına neden olması nedeniyle Descartes'ın zihin hakkındaki düşüncelerine yer vermek lazımdır.

Zihin felsefesinin merkezi tartışma alanlarını oluşturan zihin, akıl, bilinç gibi kavramların ve insanın soyut mevcudiyeti hakkındaki en tartışılabilir açıklamaların Aristoteles'te olduğunu görmekteyiz. Başka kaynaklarda zihin meselesinde her ne kadar Platon ismi zikredilse de O, idea-ruh konusunda, ruhu yalnızca idealar dünyasına ait metafiziksel bir gerçeklik olarak kabul etmiştir. Oysa Aristoteles bu dünyaya ait ontolojik bir mevcudiyet olarak insandan bahsetmiştir. İnsan ruhunun doğası ve işlevselliği hakkındaki fikirleri zihin kavramıyla benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla Aristoteles'in ruh kavramına değinmek gerekmektedir.

Aristoteles

Aristoteles, *Ruh Üzerine* isimli eserinde öncelikle, bazı filozofların ruh düşüncesine yer vererek onları eleştirmiş ve daha sonra kendi fikirlerini anlatmıştır. Ruhun ne olduğu, özellikleri ve bedenle ilişkisi konularına açıklık getirmiştir.

Aristoteles'in ruh hakkındaki düşüncelerine baktığımızda, ilk olarak ruh kavramının ne olduğunu açığa çıkarmanın önemini vurguladığını ve onu salt ontolojik bir mevcudiyet olarak ele alıp, tanımladığını görmekteyiz. Daha sonra ruh ve beden ilişkisine değinmiştir. Kendinden önceki düşünürlerin ruhun yalnızca bedenin içine hapsediği veya bedenden bağımsız bir mevcudiyet olduğu iddialarını reddetmiştir. Bunun yerine ruh ve beden ayrılığını ortadan kaldırmış, bedene canlılık verenin bilhassa ruh olduğunu savunmuştur. Bunun yanı sıra, ruhun niteliği olarak bahsettiği akıl yürütme, düşünme, yargılama gibi kavramlar ile etkin/edilgin akıl ayrımını yapmıştır. Bu ayrım o dönemde

ilk kez dile getirilmiştir. Onun felsefesinde tabir-i caizse “insanı insan yapan yetkinlik ilkesi” olarak karşılaştığımız ruh, günümüz çağdaş zihin felsefesinde bilinçli zihnin karşılığıdır. Düşünen, sorgulayan, duyumsayan, akıl yürüten hem kendi kendine hem duyulardan hareketle çalışan bu yapı, yani ruh aslında bilinci ve özbilinci olan zihin olmalıdır.

Aristoteles’in psikolojik veya ontolojik bir çalışmanın yanında insan zihnini o döneme has bir kavramla ifade ettiğini görmekteyiz. Aristoteles de ilkçağdaki kullanıma uygun olarak ruh kavramı yerine *Psyche* kelimesini kullanmıştır. *Psyche* yaşam soluğu, hayalet, dirilik-canlılık ilkesi anlamlarına gelmektedir.² Aristoteles ruhun ne olduğunun araştırılması ve bilinmesinin tüm gerçeğin aydınlatılması için önemli olduğunu savunur. Ona göre, “ruhu tanımak, bir bütün olarak hakikate büyük katkıda bulunmaktır hatta en çok da doğaya; çünkü ruh yaşayanların ilkesi gibidir.”³ Aristoteles’in düşüncesinde hakikat ve gerçeklik hakkında bir şeyler öğrenmenin en iyi yolu, canlı olmanın nedeni olarak kabul edilen ruhun doğasını anlamaktan geçmektedir. Ruhun bilinmesi hakikat arayışında bir adımdır. Ancak böylesi soyut olan dahası hakkında hiçbir şey bilinmeyen ruh kavramını anlaşılır kılmak mümkün müdür? Aristoteles, ruh konusunda güvenilir bilgi sahibi olmanın ve her açıdan sağlam bir kanaate varmanın zor olduğunu ifade eder. Çünkü ona göre, varlık ve nelik araştırması başka birçok alanla ilgilidir. Bu nitelikte bir sorunu çözecek genel bir yöntem yoktur.⁴ Nesnelerin bilgisini elde etmek için izlenen yöntem bize ruh hakkında güvenilir bir bilgi vermeyecektir. Buna ek olarak, önce ruhun hangi cinse girdiğini ve ne olduğunu belirlemek gereklidir. Aristoteles, ruhun bir varlık mı yoksa nitelik, nicelik veya kategori mi olup olmadığını veya bir *entelekhia* olup olmadığını ve kısımlara ayrılıp ayrılmadığını soruşturur. Bu sorulardan hareketle de ruh hakkındaki bilgimizin niteliği, yapısı ve kapsamı ile bu bilginin diğer bilgiler arasındaki yerinin neresi olduğuna cevap verebileceğimizi ifade eder.⁵

Aristoteles kendinden önceki filozofların bu konu hakkındaki düşüncelerini inceleyip eleştirmiş ve bu sorulara kendi bakış açısıyla tekrar cevap vermiştir. Örneğin, ilk olarak filozofların yalnızca insan ruhuna odaklandıklarını ifade etmiştir, insan dışında başka organizmalarda ruh olup olmadığı sorusu üzerinde durmadıklarını dolayısıyla ruh

² Francis Peters, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2004, s.320

³ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, İstanbul, 2019, s.31

⁴ Aristoteles, “*age.*” s.31

⁵ Aristoteles, “*age.*” s.33

türleri hakkında yeterli bilgiye sahip olamadıklarını söylemiştir. Ruhun dairesel şekilde hareket ettiğini savunan Platon'un aksine, ruhun bu şekilde hareket ettiğini kanıtlayacak bir yöntem olmadığını ifade etmiştir; ruhu küresel olarak kabul eden ve ruhun hareketinin aslında atomların özüne ait olduklarını savunan Demokritos'u eleştirmiştir. Çünkü ona göre her an harekette olan bu atomların mahiyetini araştırmak zordur. Bu küresel atomların dinginliğini nasıl oluşturduğunu söylemek imkânsızdır. Aristoteles son olarak Pythagorasçılarının ruh göçü anlayışlarına da karşı çıkmıştır. Ona göre iddia edildiği gibi herhangi bir ruhun herhangi bir bedene girmesi saçmalaktır. Çünkü her beden kendine özgü bir biçime ve şekle sahiptir ve ruhun başka bedene girmesi, aşağı yukarı flüt yapan marangozun sanatının flütlerden geldiğini söylemek gibidir. Bir örsle flüt sesi, bir flütle örs sesi çıkarılamayacağı gibi bir at bedeniyle de insan ruhuna sahip olunamaz. Her ruh kendi bedeni için özel olduğu gibi, her beden de kendi ruhu için özeldir.⁶

Filozoflar ruhun ne olduğunu ve varoluşunu sorgulamadan onun nitelikleri, sınırları ve bedenle ilişkisi hakkında açıklamalar yapmışlardır. Aristoteles ise tüm bu şeylerin ötesinde onun ne olduğunu açıklar. O, önce var olanların belli bir cinsine varlık denildiğini ve varlığın üçe ayrıldığını söyler. Bunlar; madde, form ve madde ile formun birleşimidir. Madde bir güç, biçim ise bir yetkinliktir. Ama yetkinlik de iki anlamlıdır. Bir anlamı bilgi gibi, bir anlamı ise bilgiyi kullanmak gibi.⁷ Burada bahsedilen varlık cisimdir ancak ruh bir cisim değildir. Aristoteles'e göre cisim bir taşıyıcı gereği var değildir, daha ziyade cismin kendisi zaten taşıyıcı ve madde olarak vardır. O halde zorunlu varlık olarak ruh yaşama gücüne sahip doğal bir cismin biçimi anlamında bir varlıktır. Varlık ise bir yetkinliktir. (entelekha) O halde ruh bir cismin entelekheiasıdır.⁸ İnsan madde ve formdan oluşan bir varlıktır, ruh ise bu varlığın yetkinliğidir. İnsanın insan olma yetkinliği onun ruhu sayesinde.

Aristoteles yetkinliğin iki farklı anlama geldiğini belirtir. Bir anlamda bilgidir, diğer anlamda ise bilgiyi kullanmaktır. "Ruh bilgi gibi olan anlamıyla bir yetkinliktir. Çünkü bir insanda oluş bakımından en önce gelen şey bilgidir. Bu yüzden ruh, yaşama gücüne sahip doğal bir cismin birinci yetkinliğidir. Biçim anlamında bir varlıktır, yani bir cismin ne idüğüdür."⁹ Bu tanıma göre ruh, madde ve formdan oluşan bir tözdür. Fakat bu

⁶ Aristoteles, "age." s.41-45

⁷ Aristoteles, "age." s.87

⁸ Aristoteles, "age." s.89

⁹ Aristoteles, "age." s.91

töz aynı zamanda bir yetkinlik, yani cismin ne olduğunun garantörüdür. Bir başka ifadeyle ruh, varlığı varlık yapan ve diğerlerinden ayıran temel bir sebeptir. Varlığa canlılık yetkisi kazandırandır. Peki, ruhun beden ile ilişkisi nasıldır?

Aristoteles'e göre, beden ruhun değil, ruh bedeninin yetkinliğidir. Bu yüzden ruhun bedensiz olmadığı ama bir beden de olmadığı düşüncesi güzel bir yargıdır. Çünkü ruh bir beden değildir, bir beden bir şeydir; bu nedenle bedende bulunur ama belli bir bedende bulunur.¹⁰ Genel bir beden ve ruh yoktur, Ruhlar ve bedenler vardır, her beden kendisine ait olan ruhun eseridir. Onun yetkinliği sayesinde gerçekleşmiştir. Beden ruh sayesinde beden olmaya elde etmiş ve hareket etmektedir. Bu durumda bedeni madde ruhu ise form olarak düşünebiliriz. Ruh kendindeki canlılık özelliğiyle bedeni canlı hale getirmekte ve yetkinliğiyle ona bir form kazandırmaktadır. Aristoteles'in doğaya uyguladığı madde-form ilişkisinin kendini ruh ve beden konusunda da gösterdiğini görmekteyiz.

Aristoteles ruh ve beden arasındaki bağı şu şekilde ifade etmiştir: "Ruhun bedenle olan ilişkisi gözün görme ile olan ilişkisi gibidir. Göz görmenin maddesidir ve görmek çekip çıkarılırsa göz artık göz değildir, taştan veya çizilmiş bir göz gibi yalnızca ismen gözdür. Yaşama gücüne sahip olan beden, ruhunu kaybetmiş olan beden değil, ruha sahip olan bir bedendir."¹¹ Buradan hareketle varlığı oluşturan şeyin ruh ve beden olduğunu, ikisinin yalnızca bir aradayken anlamlı olduğu sonucuna varmaktayız. Bedenin içinden ruhu çıkardığımızda ortada bir varlık kalmayacaktır. Çünkü ona varlık olma, yani yaşantı niteliğini ruh vermektedir.

Aristoteles, ruhun doğası ve bedenle ilişkisi problemine değindikten sonra ruhun birtakım yetileri olduğunu dile getirmiştir. Ona göre ruh, beslenme, duyumsama, akıl yürütme ve hareket yetileriyle tanımlanmaktadır. Fakat bu yetilerin tamamı her bir ruhta bulunmaz.¹² Örneğin, bitkisel ruhta akıl yürütme yetisine rastlamayız, onlar insan ruhuna aittir. Ruh, her canlı için olsa da yetileri her canlıda mevcut değildir. Bazı Aristoteles yorumcuları onun ruh yetileri hakkındaki bu düşüncelerini şöyle özetlemektedir: Aristoteles hiyerarşik bir ruh sınıflaması yapmıştır. Her bir alt tabaka üstteki için madde durumundadır. En alttaki ruh besleyicidir; çünkü o canlı veya bir ruha sahip olan bitkilerde, hayvanlarda ve insanlarda bulunmaktadır. Fakat bitkiler ruhun sadece bu

¹⁰Aristoteles, "age." 99

¹¹ Aristoteles, "age." s.91

¹² Aristoteles, "age." s.106

derecesine sahiptir. Daha sonra bütün hayvanlarda var olan duyusal ruh gelmektedir. Ruhun bu derecesi de hayvanlarda ve insanlarda bulunmaktadır. Bitki ve hayvan ruhlarının üstünde yükselen insan ruhunun özelliği ise akıldır.¹³

Akıl, ruh yetilerinin en üst katmanıdır. Her yeti bütün canlılarda eşit olarak bulunmadığı için akıl yetisi de yalnızca insana özgüdür. Diğer canlılarda yoktur. Fakat sadece insana ait olsa bile, aklın da kendi içinde hiyerarşik bir yapısı vardır. Aristoteles akli ikiye ayırmıştır. Birincisi tamamen pasif olan edilgin akıl, ikincisi aktif durumda olan faal/etkin akıldır. Edilgin akıl, duyumlardaki ve imajlardaki kavranabilen şeyleri alır. Ayrıca edilgin akıl, yok oluşa tâbidir ve etkin akıl kendisine tesir eder. Etkin akıl ise, ruhun muhakeme yapabilme ve düşünme yönüdür. Bu akıl, kuvve halindeki düşünceyi ve kavrayışı fiil hale getirir. Böylece edilgin akla düşünme imkânı verir. Tıpkı ışığın bize renkleri görme imkânı vermesi gibi.¹⁴ Etkin akıl, başka bir yetiye ihtiyaç duymaksızın kendi kendine çalışmaktadır. Bu nedenle edilgen akıldan daha değerlidir. Edilgin akıl ise aldığı verileri işleyen bir makine gibidir. Tek başına bir yetkinliği yoktur.

Descartes

Ruh hakkındaki düşünceler her ne kadar ilk filozoflara kadar götürülebilse de bugün ki çağdaş zihin felsefesi tartışmalarının temelini Descartes'ın felsefesinde görebiliriz. Descartes sisteminde zihin felsefesinin terimlerini kullanmamıştır. O ruh, akıl ve zihin kavramlarını kullanmıştır. Bu da bize, Descartes'ın amacının zihin üzerine bir felsefe yapmak olmadığını düşündürmektedir. Ancak onun ruh, zihin, beden kavramlarını, o güne kadar söylenmemiş bir tarzda dile getirmesi günümüz zihin felsefesine bir dayanak noktası olmuştur. Ruh ve beden hakkında ortaya koyduğu sorular, ileri sürdüğü iddia ve argümanlar halen tartışılmaktadır.

Descartes'ı zihin kavramına götüren adımlar dizisi, onun şüpheyi bir yöntem olarak kullanmasıdır. Çünkü kendi bedenimiz de dâhil dünya üzerindeki her şeyden şüphe etsek de düşündüğümüzden şüphe edemeyiz. Düşünen şey benlik, yani zihindir. Descartes'a göre, ben bir bedenimin olmadığını düşünebilirim. Çünkü bunların yokluğunu düşünmek beni herhangi bir şüpheyi ve çelişkiye sevk etmez. Ancak düşündüğümünden hiçbir koşulda şüphe edemem.¹⁵ “O halde ben neyim? Düşünen bir şey

¹³ David Ross, *Aristoteles*, İstanbul, 2017, s.157

¹⁴ Aristoteles, “*age*.” s.155

¹⁵ Rene Descartes, *Meditasyonlar*, İstanbul, 2019, s.60

miyim yoksa bir beden mi?” gibi sorulara Descartes şöyle cevap verir: “Düşünme ruhun bir niteliğidir ve burada ben bana en çok ait olan şeyi keşfediyorum. Bu tek başına benden ayrılamaz. Öyleyse ben kesin olarak söylersem, sadece düşünen bir şeyim, yani bir zihnim (esprit), bir anlayım ya da bir akılım.”¹⁶ Burada belirtmemiz gerekir ki, Descartes'ta ruh yerini artık zihne bırakmaya başlamıştır. Ruh ve zihin kavramları birbirinin yerine kullanılmıştır. Descartes ben neyim sorusuna kesin bir cevap vermemiş olsa da başka bir soru daha vardır. Yalnızca bir zihin miyim? Aynaya baktığımda gördüğüm şey, yani bedenim nedir? Descartes, bedeninin bir olduğunu ve birbiriyle öylesine ilişkilendirilmiş organlardan oluştuğunu ifade eder.¹⁷ İşte bu durum insan varoluşunun iki parçaya ayrılması demektir. Descartes insanın düşünen ve düşünmeyen iki farklı tözden oluştuğunu iddia etmiştir. Bu iddiası kendisinden yüzyıllar sonra bile anılacak olan *Kartezyen Düalizm*'in temelini oluşturur.

Kartezyen düalizm birçok tartışmaya ve yoruma konu olmuştur. Bunlardan birine göre: “Descartes apaçık olanın yeniden inşasını sunmaktadır. Felsefesinde dikkat çektiği tek şey, insanın düşündüğü müddetçe düşünen bir şey olarak var olduğudur. Onun temel karakteristiğinin düşünme olduğuna ve beden olmadan da düşünen bir şey olarak devam edeceğine inanıyordu. O halde, düşünme beden olmadan da devam edebilir, bu durumda düşünmenin meydana geldiği ve bedenden ayrı olan bir zihnin var demektir. İşte bu ayrım Kartezyen Düalizm'dir. Beden uzayda genişleyen, mekanik olan fiziksel bir nesneye tekabül ederken, düşünen şey ondan farklı olarak fiziksel olmayana karşılık gelir. Dolayısıyla zihin ve beden diye iki ayrı töz vardır ve bunlar aynı özelliklere sahip değildir.”¹⁸

Descartes ruh ve beden arasında yaptığı bu ayırmadan sonra onların özellikleri ve birbirleriyle olan etkileşimleriyle ilgili sorulara cevap aramıştır. Bazı yorumlara göre, Descartes'ın düşüncesinde zihin, cisme ait hiçbir nitelikten pay almaz. Çünkü o, doğası gereği hiçbir şekilde bölünemez. Fakat cisimli ve yayımlı olan şeylerde ise bunun tam tersi olur, yani beden her zaman için bölünebilir bir şeydir. Zira beden, biçimi ve boyutları olan bir varlıktır. Oysa zihnin biçimi ve boyutu olmadığı gibi evrende bir yer de işgal edememektedir.¹⁹ Zihin dendiğinde uzamsız, cisimsiz, dolayısıyla duyumsamadığımız

¹⁶ R. Descartes, “age.” s.85

¹⁷ R. Descartes, *Ruhun Tutkuları*, İstanbul, 2020, s.25

¹⁸ Sylvester Donkoh, *Descartes' Method, Mind and Body*, Imperial Journal of Interdisciplinary Research (IJIR) 3/1, 2016 s.70

¹⁹ J. Shaffer, “age.” s.60

bir şeyden bahsedilmektedir. Fiziksel dünyanın dolayısıyla duyuşsal algılarımızın ötesindedir. Onu yalnızca düşünceyle tahayyül edebiliriz. Descartes'a göre düşünnen bir şey olan insan zihnine dair sahip olduğumuz –uzunluk, genişlik ve derinliği olmayan, insan vücuduna ait olan hiçbir şeye katılmayan- ideler cismi şeylerin idesinden oldukça farklıdır.²⁰ Zihin tamamen düşünsel olan bir töz iken, beden uzamı, genişliği ve dolayısıyla fiziksel gerçekliği olan bir tözdür. Descartes, bedenın doğası gereği her zaman bölünebilir olmasına karşın, zihnin tümüyle bölünemez olduğunu vurgular. O, düşünnen bir varlık olarak kendi zihnini ele aldığında, hiçbir şekilde bölümlere ayrılmadığını ve kendini bir bütün olarak algıladığını iddia eder.²¹

Descartes için zihnin görevi sadece düşünmek değildir. Onu yanılıya sürükleyecek olan duyuşlarımızdan etkilenmesini en az düzeye indirmek ve böylece zihni doğru düşünmeye yönlendirmek lazımdır. Zihnin doğru düşünmesini sağlayacak şey ise, onun idaresi için belirlenmiş olan ilkelerdir. Bu ilkeler şunlardır: Doğruluğu hakkında kesin bilgiye sahip olmadığımız hiçbir şeyi asla doğru olarak kabul etmemeliyiz, inceleyeceğimiz güçlükleri daha iyi çözümlmek için mümkün olduğu kadar parçalara ayırmalıyız, düşünceleri en basit ve anlaşılması en kolay nesnelere başlayarak en karmaşık olanların bilgisine yükselecek biçimde düzenlenmelidir.²² Zihnin tek başına mükemmel bir yetkinlikle çalışması ve dolayısıyla varoluş amacı olan doğru düşünmeyi gerçekleştirmesi, bu ilkelerle mümkündür.

Zihnin varlığı bedenın varlığını gerektirdiğine göre, bu iki töz arasında bir etkileşim olmalıdır. Descartes etkileşimi açıklarken önce beden ile ilgili birtakım yargılarda bulunmuş, daha sonra ruh ile ilişkisinin olmadığını ifade etmiştir. Ruhun bedene canlılık verdiğini düşünnen Aristoteles'in aksine Descartes, bunun tamamen yanılı olduğunu savunmuştur. Ona göre, ruh bedene sıcaklık ve hareket, yani canlılık veremez. Dolayısıyla bedenlerimizin hareketi ruha bağlı değildir.²³ Ancak bu konuyla ilgili düşüncelerini anlattığı bir başka yerde ise bu etkileşimin varlığından şu şekilde bahsetmiştir: "Ruh bedenden ayrı değildir, o tüm mevcudiyetiyle bedenın tamamına yayılmıştır. Çünkü beden birdir ve bölünemezdir bu nedenle ruh tek bir organla değil, bedenın tamamıyla ilişkilidir. Beyinde küçük bir bez vardır, ruh işlevlerini bu noktada

²⁰ R. Descartes, "age." s.93

²¹ R. Descartes, "age." s.132

²² Rene Descartes, *Yöntem Üzerine Konuşma*, Ankara, 2009, s.27

²³ R. Descartes, "age." s.6

yerine getirir. Ruhun beden ile ilişkisi bu yapıda gerçekleşmektedir.”²⁴ Bu durumda Descartes’ın felsefesinin başından itibaren savunduğu “etkileşim yok” ifadesi geçerliliğini kaybetmiştir.

Tüm bunlardan hareketle, Descartes’ın felsefesinde ruh denilen şeyin, sanki bedene kenetlenmiş bir mevcudiyet olduğunu söyleyebiliriz. Ama burada Aristoteles’in aksine bir canlılık formu veya ilkesi yoktur. Bedeni bir makine olarak kabul edersek, onun işleminin nedeni ruh değildir. Aristoteles şayet makine benzetmesini kullansaydı, orada bu makineyi işleten şey ruhtur diyebilirdik. Oysa Descartes’ta ruh denilen şey, bağımsız bir tözsel varlık olmaktan ziyade, kişinin zihinsel etkinliklerini anlatan bir kavramdır. Eğer ruhta canlılık ilkesi bulunmuş olsaydı, ruh ve beden arasında tam bir etkileşimden bahsedilirdi. Dolayısıyla onun bir ruh ontolojisi yaptığını söyleyebilirdik. Fakat Descartes’ta ruh olarak nitelendirilen şey zihin, akıl veya anlaktır. Varoluşsal anlamda bir töz değildir. Onun felsefesinde insanı insan yapan şey, onun varoluşsal yarısı olan ruh değil, zihindir.

Ruhun kendini gösteriş biçimi düşünmesi, bedenini kendini gösteriş biçimi ise maddedir. Böyle bakıldığında Descartes’ın başlangıçta ontolojik bir araştırma yaptığı düşünülebilir ancak vardığı nokta ruhun tözsel mevcudiyetinden ziyade, birtakım soyut işlevlerinin olduğu kabulüdür. Başka bir ifadeyle, Descartes’ın beden ismini verdiği makine kendi iç dinamikleriyle işlemektedir. Dolayısıyla bu makineyi çalıştıran şey ruh değildir. Ruh, makinenin içinde bir yerde kişinin asıl benliğini oluşturacak tözsel bir bileşen olarak mevcuttur. Kendini algı, duygulanım ve zihinsel etkinlikler şeklinde göstermektedir. Ruh, akıl sahibi olan ve olmayan şeklinde ikiye ayırırsak, Descartes’ın bahsettiği şey akıllı ruhtur. Akıl dediğimiz şey ise en genel manada zihnin bir işlevidir. Bu da bizi zihnin doğasının ne olduğu sorusuna götürür. Bu yüzden Descartes da ruhun ontolojik statüsünden daha çok zihnin doğasının ne olduğu sorusuna odaklanmıştır. Onun zihnin doğası ve bedenle ilişkisi konusunda ortaya koyduğu çıkarımlar çağdaş zihin felsefesinin de bir bakıma temellerini atmıştır.

a- Zihin Felsefesinin Uğraşı Alanı ve Temel Kavramları

İnsan zihni hakkındaki düşüncelerle İlkçağ felsefesinden itibaren karşılaşılsa da çağdaş zihin felsefesinin kendine has bir alan olarak ortaya çıkması 1950’li yıllardan

²⁴ R. Descartes, “age.” s.25

itibaren olmuştur. Özellikle Descartes'ın zihin-beden düalizmine yönelik eleştirileriyle bilinen Gilbert Ryle'in bu alanı ortaya çıkararak bir öncü olduğu kabul edilmektedir. Bu konu hakkındaki bazı yorumlara göre, zihinle ilgili konu ve çalışmalar, 19.yüzyılın hakim felsefesi karşısında askıya alınmıştır. Ancak bu konuda aktif ilginin yeniden canlandırılması ve bir alan olarak karşımıza çıkması, Ryle'in etkili ve ufuk açıcı kitabı olan *The Concept Of Mind*'in yayınlanmasıyla olmuştur.²⁵

Zihin felsefesi en genel anlamıyla ilkçağda ruhu, modern dönemde ve günümüzde ise zihni tüm yönleriyle ele alıp, açıklamaya çalışan felsefe disiplini. Bazı kaynaklara göre: “Zihin felsefesindeki en temel sorun zihnin doğasının ne olduğu ve zihinle ilgili unsurların çözümlenmesidir. Bilinç, öz bilinç, qualia gibi zihinle ilgili unsurların her birinin doğasını ve aralarındaki ilişkileri keşfetmek, özellikle de merkezî sinir sistemiyle, yani bedenle nasıl ilişkilendirilmesi gerektiğini ortaya çıkarmaktır.”²⁶ Bir başka yoruma göre zihin felsefesi, beden ve özellikle de beyin- ya da daha genel olarak ele alırsak-merkezi sinir sistemi ile zihin dediğimiz şey arasındaki ilişkiyi incelen felsefi bir disiplindir.²⁷ İki farklı tanımda ortak olan şey, zihin felsefesinin öncelikli olarak zihin ve beden problemi ekseninde tanımlanmış olmasıdır. Zihnin anlamı, zihnin doğası, beden ile ilişkisi temel konulardır. Ancak buna ek olarak modern düşünceyle birlikte zihin ile ilgili olduğu iddia edilen farklı kavram ve problem alanları ortaya çıkmıştır. Bunlardan bazıları bilinç, öz bilinç, qualia, kendilik (self), yönelimsellik, kişi özdeşliği, yapay zekâ ve başka zihinler meselesidir. Bundan hareketle zihin felsefesinin içeriği ve tanımı derinleşmiştir. “Zihin felsefesi, başta bilincin mahiyeti olmak üzere, ne tür şeylerin bilinçli olduğu veya bilince sahip olabileceği ve zihinsel olaylar diye adlandırdığımız sadece bilinçli varlıkların bağlı bulunduğu olaylarla ilgilenen bir disiplindir.”²⁸ Artık zihin beden sorununun yanı sıra yukarıda verilen problem alanları da felsefenin bu alt disiplinine dâhil edilmiştir.

Zihin felsefesinin sadece zihnin doğasının ne olduğu sorusu ile sınırlanmadığı hatta onun asıl araştırma konusunun bunun çok ötesinde olduğunu iddia eden başka yorumlar da vardır. Krueger'e göre, zihin felsefesi özellikle zihinsel fenomenlerle

²⁵David M. Rosenthal, “*Philosophy Of Mind*”, Social Research, 47/4 Philosophy: An Assessment, 1980 s.791

²⁶Jerome A. Schaffer, “*The Philosophy Of Mind and Some Ethical Implications*”, Philosophic Exchange, 2/3 1971, s.32

²⁷Erdinç Sayan, “*Analitik Zihin Felsefesinin Temel Problemlerine Bir Bakış*”, Kaygı Dergisi, 2012/19 s.39

²⁸J. Schaffer, “*age.*” s.17

ilgilenen bir felsefe dalıdır. Zihinsel fenomenlerin doğası ve bunların gerçekliğin nedensel yapısındaki yeri, zihnin eylem ve davranışlarla bağlantısı gibi problemlerle ilgilenir. Bilinç ise onun merkezi konusudur.²⁹

Bu alanda çalışmaları bulunan Lycan'a göre, zihin felsefesi basitçe zihin-beden problemi olarak ifade edilse de aslında içeriğinde çözülemeyen birçok soru bulunan bir alandır. Bu sorulardan bazıları; bilincin ne olduğu, zihnin doğası, fizikselin ötesindeki düşünsel hayat, özgür irade ve zihnin davranışa etkisinin nasıl olduğudur.³⁰

Kavram ve konuların çeşitlenmesi zihin felsefesinin hem problem alanını genişletmiş hem de başka ortak alanlarla çalışmasını gerekli kılmıştır. Bu nedenle aslında zihin felsefesi diğer alanlarla ilişkili olması bakımından geniş bir yelpazeye sahiptir. Epistemoloji, metafizik, dil felsefesi, sinir bilimi, bilişsel bilimler ve nöropsikoloji gibi alanlarla ortak çalışmalar yürütülmektedir. Çünkü zihnin ne olduğu ve doğasıyla ilgili çalışmalar yapılması, insan merkezli olan diğer alanlarla karşılıklı olarak etkileşim halinde olmayı gerektirmektedir. Bir zihin yaklaşımı olan davranışçılığın aynı zamanda psikoloji biliminin de konusu olması ya da bilincin doğasının dil felsefesinin de çalışma alanına dâhil olması bu duruma örnektir. Hatta son zamanlarda teknolojik gelişmeyle birlikte yapay zekâ konulu araştırmaların artması ve bu alana çağdaş zihin felsefesi çalışmalarının kuramsal bir zemin hazırlaması, zihin felsefesi problemlerinin etki alanını daha da genişletmiştir diyebiliriz. O halde, zihin felsefesinin başka alanları etkileyen ve aynı zamanda onlardan etkilenen bir problem alanı olduğunu ifade edebiliriz. Biz bu tezin amacı bağlamında, çağdaş zihin felsefesinin merkezi üç kavramını giriş bölümünde özetle ele almanın yerinde olacağına inanıyoruz.

Zihin

Zihnin doğası hakkındaki düşünceler çok çeşitli olmasına karşın halen genel-geçer bir tanımının bulunmadığı söylenebilir. Bunun nedeni, her düşünce sisteminin kendi perspektifinden hareketle bir tanım yapmasıdır. Ancak tanımlarda savunulan düşünce, zihnin merkezi bir yeti ve insana ait fiziksel ile düşünsel tüm şeylerin de ona bağlı olduğudur.

²⁹ Joel Krueger, *Philosophy Of Mind*, In *Encyclopedia of Identity (Vols. 1-2)*, ed. Ronald Jackson, II. Thousand Oaks, 2010, s.565

³⁰ William G. Lycan, "*Philosophy Of Mind*", Nicholas Bunnin, E. T. Psui James, *The Blackwell Companion to Philosophy*, Blackwell, 2002, s.167.

Sözlük anlamına baktığımızda, İngilizce’de “mind” olarak ifade edilen zihin kavramının, “hatırlama ya da hatırlanma durumu, zihinsel güç olarak kullanıldığını görmekteyiz. Ayrıca zekâ, beyin ve ruh kavramlarıyla da yer yer eş anlamlı olarak kullanılabilir. Buna ek olarak zihin, insanın algılama, hatırlama, düşünme, sorgulama gibi temel niteliklerini içeren bir yeti şeklinde tanımlanmıştır.³¹ Schaffer zihin kavramının İngilizcesini şöyle açıklamıştır: “İnsanın fikrini değiştirdiğinden, görüşünü söylediğinden, bir şeyi hatırladığından, kararlı olmasından, müteredit bir durumda bulunmasından söz ederiz. Aynı şekilde bir insana iradeli, kıt kafalı hatta geri zekâli derken de “mind” sözcüğünden faydalanırız. Hatta İngilizce’de açık fikirli, neşeli, cahil ve kötü düşünceli şeklindeki deyimleri bile “mind” sözcüğünden yararlanarak yapmaktayız.”³² Bu durum bize zihin teriminin farklı anlamlara karşılık geldiğini gösterir.

İngilizce’de farklı kelimelerle ifade edilen zihin, Türk Dil Kurumu Sözlüğü’ne göre, anlam, duyu ve davranışlar dışındaki ruhsal süreç ve etkinliklerinin tümü; anlama ve kavrayış gücü; yeti olarak tanımlanmaktadır.³³ Bu tanımlarda ortak olan şey, zihnin düşünme, sorgulama gibi düşünsel bir zeminde ele alınmasıdır. Bazı yorumlara göre, zihin algılayan, hatırlayan, hayal eden, düşünen, hisseden, akleden ve bireysel vücut organizması ile ilişkili olan öznedir.³⁴ Yapılan tanımlardan hareketle, zihnin duylara karşılık gelmeyen, yani şu diye gösteremediğimiz ancak birtakım düşünsel faaliyette bulunmamızı sağlayan bir yeti şeklinde tanımlayabiliriz.

Zihin ve düşünme hep bir arada ifade edilmiştir. Priest, bu durumu şu şekilde değerlendirir: “Bir şeyin zihin olduğunu söylemek, bu şeyin düşünme yeteneğine sahip olduğunu söylemektir. Bir düşünme yeteneğine sahip olmak bir zihin olmak için hem zorunlu hem yeterlidir. Dolayısıyla eğer x diye bir şey varsa ve x düşünme yeteneğine sahipse, bunlardan çıkan sonuç, en azından bir tane zihnin bulunduğudur.”³⁵

Bir zihin olmanın gerek ve yeterli koşulu düşünme kapasitesinin bulunmasıdır. Düşünme dediğimiz zihinsel eylem veya süreç bilinçli olmayı beraberinde getirmektedir. Düşündüğünü ifade eden insan hem düşündüğünün hem ne düşündüğünün farkındadır. Öyleyse zihni açıklarken karşımıza çıkan diğer bir şey bilinçtir. Russell zihnin içindeki

³¹ Merriem Webster, *Webster’s Third New International Dictionary*, 1992, s.1175

³² J. Schaffer, “age.”, s.17

³³ Şükrü Haluk Akalın, *Türkçe Sözlük*, 2012, s.720

³⁴ Bertrand Russell, *Felsefe Sorunları*, İstanbul, 2019, s.68

³⁵ Stephen Priest, *Zihin Üzerine Teoriler*, İstanbul, 2018, s.303

bilinci şu sözlerle ifade etmiştir: “Zihin kavramının dayandığı gerçeklik kısaca ister duyuşal ister akısal olsun bilincin bir durumu veya etkinliğidir.”³⁶ Bu durumda bilinç, açıklanmayı bekleyen bir başka kavramdır.

Bilinç

Zihin felsefesinin bir diğer araştırma alanı bilinç problemidir. Süreç içinde ne zaman ortaya çıktığı, zihinle bağlantısının ne olduğu konusunda genel bir kabul yoktur. Bilincin neliği ve bilinçli olmanın ne anlama geldiği şeklindeki sorulara cevap aranmaktadır. Bazı yorumlara göre bilinç kavramının kullanımı çeşitli güçlükler içermektedir. Hatta bilinç, felsefenin gerçek anlamda bir Proteus’udur. Bu kavram felsefenin farklı problem alanlarının hepsinde ortaya çıkar. Fakat onlardan hiçbirinde aynı yapıyı taşımaz. Bilinç kavramı bu alanlarda sürekli bir anlam değişimi içinde kavranır.³⁷ “Bilinç problemini iyi anlayabilmek ve onun hakkında bilgi sahibi olabilmek için dikkatimizi onun doğasına vermemiz yerinde olacaktır. Bilincin herkesi tatmin eden bir tanımını vermek oldukça zor. Fakat gündelik tecrübelerimize dayanarak kaba bir tasvirini yapmak mümkündür. Bilinç, “hastanın bilinci açıldı” cümlesinde olduğu gibi uyanıklık anlamına gelebilir. Yine bilinç “içinde bulunduğumuz durumun bilincindeyim” cümlesinde olduğu gibi farkındalık anlamında da kullanılabilir.”³⁸

Bilinç kavramı en genel tanımıyla bir uyanıklık halidir. “Bilinç, derin ve deliksiz bir uykuya daldığımız veya başımıza çok şiddetli bir darbe indirildiği zamanlardaki durumumuzun tersine, uyanık olduğumuz zaman ne isek odur, yani bir uyanıklık ve farkında olma halidir. Ya da başka bir ifadeyle, deliksiz bir uykuya daldıkça ya da yavaş yavaş bayılırken git gide daha az sahip olduğumuz ve dışardaki kalabalığın gürültüsü mükellef bir yemekten sonraki şekerlemeden an be an bizi uyandırırken git gide daha çok sahip olduğumuz uyanıklık durumumuzdur.”³⁹

Bilinç hakkında yorumları bulunan Tononi’ye göre bilinç, herkes tarafından bilinmektedir. O, her gece rüyasız bir uykuya daldığımızda kaybolan ve uyandığımızda veya rüya gördüğümüzde yeniden ortaya çıkan şeydir.⁴⁰

³⁶ B. Russel, “age.”, s.81

³⁷ Milay Köktürk, *Sembolik Formlar Felsefesi III*, Ankara, 2018, s.72

³⁸ Murat Arıcı, “Zihin Felsefesi, Ben Nerede, Zihin Bedensiz Var Olabilir mi?” Ankara, 2019, s.113

³⁹ George T. Ladd, *Philosophy, Descriptive and Explanatory*, 2007, s.30

⁴⁰ Giulio Tononi, “Consciousness as Integrated Information: A Provisional Manifesto”. *Biological Bulletin* 215, 2008, s.216

Bir başka yoruma göre bilinç, “Bizim sabahleyin rüyasız bir uykudan uyandıığımızda başlayan ve gece uyuyuncaya kadar gün boyu devam eden veya ölünceye ya da bir şekilde bilinçsiz olduğumuz bir duruma girinceye kadar sürecek olan farkındalık halidir. Ağrı hissetmekten, nesnelere görsel olarak tanımaya, bulmaca çözmeye, satranç oynamaya hatta siyaset üzerine tartışmaya kadar her şey bilinçli olmayı içermektedir.”⁴¹

Bilincin uyanıklık hali dışındaki bir başka anlamı ise farkında olmaktır. Bazı yorumlara göre, bilincin uyanıklığı dışındaki en genel anlamı farkında olma halidir. “Farkındalık halindeki bilinç kelimesi, birisinin deneyim yaşamakta olduğuna dair bir ima içermektedir ve algı deneyiminin mevcut içeriğine atıfta bulunmaktadır. O halde bir farkındalık hali olarak bilinç, bilebileceğimiz, hatırlayabileceğimiz veya inanabileceğimiz her şeyi kapsamaktadır.”⁴²

Uyanıklık ve farkındalık hali olarak kabul edilen bilincin aynı zamanda deneyimle de bağlantısı vardır. Çünkü kişi şu an deneyimlediği veya geçmişte bir zamanda deneyimlediği şeylerin bilincindedir. Deneyimlemediğimiz şeylerin veya durumların bilincinden söz edemeyiz. Ancak biz öznenin bu şeyler ve durumların bilincinde olduğundan bahsedebiliriz. Bilinci bir deneyim balonuna benzeten Gonmez, deneyim ve bilinç ilişkisini şöyle ifade etmektedir: Bilinç tıpkı bir deneyim balonudur. Kişinin bilinç içeriği ise deneyim balonundaki nesnelere ve onların özellikleridir. Yanan bir ağaç parçası olduğunda onun rengi, kokusu, sıcaklığı ve sesi bilincimizin içeriğini oluşturur. O alevlerin farkındayım dediğimde tüm bunların bilincinde olduğumu ve deneyimlediğimi belirtmiş olurum.⁴³

Bilinç ve deneyim iç içe geçmiş görünse bile, salt deneyimle bilinç kavramını açığa çıkarmanın mümkün olmadığını öne süren iddialar da mevcuttur. “Deneyimler sürekli bir akış halinde, aralıksız ve değişen bir sarmalın temsili gibidirler. Dinamik, kısa süreli, akışkan karakterdeki bu deneyim nehrini, hayatımızın her anında zamansal ve mekânsal süreklilik ile birlikte ortaya çıkan bütünleşik öznel gerçekliğimizi göz ardı

⁴¹ John Searl, *Bilinç ve Dil*, İstanbul, 2005, s.65

⁴² Adam Zeman, *Bilinç Kullanım Klavuzu*, İstanbul, 2006, s.38

⁴³ David Gonmez, “*The Emerge of Concept of The Consciousness*”, Human And Machine Consciousness, 2018, s.28

ederek anlamamız ve bilinçliliğimizi tüm yönleriyle şeffaf bir şekilde kavramamız mümkün görünmemektedir.”⁴⁴

Bilincin uyanıklık ve farkındalık hali olduğu hususunda genel bir kabulün söz konusu olduğu görülmektedir. Ancak durum her ne kadar böyle olsa da kavramın halen genel-geçer bir tanımı yapılmamıştır. Kavramın tanımlanmasındaki güçlüğü'nü nedenini Chalmers şöyle ifade etmiştir: “Bilinç kavramının net tanımının yapılmaması, onun bulanık ve karmaşık oluşu ve tek bir olguya dayanmamasından kaynaklanmaktadır.”⁴⁵ Başka bir yoruma göre ise bilincin tanımının kesin ve net ifadelerle yapılamamasının nedeni, zihnin sahip olduğu karmaşık yapıdır. Buna ek olarak, deneysel bilinç çalışmalarının bilincin doğasına değil, bilinçlilik ve bilinçsizlik durumlarına odaklanması da onun net bir tanımının yapılmasını zorlaştırmaktadır.⁴⁶

Zihin Durumları

Zihin felsefesinin diğer bir araştırma konusu da zihin durumlarıdır. Bu konu genellikle çağdaş zihin felsefesi ekseninde tartışılmaktadır. Zihin durumu veya bir başka ifadeyle zihinsel hal dediğimizde görme, tatma, dokunma, koklama gibi algıların; istek, inanç ve karar verme gibi düşüncelerin tümünü ve bilincimizi kastetmekteyiz.⁴⁷ Bu tanım bize zihinsel durumun hem fiziksel hem düşünsel odaklı olduğunu gösterir. Algı ve duyuma dayalı zihinsel durumlar fiziksel iken, inanç, his gibi durumlar düşünsel zemindedir.

Rosenthal'a göre bazı zihinsel durumlar, belirli bir duyuşsal hisle karakterize edilir. Örneğin acılarımız, gıdıklanmamız, renk veya tat ile ilgili durumlarımız gibi. Bazı zihin durumları ise duyuşsal referansla değil, daha çok bir şey hakkındaki varlıkları veya bazı bilişsel içeriğe sahip olmaları temelinde karakterize edilmektedir. Örneğin düşünme, inanç, şüphe, niyet ve umutlarımız gibi. Tüm bunlar bir şey hakkındadır ve hepsinin dolaylı söylem ile yakalanan bilişsel içeriği vardır. Bazı zihinsel durumlar ise iki özelliğe

⁴⁴ Mehtap Doğan, “Bilincin Doğasına Yönelik Beş Temel Yaklaşımın Bir Değerlendirmesi” MetaZihin: Yapay Zeka ve Zihin Felsefesi Dergisi, 2018, s.24

⁴⁵ David Chalmers, *Facing Up To The Problem Of Consciousness*, 2004, s.618

⁴⁶ Mehtap Doğan, *Yapay Zeka ve Bilinç Problemi*, İstanbul, 2020, s.18

⁴⁷ Ian Rovencoft, *Philosophy Of Mind*, Oxford Universty Press, İngiltere, 2005, s. 1-2

birden sahiptir. Örneğin, öfke hem özel bir duyuma sahiptir hem de genellikle bir şeyle ilgilidir.⁴⁸

Çağdaş zihin felsefecileri bu tanımlar ışığında zihin durumlarını yönelimsel ve nitel (qualia) olmak üzere ki gruba ayırmışlardır. Bazı kaynaklara göre, yönelimsel zihin durumları inançlar, arzular, beklentiler, ümitler, pişmanlıklar, meraklar, bir nesnesi ya da konusu olan, yani bir şeye yönelmiş, “bir şey” hakkında olan zihin durumlarıdır. Örneğin, inanma zihin durumu bir şey üzerinedir, bir şey hakkındadır. Aynı şekilde ümit etmek veya arzulamak da bir şeye yönelik bir zihin durumudur.⁴⁹

“Nitel zihin durumları ise bir şeye yönelik veya bir şey hakkında olmayan, birbirlerinden sadece duyumsal nitelik ve özellikleriyle ayrılan zihin durumlarıdır. Acı ile hazzın, can sıkıntısı ile neşenin, kırmızı renk ile yeşili algılamanın zihnimizde uyandırdığı o, sözcüklerle anlatılması zor, hatta belki de imkânsız farklılıkları bu nitel zihin durumlarını birbirinden ayırt etmemizi sağlar. Bir nitel zihin halini yaşarken zihnimizde oluşan, o zihin halinin duyulduğumuz özelliğine onun nitesi denir. Nitel zihin durumlarının her birinin bir nitesi vardır ve o nite sayesinde o zihin halini diğerinden ayırt ederiz.”⁵⁰

b- Zihin Felsefesinde Yaklaşımlar

Zihin kavramı ve zihin-beden ilişkisi üzerinde yükselen zihin felsefesi, zaman içinde farklı kavram ve problemler dahil olmuştur. İlk olarak yalnızca zihin-beden tartışılırken, son zamanlarda bilinç, zihin-bilinç, zihinsel durum gibi farklı konular ortaya çıkmıştır. Bu konular etrafında çeşitli felsefi yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. En çok tartışılan üç yaklaşım ise düalizm, davranışçılık ve işlevselciliktir. Her bir yaklaşım kavram ve problemleri kendi perspektifinden ele almıştır.

Zihnin doğası ve bedenle ilişkisi problemine yönelik ilk temel yaklaşımın düalizm olduğunu söyleyebiliriz. Düalizm, düşünce tohumları Descartes ile atılan, insanın zihin ve beden adı verilen iki farklı tözden oluştuğunu savunan felsefi yaklaşımdır. Bu yaklaşım aynı zamanda töz düalizmi olarak da isimlendirilmiştir. Bazı kaynaklara göre, Düalist zihin yaklaşımı kendi içinde birbirinden farklı birkaç kuramı kapsar, fakat

⁴⁸ David M. Rosenthal, “*Philosophy Of Mind*”, Social Research, 47/4 Philosophy: An Assesment 1980, s.792

⁴⁹ E. Sayan, “agm.” s.49

⁵⁰ E. Sayan, “agm.” s.49

bunların hepsi de bilincin özel doğasının fiziksel olmayan bir şeye; fizik, nörofizyoloji ve bilgisayar bilimi gibi bilimlerin kavrayış alanının ebediyen ötesinde kalacak bir şeye bağlı olduğunu kabul eder.⁵¹

Düalizmin diğer bir türü ise nitelik düalizmidir. Konu hakkındaki bazı yorumlara göre nitelik düalizminin ortaya çıkmasının nedeni, düalizmin zihin-beden etkileşimini açıklamada yeterince başarılı olamayışının üstesinden gelme girişimidir.⁵² Töz düalizmi evrende iki farklı tözün olduğunu iddia ederken nitelik düalizmi ise iki farklı niteliğin olduğunu savunmaktadır. “Fiziksel beynin ötesinde ele alınabilecek başka hiçbir töz bulunmamasına rağmen beynin başka hiçbir fiziksel nesnede bulunmayan bir dizi öznel niteliği vardır. İşte bu özel nitelikler fiziksel değildir; dolayısıyla nitelik düalizmi terimi kullanılmaktadır. Söz konusu nitelikler şunlardır; bir ağrı olma niteliği, kırmızı duyumunu edinme niteliği, düşünmek, arzulamak gibi.”⁵³

Zihnin fiziksel olmayan bu nedenle de gayr-ı maddi tözsel bir gerçeklik olarak kabul eden töz düalizminin aksine, onu fiziksel davranışlarda arayan yaklaşım davranışçılıktır. Bu yaklaşım kişinin bilinçli bir zihne sahip olmasını, onda gözlemediği davranışlarıyla ilişkilendirir. Zihin sahibi olmak gözlemlenebilen davranışlar sergilemeyi gerekli kılmaktır. Schaffer’a göre, “davranışçılık bilinçli zir zihin ihtiva eden tüm ifadeleri, insanın kendisi tarafından da kolayca gözlemlenebilen bedensel davranışlara dayanarak belirleyen bir yaklaşımdır.”⁵⁴ Bu yaklaşım zihni, düalizmin öne sürdüğü gizemli ve metafizik kavramlar yerine, insanın gözlemlenebilen fiziksel davranışları ile inşa etmiştir.

Son olarak değineceğimiz zihin felsefesi yaklaşımı işlevselciliktir. “İşlevselcilik geniş bir yelpazeye sahiptir. Ve çoğunlukla zihin felsefesi treninin son durağı ya da 20. yüzyıl zihin felsefesi nehrinin boşaldığı deniz olarak düşünülmektedir.”⁵⁵

İşlevselcilik, zihin ve zihin durumlarını açıklarken töz veya davranış gibi niteliklere bakmaz. Zihin ve davranış arasındaki ilişkiyi nedensel olarak sistematize ederek açıklar. Bailey şöyle ifade etmiştir: İşlevselcilik fiziksel ya da zihinsel tözle, fenomenolojik nitelikler ya da açık davranışlar yerine zihnin temel yapısını nedensel

⁵¹ Paul M. Churcland, *Madde ve Bilinç*, İstanbul, 2018, s.27

⁵² M. Arıcı, “age.” s123

⁵³ P. Churcland, “age.” s.32

⁵⁴ J. Schaffer, “age.” s.133

⁵⁵ Andrew Bailey, “Zihin Felsefesinin 90 Yılı” Zihin Felsefesi, Ankara, 2019, s.24

roller ile açıklamaktadır.⁵⁶ İşlevselciler zihinsel bir hal içinde bulunmanın aslında işlevsel bir hal içinde bulunmakla aynı şey olduğunu öne sürmektedir. “İşlevselcilik, zihinsel durumların ve olayların -ağrılar, inanışlar, istekler, düşünceler vs.- diğer zihinsel durumlara, dürtülere (girdiler) ve yanıtlara (çıktılar) nedensel bağlantılarla tanımlandığı görüşüdür.”⁵⁷ Priest’e göre zihinsel bir hal, özel türden bir nedene yani duyusal bir girdiye ve yine özel türden bir sonuca yani davranışsal bir çıktıya dayanan haldir. Aynı zamanda zihinsel haller birbirleri ile nedensel olarak ilişkilidir ve zihinsel bir halin dâhil olduğu bu nedensel ilişkilerin bütününe, o zihinsel hale dair işlevsel rol adı verilmektedir.⁵⁸ İşlevselci görüş ise bu işlevsel rol ile işlevsel düzen arasında bir bağlantı kurmaktadır. “İşlevselcilik, zihinsel durumları, nedensel olarak birbirine duyusal girdilere ve motor çıktılara bağlar. Kayaların, fırtınaların ve midelerin zihinleri yoktur. Çünkü doğru cins işlevsel düzenleri yoktur. Onların işlevsel düzenleri onlara zihin verecek kadar yeterince karmaşık değil gibi görünmektedir. Biyolojik olsun veya olmasın beyinleri veya bedenleri bizimle aynı işlevsel düzene sahip olan her organizma, işlevselcilik kuramına göre tıpkı bizimki gibi zihinlere ve zihinsel durumlara da sahip olabilir.”⁵⁹ Zihni tıpkı bir bilgisayar sistemi gibi ele alan bu yaklaşım, teknolojik gelişmeler ışığında yapay zekâ odaklı çalışmalar ile birlikte literatürdeki yerini geliştirmektedir.

Bütün bunlara bakıldığında, çağdaş zihin felsefesinde tartışılan problemlerin tarihsel kökenleri söz konusu olduğunda çoğunlukla rasyonalist filozoflara ve özellikle Descartes’a atıfta bulunulduğu görülmektedir. Empirist filozofların zihnin doğası hakkındaki düşünceleri ise genellikle öne çıkmamaktadır. Oysa zihnin doğası ile ilgili soru ve problemler, bilginin söz konusu olduğu her düşünce, akım ya da anlayışta açık veya örtük bir biçimde de olsa bulunmaktadır. Empirist düşüncede de zihnin doğası ile ilgili meseleler önemli bir yere sahiptir. Empirist filozof olarak nitelenen Francis Bacon, John Locke ve David Hume’un insan zihni üzerine yazdıkları müstakil kitapları bulunmaktadır. Örneğin Bacon, *Novum Organum* isimli eserinde insan zihninin doğru bilgiye ulaşması için atılması gereken adımları anlatır. Ona göre, insan zihnini öteden beri sarıp sarmalayan ve artık orada kemikleşmiş olan yanılısamalar ve yanlış fikirler insanların zihinlerini tıkamış; öyle ki hakikate ulaşmak zorlaşmıştır.”⁶⁰ Bacon’ın

⁵⁶ A. Bailey, “age.” s.24

⁵⁷ Oron Shagrır, “*Hilary Putnam ve Bilgisaymsal İşlevselcilik*” Zihin Felsefesi, Ankara, 2019, s.177

⁵⁸ S. Priest, “age.” s.195

⁵⁹ O. Shagrır, “age.” s. 180

⁶⁰ Francis Bacon, *Novum Organum*, Ankara, 2015, s.55

felsefesinde insan zihni bir mevcudiyet olarak vardır ve onun doğru bilgiyi elde etmesi de içinde taşıdığı bu yanlısamalardan kurtulmasıyla mümkündür.

Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* isimli eserinde amacının insan bilgisinin kaynağını, kesinliğini ve genişliğini araştırmak olduğunu ifade etmiştir. Buna ek olarak, zihin üzerine bir araştırma yapmanın yararlı olacağından şöyle bahsetmiştir: Zihin (anlak), insanı öteki duyarlı varlıklar üzerine çıkararak ve onlar üzerindeki üstünlüğünü ve egemenliğini sağlayan şeydir.⁶¹ Locke'un insanın en önemli yetisi olarak kabul ettiği zihin hakkında hem işleyişiyle ilgili hem de nitelikleriyle ilgili analizleri mevcuttur.

Diğer bir empirist filozof Hume da *İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma* adlı kitabında, bu eseri yazmasındaki amacı şu şekilde anlatmıştır: “Zihnin çeşitli işlevlerini sadece tanımak, bunları birbirinden ayırt edebilmek, bu işlevleri uygun unvanlar altında toplayabilmek, bundan başka da insan bu işlevleri düşünce ve araştırmalarının konusu diye ele alır almaz bu işlevlerin birbirine karıştırmakla gösterdikleri keşmekeşi düzeltebilmektir.”⁶²

Görüldüğü üzere üç empirist filozofun da kendilerine has zihin görüşleri mevcuttur. Ancak bu filozoflardaki zihin kavramının ayrıntılı biçimde incelenmediği görülmüştür. Zihin felsefesi çerçevesinde bu konuyla ilgili çalışma yapılmamış olması bir eksiklik olarak nitelendirilebilir.

Buradan hareketle önde gelen empirist filozoflarda zihin anlayışının incelenmesi gerektiği düşünülmüştür. Bu tezin amaçlarından biri, zihin kavramının sadece rasyonalist çerçevede ele alınmasının yeterli olmadığını, empirist düşüncede ve empirizmin önde gelen filozoflarında da zihin kavramının mevcut olduğunu ortaya koymak ve empirist felsefenin zihin kavrayışını sistematik biçimde ele almaktır.

Açıktır ki zihin bir kez var olmakla hiç değişmeyen, tözsel bir şey değildir. Onun değişip dönüşen bir şey olması, değiştirilip dönüştürülmesinin de ele alınmasının gerekli olduğunu ifade etmektedir. Bunun diğer adı da eğitimidir. İşte bu nedenle diğer bir amacımız, zihnin eğitimi problemini empirist çerçevede incelemektir. Çünkü belirttiğimiz gibi zihnin eğitimi demek bir anlamda onun değişim ve dönüşümü demektir. Zihnin değişim ve dönüşümü ise zengin bir biçimde empirizm ekolünde kendini bulmakta

⁶¹ John Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, İstanbul, 2004, s.67

⁶² David Hume, *İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul, 1986, s.16

ve empirist filozofların konuya yaklaşımında ayrıntılı bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda önce genel anlamda zihin üzerinde durulacak; Bacon, Locke ve Hume'un daha önce pek vurgulanmamış olan zihin görüşleri incelenecektir. Ardından filozofların zihin hakkındaki tespitlerinde zihnin eğitimi ile ilgili bir tez olup olmadığı soruşturulacaktır. Bunun için söz konusu filozofların zihnin işleyişi, zihinsel değişim ve eğitim hakkındaki düşünceleri analiz edildikten sonra eğitim ile zihin ilişkisi ortaya konacaktır. Sonuç kısmında empirizmin konuya yaklaşımından hareketle yeni bir bakış açısı geliştirilmeye çalışılacaktır.

Tezimizin diğer bir amacı ise, üç büyük empirist filozofun zihin ile ilgili tespitlerinden hareketle, zihin eğitimi veya eğitimin zihinsel boyutu hakkında bir düşünce geliştirmenin imkanlarını aramaktır. Buradan hareketle empirizmin de bir zihin felsefesinin olduğu, zihnin değişen bir şey olması dolayısıyla da zihin felsefesi ile eğitim felsefesi arasında bir köprü kurulabileceği iddiasını temellendirmektir. Belirtilen iddia ve amaçlar doğrultusunda hem zihin hem de eğitim felsefesini kapsayan bir çalışma hedeflenmiştir. Bu nedenle tezin ilk üç bölümünde sırasıyla Bacon, Locke ve Hume'un zihin hakkındaki düşünceleri ayrıntılı bir şekilde sorgulanmış ve açıklanmıştır. Dördüncü bölümde ise zihnin değişim ve dönüşümünün eğitimle ilişkili olması nedeniyle eğitim felsefesinin neliği, amacı ve kuramları incelenmiştir. Aynı zamanda eğitimin zihinsel boyutu ayrıntılı bir şekilde analiz edilmiş ve bu kuramlarla empirizmin ilişkisi açıklanmıştır. Bu inceleme neticesinde yapılandırmacı eğitim kuramının, empirist filozofların düşünceleriyle benzerlik taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır. Yapılandırmacı kuramda ve empirizmde zihnin eğitiminin ne olduğu ile nasıl olması gerektiği açıklanarak tartışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BACON'DA ZİHİN VE İDOLLER

Zihin kavramı bilgi ve düşünce söz konusu olduğunda sanki kendiliğinden ortaya çıkıyormuş gibi dursa da Bacon'ın felsefesinde tam tersi bir durum söz konusudur. Çünkü o, felsefesini oluştururken zihni başlangıç noktası olarak kabul etmiştir. Böylece tam manasıyla zihnin yapısından söz ederek aslında zihin kavramının tanımına giden yolu da açmıştır. Bu nedenle zihin felsefesinde Bacon'a yer vermemenin bir eksiklik olacağı ortadadır.

Zihin felsefesinin temelini oluşturan düşünceler her ne kadar Descartes'ın felsefesinden doğmuş olsa da modern zihin kavramına ilk kez Bacon'ın eserlerinde rastlamaktayız. Daha önce de belirtildiği gibi zihin, ilkçağ felsefesinde ruh kavramı ile ifade edilmiş, modern düşünceyle birlikte zihin-beden problemi ekseninde varoluşu bakımından tartışılmıştır. Bacon'ın felsefesinde ise işlevleriyle insanın bilgiye ulaşmasını sağlayan yegane mevcudiyet olarak zikredilmiştir. Zihnin işlevi, işleyişi, yeniden düzenlenmesi ve zihnin içindeki sorunlar da yine ilk kez onun düşüncesinde dile getirilmiştir. Bu manada Bacon hem zihin kavramının telaffuzunda bir ilk halka hem de bilgi ve zihin arasındaki ilişkiyi ilk kez çözümleyen felsefi bir figürdür. Fakat o, bağımsız bir zihin felsefesi çalışması yapmamıştır. Hatta onun asıl amacı doğru bilgiye nasıl ulaşılabileceği konusunda bir yöntem geliştirmektir. Ancak bilginin olduğu her durumda ona sahip olacak bir olgu düşünülür. Bacon da buradan hareketle zihin-bilgi arasındaki ilişkiyi ve zihnin içeriklerini sorgulamıştır.

Bacon bilginin kaynağı konusunda empirizme kapı aralamıştır. Kendisi katıksız ve mutlak bir empirist değildir. Çünkü bilgi elde etmek için duyuların tek başına yeterli olmadıklarını düşünür. Fakat yine de bilgiye ulaşmak için duyu ve deneyden hareket edilmesi gerektiğini ifade etmesi ve bunu yöntem olarak kullanması onun empirist felsefe içinde gösterilmesine neden olur. Elbette bu hatalı da değildir.

Bacon'ın yaşadığı dönemde bilginin kaynağının ne olduğu problemine bağlı olarak yeni yöntem tartışmaları yapılmaktaydı. Bu noktada Bacon, o zamana kadar kullanılan ama teorik olduğu gerekçesiyle eleştirilen Aristoteles'in tümdengelim yöntemini reddetmiştir. Onun yerine deney ve gözlemi öne çıkaran bir tümevarımı

savunmuştur. Bu yöntemle göre, deney ve gözlem aracılığıyla tek tek olgular toplanır daha sonra en kapsamlı genel ilkelere ulaşılır. Ancak onun düşüncesinde deney ve gözlem, insan zihniyle birlikte açıklanmıştır. “İnsan, doğanın faili ve yorumcusudur. Doğadaki mevcut düzeni yalnızca kendi gözlemediği şekilde ve zihinsel çıkarımlarıyla bilir. Elinden daha fazlası gelmez ve daha fazlasını da bilemez.”⁶³ İnsanın doğayı anlamak için yapması gereken şey gözlemlemek ve bu şekilde elde ettiklerini, kendi zihin dünyasında yoğurmaktır. O halde insanın görevi doğaya zihinsel olarak yönelmek ve onu anlamaktır.

1.1. Duyu

Bacon’ın felsefesinde doğaya hakim olmak isteyen insan, onu anlamak ve yorumlamakla yükümlüdür. Bunu yaparken yegane yardımcısı şüphesiz zihindir. Ancak zihnin doğaya tek başına yönelmesi beklenmez. Onun bilgiye ulaşması için duylara gereksinim vardır. Duyular doğadan aldıkları şeyleri zihne iletir. Zihin tüm bunları kapsayan genel bir yoruma ulaşır. “Doğanın bütün yorumlanması duylardan başlar ve duyu algılarından düz, engebesiz, emin bir yol aracılığıyla anlığın algıları olan doğru fikirlere ve ilk savlara varır. Duyuların sunumları ya da beyanları ne kadar tam ve sağlam olursa her şey o kadar kolay ve rahat ilerler.”⁶⁴ Zihnin bilgiye ulaşmasının ilk basamağı duylardır. Duyular ne kadar sistemli ve düzenli çalışırsa doğru bilgiyi elde etmemiz o kadar kolay olacaktır. Peki, bu mümkün müdür? Duyular, gerçek bilgiyi elde edebilecek ve zihni doğru bilgilerle donatacak kadar mükemmel midir?

“İnsanlar kendilerini ne kadar çok överse övsünler, insan zihnine hayran olup neredeyse tapmaya yaklaşırlar da şurası oldukça kesin, nasıl ki pürüzlü bir ayna, şeylerin ışınlarını onlara uygun şekil ve biçimleri bozarak başkalaştırırsa, zihin de benzer biçimde duylar marifetiyle şeylerden etkilendiği vakit, şeyleri aynen muhafaza etmez, aksine kendi kavramlarını oluşturup tasarlarken, kendi doğasıyla şeylerin doğasını karıştırıp kaynaştırır.”⁶⁵ İnsan zihninin tek başına mükemmel bir yetkinlikte bilgi üretmesi beklenir. Çünkü ona, dış dünyayı müdahale etmeksizin çözümleyip anlamlandırarak ve böylece bilgiyi olduğu gibi yansıtabilecek bir yetkinlik atfedilmiştir. Ancak zihnin bilgiye ulaşmak için yardım aldığı temel kaynak duylardır. Nesnelerin bilgisine duylar aracılığıyla sahip olur. Şayet duylar, şeylerin bilgisini zihne en saf haliyle ulaştırırsa, zihin doğru bilgiyi

⁶³ Francis Bacon, *Novum Organum*, Ankara, 2015, s.49.

⁶⁴ F. Bacon, “*age.*” s.207

⁶⁵ F. Bacon, “*age.*” s.35

elde edecektir. Fakat zihin duyulardan aldığı hatalı bilgileri bir de kendi perspektifinden yorumladığı vakit elde edilenin gerçek bir bilgi olduğu şüphelidir.

Bacon'ın felsefesinde bilgiyi elde etmek duyunun dış dünyaya yönelmesi ve ondan aldıklarını zihne aktarmasıyla mümkündür. Duyu dış dünyaya yönelir ve ondan aldığı şeyleri zihne aktarır. Ardından zihnin kendi işleyişi başlar. Bu manada duyu işin önemli bir kısmını oluşturuyor gibi görünse de Bacon onun bilgisine güvenmez. *Novum Organum*'un birçok yerinde duyuların bilgisine neden güvenilmeyeceğini açıklamış, onların insan zihnini yanıltabileceğini iddia etmiştir. “Çünkü duyuların bilgisi eksik ve aldatıcıdır; gözlem gevşek, düzensiz ve gelişigüzel; öğretisi boştur ve kulaktan dolma bilgilere dayanır; uygulama yeni ve özgün olmayan sonuçlara gebedir; deneysel çaba kördür, anlaşılmaz, aceleci ve kararsızdır. Dahası, doğa tarihi sığ ve üstünkörüdür. Duyular, bunlar arasından felsefe ve bilimleri inşa etmek için akla çok az malzeme sağlarlar.”⁶⁶ Burada Bacon'ın empirizmle çeliştiğini görmekteyiz. O, bilginin deneyimden geldiğini savunan düşünce sistemine dahil olsa da bilgiye ulaşmak için duyuların tek başına yetersiz olduğunu savunur.

“Duyular iki bakımdan eksiktir; bizi ya bütünüyle başarısızlığa uğratabilirler ya da yanıltabilirler.”⁶⁷ Duyuların doğayı eksik incelediği için zihni yanlış yönlendirmesi mümkündür. Bu yanlış yönlendirme ise hakikate, bilgiye ulaşmayı engelleyecektir. “Duyular kendi başlarına zayıftır ve hataya meyillidir; duyuları güçlendirip keskinleştirecek araçlar da fazla bir şey yapamazlar.”⁶⁸ Bacon duyuların sahip olduğu olumsuz özellikleri anlatırken aynı zamanda onların düzeltilebileceğinden de bahsetmiştir. Ancak bunun nasıl gerçekleşeceği sorusuna bir cevap vermemiştir. Duyuların doğaya yöneldiklerinde doğru bir gözlem yapabilmelerini mümkün kılan şeyin ne olduğu belirsizdir. Daha açık bir ifadeyle, duyular doğadan bilgi elde etmek isteyip, herhangi bir nesneye yöneldiklerinde bunu salt kendileri mi yapıyorlar yoksa başka bir olgu sayesinde mi hareket ediyorlar bilinmemektedir. Onları başarısızlığa uğratan şeyin, kendi doğalarından kaynaklanabileceği başka bir vakiadır.

“Duyular bir nesneyi gerçekten kavrasalar bile, söz konusu nesneyi kavrayışları her zaman güvenilir değildir. Zira duyuların sağladığı kanıt ve malûmat, evren değil insan benzeşimine dayanır; duyuların şeylerin ölçüsü olduğunu ileri sürmek çok vahim bir

⁶⁶ F. Bacon, “*age.*” s.36

⁶⁷ F. Bacon, “*age.*” s.33

⁶⁸ F. Bacon, “*age.*” s.60

hatadır.”⁶⁹ Bacon burada kendinden önceki filozoflara atıfta bulunur. Duyuları her şeyin ölçüsü olarak kabul edenlerin aksine o, en iyi şekilde iş görenlerin bile hatalı olacağını savunur. Doğa tek başına tüm ihtişamıyla ve gizemiyle keşfedilmeyi beklemektedir. Onun kendine ait bir iç işleyişi vardır. Dolayısıyla doğanın doğadan hareketle incelenmesi gerekir. Fakat duyular bu karmaşıklığı, insani varoluşun penceresinden çözümlemeye çalışmaktadır. Çünkü duyular insana aittir, dolayısıyla doğaya insanın penceresinden yönelirler. Bu nedenle aslında insanların sahip olduklarını sandıkları her bilgi ancak kendi seviyeleriyle sınırlı kaldığı için tam bir hakikat bilgisi olamayacaktır.

Bacon duyuların olumsuz niteliklerini anlattığı birçok pasajda eski felsefi sistemlerin kusurlu düşüncelerini eleştirmiş ve yanlışlamıştır. Bilhassa bilginin kaynağı ve duyu konusundaki tavrı hep eleştireldir. O, duyuların her şeyin ölçüsü olduğunu iddia edenlerin aksine duyu ve algıdan kaynaklı her şeyin insana ait olduğunu savunur. “İnsan duyularının şeylerin ölçüsü olduğu iddiası yanlıştır; gerek duyu gerekse zihin algıları olsun, tüm bunlar evrene değil insana ilişkindir.”⁷⁰ İnsan doğayı ve nesneyi algılar, onu çözümlemek için harekete geçer. Dolayısıyla doğayı kendi perspektifinden ele alır. Bu şekilde ise doğru bilgiye ulaşması mümkün olmayabilir. Çünkü duyular insanı yanıltır.

Duyuların yetersizliği konusunda şunu da belirtelim ki, Bacon duyuların sadece hatalı veya eksik olanlarının bilgiye ulaşamadıklarından söz etmemiştir. Doğru bilgiyi elde edememesi duyunun kendinde taşıdığı varoluşsal bir hatadan kaynaklanmaz. “Sağlıklı ve hiç eksiksiz olduklarında bile, duyuların ıskaladığı pek çok şey vardır; bunun nedeni ya belirli bir cismin nadiren bulunuşu ya da cismin parçalarının boyutunun çok küçük oluşu ya uzaklık ya cismin yavaşlığı yahut hızı veya nesnenin çok bildik oluşu veya başka sebepler olabilir.”⁷¹ Burada sorun duyuların eksikliği değil, onların doğaya hakimiyetinin sınırlı oluşudur. Onlar en mükemmel yetkinlikte olsalar bile, doğa dünyasını bütünüyle kapsayamazlar. Bu durum, doğadaki birbirine benzemeyen, farklı niteliklere sahip birçok cismin olmasından kaynaklıdır. Duyu, sınırlı algılayışıyla sınırsız çokluğu tamamen kuşatamaz. Örneğin, benzer boyutlarda olan binlerce cisim karşısında duyunun tam doğru bir sıralama yapması pek mümkün değildir.

Bilgiye ulaşmak için kullanılan iki olgudan birinin bu kadar hatalı olması, diğerini de hataya sürükleyecektir. Nitekim insan zihni duyulardan gelen bilgiler ışığında gerçek

⁶⁹ F. Bacon, “age.” s.34

⁷⁰ F. Bacon, “age.” s.55

⁷¹ F. Bacon, “age.” s.33

bilgiye ulaşır, şayet duyunun bilgisi hatalıysa zihin o hatalı bilgiden hareketle genellemeler yapıp doğru bilgiye sahip olamayacaktır. Oysa zihnin tek başına mükemmel yetkinlikte olduğu kabul edilir. “İnsan zihninin en büyük müşkülât ve bozukluğunun çoğu duyuların yetersizliği, sınırlılığı ve aldatmasından kaynaklanır.”⁷² Zihnin işleyişindeki hareket noktası duyudur. Duyular doğaya yönelir ve algıladıklarını zihne aktarır. Zihin ise sahip olduğu yetkinlikle birlikte doğru bilgiye ulaşır. Fakat Bacon için bu işleyiş zihnin yanılgısıdır. Çünkü ona bilgi elde etmesini sağlayacak veriyi getiren duyular tamamen kusurludur. Bu durumda zihin kusurlu olduğunu fark etmeksizin kusurludur.

Bacon duyuların eksikliğini ve bilgiye ulaşmalarındaki başarısızlıklarını anlattıktan sonra onların düzeltilmesini ele alır. Ona göre, duyular hatalıdır, bu nedenle aldanır ve aldatırlar. Başarısızlıklarının telâfi edilmesi ve hatalarının düzeltilmesi gerekir. Sürekli üzerinde durduğumuz gibi, insan duyularının ve insan anlığının yetkesine ve bunların kusurlarına gölge düşürmemeliyiz, aksine onlar için destek bulmalıyız.⁷³

Bacon’ın duyular hakkındaki düşünceleriyle ilgili yapılan bazı yorumlara göre, duyulara güvenmek, metafizik sistemlere ve dilin retorik kullanımlarına karşı bir siper görevi görse de bu şekilde kazanılan deneysel bilginin kendisi güvenilmezdir. Algının dolaysız karakteri, zihni, ona verilen mantıklı her içeriği şeylerin gerçek doğası olarak düşünmeye sevk eder. Bu yüzden duyular metodik bir yardım ve yöntemle düzeltilmelidir.⁷⁴ Duyuların sahip olduğu eksiklikler ve hatalar nasıl düzeltilecektir? Bacon duyuların hatalı ve eksik yönlerinin nasıl düzeltileceği konusunda ayrıntılı bir yorum yapmamıştır. Sadece bunun için bir yöntemin gerekli olduğunu söylemiş ve kısaca şu şekilde açıklamıştır: “Yöntem, kesinlik dereceleri oluşturmak, bir tür kısıtlama getirerek duyumu muhafaza etmek, ancak zihnin duyumu izleyen çalışmasını genel olarak yadsımaktır; daha doğrusu duyuların fiili algılarından hareketle zihin için yeni ve emin bir yol açmak ve inşa etmektir.”⁷⁵ O halde duyuların doğadan aldıkları her türlü verinin, zihin süzgecinden geçirilmesi lazımdır. Analiz edilmeli, eleştirilmeli ve bilgi değeri taşıdığından emin olunmalıdır. Bu şekilde duyulardan hareketle doğru bilgiye ulaşılabilecektir. Ancak burada bir problem vardır. Bacon’ın bahsettiği bu yöntem, duyuları

⁷² F. Bacon, “*age.*” s.60

⁷³ F. Bacon, “*age.*” s.73

⁷⁴ Michel Malherbe, “*Bacon’s Method of Science*”, The Cambridge Companion to Bacon, United Kingdom, 2004, s.83

⁷⁵ F. Bacon, “*age.*” s.73

düzeltenekten ziyade, duylardan elde edilen bilginin doğruluğunu analiz etmek ve böylece zihni hatalardan korumayı sağlamaktır.

1.2. Zihin

Bacon'ın düşünceinde insanın doğru bilgiye ulaşmasını sağlayan asıl mevcudiyet zihindir. İnsan, varoluğu gereği doğaya yönelir, duylar yoluyla sahip olduğu bilgiler zihne iletilir ve sonra zihnin işleyişı başlar. Nesnelar arası bağlantı kurmak, soyutlamalar yapmak ve inanmak bu işleyişin basamaklarıdır.

Bacon, zihni hem ontolojik bir mevcudiyet olarak kabul etmiş hem de epistemolojik olarak çözümlemiş olsa bile, onun net bir tanımını yapmamıştır. Tanım yapmak yerine, zihnin çalışma prensipleri ve içeriği üzerine tefekkür etmiş ve bunu yorumlamıştır. Bu yorumlardan hareketle zihnin çalışma şeklini ve işleyişini örneklerle açıklamıştır. “Sahip olduğumuz insan zihni pek çok inançtan ve rastgele olaylardan, çok önceki yıllarda içimize işleyen çocuksu kavramlardan müteşekkil bir çeşni yığındır.”⁷⁶ İnsan zihni dış dünyaya açıktır. Kendi kendisine dönük değildir aksine sürekli birtakım inanç, olgu veya olaya maruz kalmaktadır. Bu durum onu, içi her türlü bilgiyle dolu bir hazine kutusuna çevirmiştir. Zihnin böylesine dolu bir yığından ibaret olması, onun düzgün çalışmasına engel olabilir. Nitekim Bacon'a göre, insan zihni öylesine çok yabancı şeyin işgali altındadır ki, şeylerin asıl ışınlarını alacak elverişli, düz ve parlak bir yüzeyi olmadığı için bu duruma bir çare bulmamız gerektiğinin bilincinde olmamız lâzımdır.⁷⁷ Bacon aslında bakışlarımızı zihnimize çevirmemiz gerektiğini ifade etmektedir. Böylece zihnimizin yapısı ve işleyişinin bizzat kendimizin keşfetme imkânı ve gereği ortaya çıkar. Dış dünyada insan zihnine ulaşması mümkün bir hakikat vardır. O halde sorun, insanın tüm bunları keşfetmeye uygun ve yetenekli olup olmadığının belirsizliğidir.

“Zihin hem dış dünyaya yöneldiği hem de uyarılara maruz kaldığı için durmaksızın işlemektedir. Çünkü doğanın bilgisine bu şekilde sahip olabilir. Bu nedenle insan zihni faaldir, durup dinlenmez; hatta boş yere daha ileri gitmeye çabalar. Dolayısıyla dünyanın bir sınırı olduğu düşünülemez, zihne onun ötesinde bir şey olduğu fikri işte bu yüzden gelir.”⁷⁸ Zihin durağan değildir, aktif bir varoluştur. Bu nedenle

⁷⁶ F. Bacon, “age.” s.100

⁷⁷ F. Bacon, “age.” s.35

⁷⁸ F. Bacon, “age.” s.59

öğrendiği her bilginin, çözdüğü her problemin ardında, bir başkasının daha mevcut olacağını düşünür. Çünkü karşısındaki doğa dünyasıyla sürekli ilişki içindedir. Ancak bu durum zihnin boş yere çalışmasına da neden olabilir.

“İnsan anlığı, kendine özgü doğası nedeniyle, şeylerde keşfettiğinden daha muazzam bir tertip ve düzenliliği şevkle benimser, keza doğada pek çok şey eşsiz ve tamamıyla benzersiz olsa da o, koşutluklar, bağdaşmalar ve var olmayan bağıntılar kurar. Örneğin, göklerdeki her şeyin kusursuz daireler halinde devindiği sarmal çizgiler ve ejderhası hareketlerin tamamen yadsınması gerektiği gibi yanlış fikirlere kapılır.”⁷⁹ Zihnin özelliklerinden ve işlevlerinden biri doğayı kendi iç işleyişine göre düzenlemeye çalışmaktır. Zihin doğaya yöneldikten sonra elde ettiği tüm bilgileri kendine göre düzenler. Öyle ki bu durum bazen, doğayı yanlış bağlantılar kurarak yorumlamasına neden olur. Belki de bu, zihnin çıkmazıdır. Bacon’a göre işin tüm sırrı, zihnin gözlerini şeylerin kendilerinden uzaklaştırmasına fırsat vermeden imgelerini tam olarak olduğu gibi edinmesini sağlamaktır.⁸⁰ Zihin şeyler hakkında tam ve eksiksiz bilgi edinirse, gereksiz bağlantılar kurmayabilir. Bu noktada zihnin işleyişine müdahale söz konusu olabilir. Daha açık bir ifadeyle, zihnin düzenli ve sistemli çalışmasıyla birlikte nesnelere arasında doğru bağlantı kurması sağlanırsa bilgiye ulaşır. Bu nedenle Bacon’a göre, insan zihninin doğayı yorumlarken, tikellerden uzaklaşıp son derece genel ilk savlara sıçrayıp atlamasına izin verilmemelidir. Yapılması gereken şey zihne kanatlar takmak değil, onun her adımını kontrol etmektir.⁸¹ Bacon burada zihnin bağlantı kuruculuğunu, kurulan bağlantının isabetliliğinin tam ve eksiksiz bilgilere bağlı olduğundan söz etmiştir. Aynı zamanda zihnin işleyişine yapılacak müdahaleyi de belirtmiştir.

Bacon, insan zihninin düzenli ve yetkin olduğunu kabul etse bile, onun birtakım kusurları olduğunu da dile getirir. Bu kusurlar onun hem bilfiil kendi mevcudiyetinden hem de etkileşim içinde olduğu duylardan kaynaklanır. Bunun yanı sıra insani varoluşun bir parçası olan duygulanım da zihni olumsuz manada etkileyen diğer bir unsurdur. Bacon’a göre insan zihni yavan bir ışıktan ibaret değildir, fakat hayâl mahsulü bilgiyi yaratan istenç ve duygulanımların etkisine maruzdur. Nitekim insan doğru olmasını istediği şeye inanmayı tercih eder, zor olanı yadsır, zira araştırma yapamayacak kadar sabırsızdır. Duyulur fikirleri yadsır, zira onlar insanın umutlarını sınırlar. Zihnin vaktini

⁷⁹ F. Bacon, “*age.*” s.57

⁸⁰ F. Bacon, “*age.*” s.41

⁸¹ F. Bacon, “*age.*” s.105

değersiz ve istikrarsız şeylere harcamaması gerektiğine inanarak, alışılmışın dışındaki her şeyi yadsır.⁸² Bacon burada zihnin mevcudiyetiyle ilgili iki fikir öne sürmüştür. Birincisi zihnin varoluşsal niteliği, ikincisi ise taşıdığı birtakım hatalardır. Zihnin yavan bir ışık olmaması, onun bilgiye ulaşırken duyularla birlikte çalışmasından kaynaklanır. Zihin her ne kadar yetkin bir mevcudiyet olsa da bilgiye giden yolda duyularla birlikte hareket etmektedir. Bu noktada aslında onu istikrarlı bilgi arayışında yanılgıya sürükleyecek olan şey de duyulardır. Çünkü o, duyulardan aldığı bilgileri kendi iç işleyişiyle yorumlar. Ancak bu yorumlamayı yaparken yalnızca belli başlı şeylere inanır, diğerlerini yadsır. Bunun nedeni insanın öncelikle inanmayı tercih etmesidir. Oysa bu durum zihnin bilgiye ulaşma ihtimalini sınırlandırır.

Zihin bir konu hakkında sahip olduğu ilk fikirlerin doğruluğuna büyük bir inançla bağlanır. Bu nedenle herhangi bir konuyu onayladığında veya bir problemi çözdüğünde onun doğruluğuna inanır. Bu inanç üzerine tartışmaz. “İnsan zihni, bir şey üzerinde karar kıldığında, ona dayanak olan ve uygun olan başka her şeyin de peşine düşer. Hatta var gücüyle direnen daha çok sayıda örnekle karşılaşır, onları ya fark etmez ya görmezden gelir ya da onları ıskartaya çıkarmak ve yadsımak için ince ayrımlara gider ve tüm bunları ilk baştaki fikirlerinin yetkisini sürdürmek için çok tehlikeli bir önyargıyla yapar.”⁸³ Burada Bacon’ın insan zihninin işleyişiyle ilgili düşüncelerinin izlerini görmek mümkündür. Zihnin işleyişindeki unsurlar şu şekilde olabilir: Zihin karar verir, verdiği bu kararın dayanaklarını sağlar, karşıt dayanakları görmezden gelir veya reddeder. Son olarak ise zihin önceki fikirlerinin doğruluğu hakkında ısrar eder. Ancak böyle yaptığında, inancını boşa çıkarmamak için kendini zoraki doğrulamış olur. İnanç temelli bir önyargı ile bilgi sahibi olmaya çalışması ise zihnin çıkmazı şeklinde nitelenebilir.

1.3. Zihnin Örtük İçeriği: İdoller

Bacon zihnin bilgiyi elde edecek mükemmel bir yapı olduğunu dile getirdikten sonra zihne ait olan ve çözülmesi gereken birtakım problemlere işaret etmiştir. Onun felsefesinde zihin bilgiye ulaşmak için sürekli işler halde olan bir sistemdir. Ancak bu sistem tüm mükemmelliği ve yetkinliğiyle doğaya yönelse bile, onun bilgisine tam anlamıyla sahip olamaz. Çünkü zihnin içerisinde onu doğru bilgiye ulaştırmaktan alıkoyan

⁸² F. Bacon, “age.” s.59

⁸³ F. Bacon, “age.” s.57

ve hata yapmasına neden olan birtakım idoller vardır.⁸⁴ Zihin, bu idoller yüzünden asıl işlevini yerine getirirken hatalara düşmektedir. Bu manada Bacon'da iki farklı zihin olgusu görmekteyiz. Birincisi, olması gereken, yegâne mevcudiyet anlamında zihin; ikincisi ise idollerle bezenmiş ve onlardan temizlenmesi gereken bir zihindir. Fakat idollerle dolu olan zihin, bu durumun farkında değildir.

Zihnin dış dünyaya idollerin penceresinden baktığı ve aynı zamanda bu idollerin, onun bilgiye ulaşmasını engel oldukları ilk kez Bacon tarafından dile getirilmiştir. O, zihin kavramı ve zihnin dış dünyaya yönelimindeki iç donanımla ilgili bazı iddialar öne sürmüştür. Aynı zamanda zihindeki şeyin doğal bir donanım mı yoksa idol mü olduğu sorularına bir cevap aramıştır.

Bacon'ı bu sorgulamaya sevk eden şey, insanın sahip olduğu zihinsel yetkinliğe rağmen tarih boyunca, doğruluğu reddedilemeyen bilimsel bilgiye ulaşip doğaya ve bilgiye egemen olamamasıdır. Bacon'a göre, insan zihnini öteden beri sarıp sarmalayan ve artık orada kemikleşmiş olan yanılısamalar ve yanlış fikirler hem insanların zihinlerini tıkamış; öyle ki hakikate ulaşmak zorlaşmıştır. Dahası hakikate erişebilme olanağı sağlansa bile, bilimlerin sil baştan dirilişi esnasında bu yanılısama ve yanlış fikirler, insanların dikkati olabildiğince çekilmedikçe ve sakınılmadıkça onlar direnç gösterecek ve yine sıkıntıya yol açacaklardır.⁸⁵ İnsan, zihnin içeriğini oluşturan bu yanılısamalar nedeniyle bir şey hakkında muhakeme yaparken, bilgi sahibi olmak isterken hatta bir problem çözerken dahi etki atındadır. Zihnin her şeyi bu yanılısamaların/idollerin gölgesinde ele alması, hakikatin bilgisinden uzaklaşmasına neden olur. "İnsanın bilgiye egemen olabilmesi için önce doğaya egemen olması gerekir. Doğayı tanımaya, bilmeye girişirken yapılması gereken ilk şey, önyargıları, peşin hükümleri ve sanıları bir kenara bırakmaktır."⁸⁶ Peki, insanın bilgiye ve doğaya egemen olmasını engelleyen bu idoller nedir?

Bacon'a göre idoller, insan zihnini öteden beri sarıp sarmalayan ve artık orada kemikleşmiş olan yanılısama, önyargı veya put gibi unsurlara karşılık gelir.⁸⁷ Bacon bu

⁸⁴ İdol ve put kavramları sözlük anlamı itibariyle aynı anlamda kullanılmaktadır. Ancak put kavramının kültürümüzde bir tür dinsel inanışa da konu olması nedeniyle put kavramını kullanmamanın daha doğru olacağı; put kavramını Bacon'ın kastettiği anlamda kullanmanın anlam karmaşasına yol açabileceği düşünülmüştür. Bu nedenle tezimizde put yerine, uluslararası literatürde de olduğu gibi idol kavramının kullanılması uygun görülmüştür.

⁸⁵ F. Bacon, "age." s.55

⁸⁶ Müslim Akdemir – Hüseyin Aydoğdu, *Epistemolojik Yanılığının Kaynağı: Önyargı*, Bursa, 2019, s.108

⁸⁷ F. Bacon, "age." s.52-55

idolleri şu şekilde anlatır: İnsan zihninde, hiç gözlemlenmemiş veya sorgulanmamış derin yanlışlıklar/yanılsamalar mevcuttur. Bu yanılsamalar insanın doğru bilgiye ulaşmasına engel olurlar.⁸⁸ Bacon, bilginin önündeki en büyük engel olarak bu idolleri görür. Dolayısıyla bilginin ilerlemesi ve bilimlerde başarı yakalamak için zihni bu idollerden temizlemek gerektiğini iddia etmişti. Fakat o, putlar kelimesinin içeriğini doldurmamıştı.⁸⁹

Belirtildiği gibi Bacon'ın idol kavramı hakkında yaptığı yorumlar yeterince açıklayıcı olmamıştır. O, zihnin içinde böyle bir şeyin var olduğuna işaret etmiştir ama idol kavramının tam manasıyla ne olduğu sorusuna net bir cevap vermemiştir. “Bacon'ın yanılsamaya karşı dikkatli olunması gerektiğini, küçük delillerdeki gerçeklere inanmanın bilgi için yetersiz olduğunu iddia etmesi ve tüm bunların sebebi olan idollerin zihinden çıkarılması gerektiğini söylemesi oldukça iddialı ve doğru bir düşüncedir. Ancak onun bu söyledikleri pratikte kullanılamayacak kadar geneldir. Çünkü sorun şu ki, Bacon'ın idol dediği şey nedir? İşte bu sorunun cevabı açık değildir.”⁹⁰

Bu konu hakkındaki bazı yorumlara göre Bacon'ın ifade ettiği şey, zihnin tüm işleyişini bozarak onu doğru bilgi elde etmekten alıkoyan yozlaşmış ve kötü düzenlenmiş önyargılardır, yanılgılardır.⁹¹ “Yunanca “eidolon”, Latince “idolum”, İngilizce ise “idols” kelimelerine karşılık gelmektedir. Bu idoller, sahte tanrı veya hayaletler değil, sahte görünüm, yanılsama ve yanlış fikirlerdir.”⁹² Bir başka yoruma göre ise Bacon'ın idolleri yanılgı, halüsinasyon veya illüzyonla karıştırılmamalıdır. Dini anlamda sahte tanrılar olarak da düşünülmemelidir. Aksine Bacon muhtemelen gerçeğe erişmemiz ve doğa hakkında eksiksiz ve doğru bir anlayışa ulaşmamızı engelleyen yanlış fikirlere daha yakın bir şeyi kastetmiştir.⁹³

Bacon'ın zihin idolleri teorisini tamamen kurgu olduğunu belirten yorumlar da vardır. “Bacon'ın zihni, insanlığın doğal dünyasının gerçek anlayışına erişme yeteneğini bozan şey olarak nitelenebilir. İnsan zihnindeki bu yozlaşmanın kaynağı ise zihnin hem

⁸⁸ Francis Bacon, *The Advancement of Learning*, Ankara, 2020, s.146

⁸⁹ Perez Zagorin, “*Bacon's Concept of Objectivity and the Idols of the Mind*”, *The British Journal for the History of Science*, s.387

⁹⁰ Joseph Agassi, *The Very Idea of Modern Science Boston Studies in the Philosophy and History of Science*, Boston, s.41

⁹¹ Markku Peltarner, *The Cambridge Companion to Bacon*, United Kingdom, 2004, s.279

⁹² P. Zagorin, “*age.*” s.387

⁹³ Itiel Dror, “*How Can Francis Bacon Help Forensic Science? The Four Idols of Human Biases*”, *Jurimedrics*, 2009, s.94

dışsal hem de içsel kurgusudur. İşte bu kurgu, Bacon'ın "idol/put" diye isimlendirdiği bir yanılsamadır."⁹⁴

Bacon'ın idolleri ontolojik değil epistemolojik temellidir. "Bacon, İngilizce'deki idol-fikir, Yunanca'daki insan idolleri ve tanrısal düşünceler arasında bir karşıtlık çizmiştir. Onun idolleri, bilişseliğe atıfta bulunur; gerçeklik algımızı bozan bu hatalar dünyayı yanlış yorumlamamıza ve böylece hatalı bilgi elde etmemize neden olur."⁹⁵ Öyleyse bu manada kesin olan ilk şey, idollerin dini, kültürel veya ontolojik karşılığının bulunmadığıdır. İdol dediğimiz her neyse, yani buna ister put ister yanılsama denilsin, asıl kastedilen şey bilişseldir. "İdoller, doğadan veya tanrıdan değil, doğrudan insan zihninden kaynaklanmaktadır."⁹⁶ Bacon'ın bu düşüncesi zihnin yeniden yönlendirilmesi, genişletilmesi ve bilgiye ulaşması üzerine yeni bir bakış açısıdır.

Bacon, doğa karşısındaki yanılsamalardan korunmak ve doğru bilgiye ulaşmak için zihinden temizlenmesi gerektiği idolleri dört gruba ayırmıştır. Ona göre, insanların zihinlerini tıkayan bu dört yanılsama türü; kabile putları, mağara putları, çarşı pazar putları ve tiyatro putlarıdır.⁹⁷ "Buna göre doğru, tümel, evrensel bilgiye ulaşmada soy(kabile), mağara, çarşı-pazar ve tiyatro idolleri olmak üzere dört temel hata sebebi vardır. Bunlar aynı zamanda önyargıların, peşin hükümlerin, ön anlamların oluşmasının temel nedenleridir."⁹⁸

Bacon, zihnin içeriğindeki putlardan bahsederken mecazi terimler kullanmıştır. İdolleri kabile, mağara, çarşı-pazar ve tiyatro olarak nitelemiştir.⁹⁹ Bacon zihin yanılsaması olarak tanımladığı şeyi neden idol şeklinde adlandırdığı ve idollerin doğasının ne olduğu gibi sorulara bu metaforlar ile cevap vermiştir. Metafor kısaca, bir durumun, nesnenin veya olayın başka bir kavram ya da nesne aracılığıyla dolaylı bir şekilde anlatılmasıdır. Bacon'ın idolleri açıklarken kullandığı yöntem metaforik bir anlatım olarak düşünülebilir. Onun bu anlatımı kullanması aslında bize idollerin doğasıyla ve öznelilikleriyle ilgili bilgi de sunmaktadır.

⁹⁴ Antony Furary, *Francis Bacon and 17.yy Intellectual Discourse*, NewYork, 2011, s.19

⁹⁵ Amy Cooper, "Bacon's Idols and Reformed Science" *Studies in Philosophy*, NewYork, 2019, s.330

⁹⁶ M. Akdemir, "age." s.109

⁹⁷ F. Bacon, "age." s.55

⁹⁸ M. Akdemir, "age." s.110

⁹⁹ A. Cooper, "age." s.330

1.3.1. Kabile İdolları

Kabile idollerinin temeli bizatihi insan doğasından, insan soyundan veya ırkından kaynaklanmaktadır.¹⁰⁰ Bu idoller insanlığın tamamında ortak olarak bulunur. “İnsanın kendinden getirdiği kabile idolları, hiçbir ırk, kavim ve millet ayrımı yapmaksızın insan doğasında yerleşik olan, yani bütün insan soyu için ortaklaşa olan önyargılardır. Bunun nedeni, insanın kendisini şeylerin ölçüsü, duyguların ve zihnin ana kaynağı olarak görmesidir.”¹⁰¹ Zagorin’e göre, kabile idollerinin kökeni insan doğasıdır. Bu nedenle insanlık için ortaktır. Onlar, insanların doğuştan eğiliminin olduğu yanılsamalardır. İnsanlar bu putlar yüzünden evreni kendi ölçülerine benzeterek algırlar.¹⁰² Oysa Bacon için zihin bu şekilde bilgiye ulaşamaz. Bu, yani kabile idollerinin etkin olması, insan zihninin bilgiye erişmesinin en büyük engelidir.

Bacon kabile idollerini de duyularla ilişkilendirmiştir. İnsanlar, doğuştan sahip oldukları bu duyular ile farkında olarak veya olmadan doğaya yönelir. Bu yönelimle salt doğa bilgisine sahip olunacağı umulur. Ancak daha önce bahsedildiği gibi Bacon, duyuları ve insanları her şeyin ölçüsü olarak kabul eden filozofların hata yaptıklarını düşünür. Çünkü kendini her şeyin ölçüsü olarak kabul eden insan, evrene yönelmek yerine direkt olarak kendisine döner ve dünyayı kendince yorumlar. “İnsan anlığı şeylerden parıltılar alan ve şeylerin doğasıyla kendi doğasını iç içe geçiren, böylece de onu çarpıtın ve bozan eğri büğrü bir ayna gibidir.”¹⁰³ Bu durumda insan doğru bilgiye sahip olduğunu zanneder ama ulaştığı şey bir yanılsamadan ibarettir.

Kabile idolları, insanları doğayı ve nesne dünyasını kendi duyusal ölçütlerine göre analiz etme ve yorumlama hatasına düşürmektedir. Bazı yorumlara göre, kabile idolları, eğilimi insan doğasında bulunan ve nesnel yargıyı engelleyen hatalardır. İnsan duyularını etkileyen şeylerin bu yönüyle yetinmeye eğilimlidir. Oysa duyu yanıltıcıdır. İnsan bu idoller yüzünden, evrenin doğasından ziyade kendi doğasından kaynaklanan nihai nedenleri doğaya kolayca eşleştirir. Bunların bilgi olduğuna kendini ikna eder.¹⁰⁴

¹⁰⁰ F. Bacon, “age.” s.55

¹⁰¹ M. Akdemir, “age.” s.111

¹⁰² P. Zagorin, “agm.” s.387

¹⁰³ F. Bacon, “age.” s.35

¹⁰⁴ Frederick Copleston, *A History of Philosophy-Late Medieval and Renaissance Philosophy*, NewYork, 1993, s.304

Bacon kabile idollerinden kısaca bahsettikten sonra onların kaynağını şu şekilde açıklamıştır: Kabile idollerinin kaynakları ya insan ruhunun tözünün düzenliliği ya da ön yargıları ya sınırlılığı ya dur durak bilmeyen devinimi ya duygulanımın sınırlı gücü ya da izlenim tarzlarıdır.¹⁰⁵

1.3.2. Mağara İdolları

Bacon, insanların kendi niteliklerinden kaynaklanan yanılsamalara mağara idolları ismini vermiştir. Kabile idollerinin bütün insanlar için ortak olmasına karşın mağara idolları bireylerin her birine özgüdür. Başka bir ifadeyle bu idoller bireyseldir. “Mağara putları tek tek kişilerin yanılsamalarıdır. Zira (genel olarak insan doğasının yanılgılarının dışında) her bireyin doğanın ışığını kırıp bozan kendine has bir iri veya büyük bir mağarası vardır. Bu ya her bir kişinin kendine özgü veya özel yapısından, ya yetiştirilmesi veya eşlik ettiği arkadaşlarından; ya okuduğu eserlerden veya saygı duyduğu ve hayranlık beslediği kişilerin makamlarından; ya şeylerin farklı zihinler üzerinde, muhtemelen dalgın ve taraflı bir şekilde bıraktığı farklı izlenimlerden ya da dingin ve tarafsız olmasından dolayı tezahür edebilirler.”¹⁰⁶ İnsan doğduğu andan itibaren çevresel faktörlerin etkisinde adeta bir hamur gibi yoğrulmuş olarak şekillenmeye başlar. Kendi varoluşsal özelliklerinin yanı sıra içinde bulunduğu aile, toplumsal dünya, eğitim veya iş çevresi onu sürekli etkiler. Bu etki, insanın belirli bir zihinsel yönelime sahip olmasına ve kendine özgü bakış açısı geliştirmesine neden olur. İnsan tüm bunlardan hareketle kendisine bir mağara inşa eder. “Bir mağaraya giren ışık, nasıl o mağaranın iç şekil ve özelliklerine diğer yerlerden farklı bir gölgelenme durumu yaratıyorsa, aynı şekilde insanların sonradan aldıkları eğitim ve kültüre göre şekillenen zihin, dış etkileri buna göre yorumlar.”¹⁰⁷

Bacon’a göre mağara idolları kaynağını her insanın beden ve zihninin bireysel doğasında, eğitiminde, hayat tarzında ve tesadüfi olaylarda bulur.¹⁰⁸ Bacon’ın bireysel doğa kavramıyla kastettiği şeyin, bireye özgü mizaç, karakter gibi varoluşsal özellikler olduğu düşünülür. Bazı yorumlara göre mağara idolları, bireyin kendi doğasından yani mizaç, anlayış ve algılayışından kaynaklanır. Bu idol türü her bireyin kendi öznel ve

¹⁰⁵ F. Bacon, “age.” s.61

¹⁰⁶ F. Bacon, “age.” s.56

¹⁰⁷ M. Akdemir, “age.” s.112

¹⁰⁸ F. Bacon, “age.” s.61

sosyal dünyasına aittir.¹⁰⁹ Bazı yazarlara göre mağara idollerinin bireysel olması, yani deneyim, eğitim veya mizaç gibi sadece kişilere özgü özelliklere dayanması onların kaçınılmaz ve evrensel olamayacağını gösterir.¹¹⁰ Daha önce bahsedilen soy idolleri tüm insanlar için ortaktır. Çünkü insanların doğasında bulunan ve onların içinde şekillendikleri soya aittir. Bu nedenle evrensel olduğu düşünülebilir. Fakat mağara idolleri bireylerin özsel doğasıyla ilişkilidir ve tamamen bireyseldir. Bazı insanlar mağarasını eğitiminden, bazıları ailesinden ya da iş çevresinden hareketle oluşturur. Bu manada herhangi bir zorunluluk ve evrensellik söz konusu değildir.

“Mağara idolleri, her biri kendi mağarasında yaşayan, her bireyin kendine özgü özelliklerinin, izlenimlerinin, yargılarının öznelliğinden kaynaklanır. İnsanlar kendilerine özgü bireysel özelliklerine itaat ederek evreni ve bilimlerini yorumlamışlardır. Bu nedenle bazı zihinler analogiler bulmuş, bazıları farklı problemler ortaya çıkarmış ve çözmüş, bazıları da yalnızca geçmiş düşüncelere saygı duymakla yetinmiştir. Aslında hepsi dünyayı kendi mağarasından yorumlamıştır.”¹¹¹ Geçerli ve doğru bir bilgiye sahip olmayışımızın nedeni her insanın kendi mağarasına hapsolmesi ve dünyayı buradan hareketle değerlendirmesidir. İnsan dış dünyaya, nesnelere veya karşısına çıkan her türlü probleme mağarasının içinden bakar. Her insanın sahip olduğu nitelikler farklı olduğu için bakış açısı da bir diğerinden farklıdır. Bu nedenle mağaralara yansıyan ışık ve ondan hareketle elde edilen düşünceler de bambaşkadır.

Bacon’ın mağara idolu Platon’un mağara metaforuyla neredeyse aynıdır. “Bu idolu Platon’un mağarası gibi düşünebiliriz. Bir insan çocukluktan olgunluğa kadar mağarada tutulduktan sonra aniden dışarı çıkarılırsa saçma ve garip haller sergileyecektir. Çünkü o zamana kadar bildiği her şey mağarasında gördükleriyle sınırlıdır. Mağaranın dışına çıkmadığı takdirde nesnel dünyayı kendi bütünlüğünde kavramayacaktır. Aynı şekilde insanlar da şu an birlikte yaşadıkları toplum ve aldıkları eğitimle kendilerine bir mağara oluşturmuştur. Onların zihinlerindeki sonsuz hata ve boş fikirlerin nedeni işte bu mağara idolleridir.¹¹² İnsan, kendi kendinin mağarası olmuştur. O, mağarasının dışına çıkmadığı sürece her şeyi yalnızca kendine göre yorumlayacaktır. Oysa gerçek bilgi mağaranın dışındadır. Bu nedenle zihni bu mağara idolünden temizlemek lâzımdır.

¹⁰⁹ F. Compleston, “age.” s.304

¹¹⁰ I. Dror, “agm.” s.97

¹¹¹ P. Zagorin, “age.” s.388

¹¹² F. Bacon, “age.” s.148

1.3.3. Çarşı-Pazar İdolları

Bacon'ın insan zihnini hataya sürüklediğini iddia ettiği idollerden biri de çarşı-pazar idolleridir. Bunlar, insanlar arasındaki ilişki ve iletişimden kaynaklanır. Bacon'a göre çarşı-pazar dediğimiz ve insanların birbirleriyle olan ilişkilerinden ve aralarındaki anlaşmalardan kaynaklandığı görülen yanılsamalar vardır; bu ismi insanlar arasındaki alış-veriş ve ortak yaşamdan hareketle kabul edip kullanılmaktadır.¹¹³ İnsan, başkalarıyla bir arada yaşar ve bu nedenle onlarla sürekli iletişim halindedir. Bu iletişim dil ile gerçekleştirilir. Dolayısıyla dilin yanlış kullanımı, dildeki anlamsal bozukluklar ve sözcükler bu idolün kaynağını oluşturur. “İnsanlar konuşarak anlaşır; bu nedenle sözcükler sıradan insanların anlamasına uygun şekilde seçilmişlerdir. Bundan ötürü yetersiz ve beceriksizce oluşturulmuş sözcük kuralları anlamayı son derece bulanıklaştırır. Açıkçası sözcükler anlağı zorlar ve her şeyi karıştırırlar; insanları sayısız beyhude tartışmaya ve kuruntuya sürüklerler.¹¹⁴ Çarşı-Pazar idolları kendiliğinden oluşmaz ya da insanlarda doğuştan bulunmazlar. Onlar dil ve sözcükler aracılığıyla ortaya çıkar. Tarihsel süreç içinde nesilden nesile devam ettirilir. Böylece put halini alan her düşünce dil aracılığıyla yüzyıllar sonrasına dahi aktarılabilir.

Bacon, zihin idolları arasında en belalı ya da başka bir deyişle en kötü olarak çarşı-pazar idollerini gösterir. Çünkü ona göre bu idoller, sözcükler ve isimler üzerine yapılan sözleşmeye dayanarak anlığın içine sızarlar. İnsanlar akıllarının sözcükleri kontrol ettiğine inanmaktadır. Ne var ki kelimelerin tepki gösterdiği ve anlığa baskı yaptıkları da bir gerçektir.¹¹⁵ İnsan zihnindeki tüm düşünceler sözcüklerle anlam kazanır. Bu anlam başkalarının zihnine dil ile aktarılır. İnsanlar her ne kadar kendi zihinlerinin ürünü olan düşüncelerine ve pek tabii sözcüklerine hakim olduklarını düşünseler de aynı zamanda onların esiridirler. Sözcüklerin zihni yönlendirmesi mümkündür. Öyle ki sözcükler, zihin tarafından üretilir ve aynı zihni yönetir hatta gereksiz ve boş tartışmalarla zihni meşgul eder. “İnsan, dilin aldatmacasından kaynaklanan çarşı-pazar idolları nedeniyle sürekli kelimeler üzerine tartışır. Her tartışmada yeni kelimeler üretir. Bu sonu gelmez döngü, insanların zihnini sürekli oyaladığı için onların doğru bilgiye ve tanıma ulaşmasına engel olur.¹¹⁶ “Çünkü tanımlamalar bizatihi sözcüklerden oluşur ve sözcükler de sözcükleri

¹¹³ F. Bacon, “*age.*” s.56

¹¹⁴ F. Bacon, “*age.*” s.56

¹¹⁵ F. Bacon, “*age.*” s.63

¹¹⁶ P. Zagorin, “*age.*” s.388

yaratırlar; öyleyse bu durumda belirli örneklere, düzenlemelere ve sıralamalara başvurmak kaçınılmaz olur.”¹¹⁷ Bu durumda sözcükler, insan zihnini hataya sürükleyen idoller olmuş olur. Eğer baştan itibaren bir sözcük yanlış anlamda kullanılıyorsa, fakat bunun farkında olmaksızın başkalarına aktarılıyorsa orada tanımdan ve doğru bilgiden bahsedilemez. Dolayısıyla buradaki sözcükler, zihnin dilsel ifadeye dönüşmüş idolleridir. Ancak hiçkimse bu idollerin farkında değildir. Bütün dönemler boyunca yanlış veya eksik düşünceler sözcükler aracılığıyla dile yerleşmiştir. Dil ise düşüncüyü bu sözcükler yoluyla şekillendirip aktarılmasını sağlamıştır. Böylece düşünce doğru ve yanlışlığı ayırt edilmeksizin dilin esiri olarak varlığını devam ettirmiştir.

İdol halini almış bu sözcüklerin zihne yüklediği iki tür yanılsama vardır. Bunlardan ilki, var olamayan şeylerin isimleridir (zira gözlemlenmedikleri için ismi olmayan şeyler vardır; dolayısıyla hayali olarak varsayıldıkları için nesneden yoksun isimler de vardır) örneğin, kader, ilk devindirici, gezegenlerin küreleri, ateş ögesi ile kaynağını asılsız ve temelsiz kuramlara borçlu olan bu türden kurgular gibi. Bu tür idoller, çeşitli yadsıma ve çürütmelerle ortadan kaldırılabilir.¹¹⁸ Varoluşu hakkında doğru bilgi sahibi olmadığımız ama var olduğunu varsaydığımız şeylere verdiğimiz isimler birer idoldür. Onun, neliği hakkında hiçbir bilgimiz olmadığı halde nesilden nesile gelmiş olan bir ismi vardır. Bir nesneye karşılık gelmediği için ismin doğruluğu da teyit edilememektedir. Örneğin zihin fiziksel hareketi “ilk hareket ettirici” tasarımı altında düşünür veya bilgiye, açıklamaya dönüştürmeye kalkarsa, dış dünyada gerçekten var olduğu kanıtlanmış bir şeye değil sadece kendindeki bir varsayıma dayanmış olmaktadır. Böylece hakikat diye ortaya konan, hakikatte olmayan, ama olduğu zannedilen bir temel üzerine inşa olmuş olur. Bu da zihnin yanılgısıdır

Bacon’a göre sözcüklerin zihne yüklediği ikinci tür yanılsama, var olan ama şeylerden aceleyle ve kabaca soyutlanmış karışıklığa yol açan ve iyi tanımlanmamış şeylerin isimleridir. Bunlar şeylerden yetersiz ve yeteneksiz bir soyutlamanın yarattığı putlardır. Bunlar karmaşıktır ve kemikleşmiştir. Buna örnek olarak ıslak sözcüğünü ele alıp, bu sözcüğün farklı anlamlarının nereye kadar tutarlı olduğunu inceleyelim. ıslak sözcüğü hiçbir tutarlılığı veya ortak paydası olmayan farklı faaliyetlere yönelik olarak, ayırıcı olmayan basit bir göstergedir. Zira bu sözcük hem başka bir şeyin etrafına kolaylıkla dökülen şeyi, hem her şekle kolayca giren şeyi hem kolaylıkla akan ve

¹¹⁷ F. Bacon, “age.” s.63

¹¹⁸ F. Bacon, “age.” s.64

devindiren şeyi, hem bir maddeye kolaylıkla yapışan ve onu ıslatan şeyi hem de kolayca sıvı hale indirgenen ya da sıvılaşılan şeyi gösterir. Dolayısıyla, bu sözcüğü ifade etmek ve kullanmak söz konusu olduğunda, bir açıdan bakılırsa alev nemlidir, bir başka açıdan ise hava nemli değildir, bir başka açıdan toz zerresi nemlidir, bir başka açıdan cam nemlidir. Bu kavramın, uygun bir doğrulaması yapılmadan, sudan, yaygın ve sıradan sıvılardan kabaca soyutlandığı çok açık görünmektedir.¹¹⁹ Her iki soyutlama türü de insan zihnini yanlış yönlendirmektedir. Dil aracılığıyla nesnelere veya nesnesi olmayan şeylere kolaylıkla verilen bu isimlerin doğruluğu şüphelidir. Bu nedenle böyle oluşturulan sözcükler ve yapılan yanlış soyutlamalar zihindeki hatalı birer idoldür. İnsanlar ise sahip oldukları bu idolleri doğru bilgi olduklarını düşünerek yıllar boyu birbirlerine aktarmışlardır.

1.3.4. Tiyatro İdolları

Bacon'ın insan zihnini etkisi altına aldığını iddia ettiği son yanılsama türü tiyatro idolleridir. Bu idoller insan zihninde doğuştan bulunmaz, onların kaynağı bizatihi dış dünyadır. Çeşitli felsefi sistemler, kuramlar veya kanıtlama ilkelerinden hareketle oluşmuşlardır. Bacon'a göre tiyatro putları, farklı felsefelerin çeşitli dogmalarından veya yanlış kanıtlama kurallarından kaynaklı olarak insan zihninde yer etmiş yanılsamalardır.¹²⁰ İnsan zihnini saran düşünce sistemleri üzerinde herhangi bir sorgulama veya eleştirel bir inceleme yapılmadan kabul edildiğinde bir süre sonra dogma halini alır. İnsanlar etkilendikleri düşünce veya felsefi sistemleri öyle benimser ki, dış dünyaya ait her şeyi bu yapılardan hareketle yorumlar. Bu durum zihnin kurgusal bir dünya yaratmasına neden olur. Çünkü insan bilgiye ulaşmak isterken hep aynı düşünce sistemlerinden yola çıktığında, varacağı sonuç da daima bu ekseninde olacaktır. Hatta bunu yalnızca problem çözmek veya bilimsel bilgi elde etmek için çabalamak olarak değil farklı manada da düşünebiliriz. İnsan, içinde bulunduğu dünyayı anlamlandırmak isterken o zamana kadar söylenmiş olan sözlerin ve benimsenmiş olan ilkelerin etkisinde kalırsa ulaştığı sonuç etkisinde kaldığı şeylerden farklı olmayacaktır. En azından o düşüncelerin bir yansıması olacaktır.

Bacon'a göre tiyatro idolları doğuştan gelmezler ya da zihne gizlice sızmazlar; uydurma kuramlar ve yanlış ispat kurallarına dayanarak piyasaya sürülürler ve kabul

¹¹⁹ F. Bacon, "age." s.64

¹²⁰ F. Bacon, "age." s.56

görürler.¹²¹ Yanlılığı sorgulanmadan kabul edilmiş her türlü düşünce sistemi tiyatro idolüdür. İnsan zihni, dış dünya kaynaklı bu idollere sürekli maruz kalmaktadır. Bacon'ın bu minvalde eleştirdiği ve tiyatro idolü olarak değerlendirdiği temel şey, doğruluğu tartışmasızca kabul edilen Aristoteles sistemi ve Skolastik düşüncedir. Bu felsefi sistemler sorgulanmadan her dönem doğru olarak kabul edilmiştir. Böyle olunca yeni bir düşünce sistemi gelişmemiştir. “Genel olarak felsefenin içeriğine bakıldığında, ya çok az şeyden pek çok şey ya da pek çok şeyden çok az şey üretilmiştir; öyle ki felsefe her iki durumda da oldukça kısıtlı bir deney ve doğa tarihi temelinde inşa edilmiştir ve önermeleri gerektiğinden çok daha az örneğe dayanmaktadır.”¹²²

Bacon bu idol türüne neden tiyatro ismini verdiğini ve idolün içeriğini şöyle açıklamıştır: Bunlara tiyatro idolleri diyorum, zira insanların öğrendiği ya da tasarladığı felsefelerin tümü, bize göre, sahte ve hayali dünyalar sergileyen pek çok oyun yazmış ve sahnelemişlerdir. Sözü ettiğimiz ne şimdilerde moda olan felsefeler ve düşünce okulları ne de kadim felsefelerdir; bu türden pek çok oyun tertip edilmiş ve uydurulmuştur; bunların türlü hatalarının nedenlerinin ziyadesiyle ortak yönü vardır. Bununla yalnızca evrensel felsefeleri değil kaynağını gelenek, inanç ve atalette bulan son derece yerleşik bilimlerin pek çok ilke ve ilk savını da kastediyorum.¹²³ “O halde tiyatro idolleri, geçmişin boş sistemlerinin, insanın kendi yarattığı gerçek dışı dünyaları sahneye koyan birer oyundan başka bir şey olmayan felsefe sistemlerinin yarattığı olumsuz etki ve önyargılardır.”¹²⁴ İnsan eski felsefi sistemleri veya bilimsel bilgileri kendine rehber edinmekle, zihnini bu idollerin kontrolüne bırakmaktadır. Artık yapacağı her çalışma önceden zihnine yerleştirdiği ve dogma halini almış düşüncelerden ibarettir. Bu nedenle insan doğru bilgi elde etmek istiyorsa, zihnini geçmişte öğrendiği her türlü düşünceden ve yorumdan temizlemelidir.

Bacon'ın tiyatro idollerini anlatırken bahsettiği eski felsefi sistemlerin sayısı elbette fazladır. Ancak Bacon bunları üç temel başlık altında toplamıştır. “Bunlardan birincisi, kurucusunun diyalektiğiyle doğa felsefesini mahvetmiş Aristoteles olduğu sofistlik felsefedir. Rastlantısal olarak gözlemlenmiş az sayıda örnek ya da duruma dayanan sofistlik felsefe, temelde soyut argüman ve spekülasyondan çıkılarak inşa edilmiş

¹²¹ F. Bacon, “*age.*” s.65

¹²² F. Bacon, “*age.*” s.66

¹²³ F. Bacon, “*age.*” s.57

¹²⁴ Ahmet Cevizci, *17. Yüzyıl Felsefesi*, İstanbul, 2011, s.65

felsefe sistemlerini ifade eder. İkinci sırada ampirik okul vardır. Son çözümlemede, doğruluğu sorgulanmamış tek bir kavrayışa veya oldukça dar bir deneysel araştırma programına dayanan ampirik okulun en büyük sıkıntısı, onun söz konusu kuşkulu kavrayışını bütün fenomenler alanını açıklayacak genel ilke haline getirmesinden oluşur. Geçmişin yanlış sistemleri içindeki üçüncü sırayı, Bacon'ın en tehlikeli bulduğu batıl itikatlara dayalı felsefe alır. Bu felsefe Pythagoras tarafından başlatılıp, Platoncuların devam ettirdiği, Orta Çağda teolojik mülâhazalarla güçlenen felsefedir. Bacon burada doğa felsefesine dini öğretilerin dahil edilmesini anlatmak ister.”¹²⁵ İnsan zihninin bu yanıltıcı felsefe sistemlerine karşı dikkatli olması ve doğru bilgiye ulaşmak için bunlardan kurtulması elzemdir.

1.4. Yapay ve Doğal İdol Ayrımı

Daha önce de belirttiğimiz gibi Bacon idol kavramının tanımını vermemiştir. Ancak idolün ne olduğu sorusu cevaplanmayı beklemektedir. Çünkü ne olduğu, doğası, yapısı veya içeriği açıklığa kavuşturulmamış bir kavram, yani idol kavramı dolayısıyla, buraya kadar dile getirilen önemli iddialar anlaşılabilir kalır. Bu nedenle, hem temel problemimiz açısından (Bacon ve zihin anlayışı) hem de Bacon'un fikirlerini net olarak kavrayabilmek için, idol kavramının olabildiğince açıklığa kavuşturulması lâzımdır. Bacon'ın tanımlamadığı ama varlığına işaret ettiği hatta kategorilere ayırdığı idol kavramını onun anlatımından hareketle nasıl tanımlayabiliriz?

Bacon idolleri anlatırken, insan zihninin bilgiye ulaşmasını engelleyen bir yanılsama olduklarını ve bu nedenle zihinden temizlenmeleri gerektiğini söylemiştir. O halde buradan öncelikle şu sonucu çıkarırız: Bacon idolleri “zihinden çıkarılıp atılması gereken şeyler” olarak değerlendirir. Bu demektir ki, zihin kendinde saf/katışıksız bir şey değildir, deyim yerindeyse işgal altındadır. Yani idoller işgalci unsurlardır. Belirtildiği gibi, zihnin işleyişini etkilerler.

Bacon'ın put-önyargı-idol dediği şey idolün tanımından ziyade kipini, biçimini anlatmaktadır. Bacon'ın fikirlerinden hareketle idol hakkında şunu söyleyebiliriz: İdol, insan zihnindeki birtakım bariyerlerdir. Bariyer ifadesiyle biz, idolün engelleyici özelliğini ve zihnin bilgiye giden arayışını nihayete erdirmesini kastediyoruz. Bu noktada engel kavramı da tartışılmaya muhtaçtır. Bariyer anlamındaki engel veya başka bir

¹²⁵ A. Cevizci, “age.” s.66

ifadeyle bariyerin engelleyiciliği anlamındaki bir engelden bahsediyoruz. Bu engel, aşılmaz bir duvar gibi düşünülmemelidir. Burada hakikate ulaşıldığı zannıyla birlikte ortaya çıkan bir engel söz konusudur. Zihin kendinin hakikate, bilgiye ulaştığını söyler. Dolayısıyla artık çaba sarf etmesine lüzum yoktur. İdol dediğimiz o şey, zihinde hakikate erişildiği izlenimi uyandırır. Bu nedenle insan hakikati aramasına gerek kalmadığını düşünür. Çünkü idol insan zihnine, “işte hakikat bu” mesajını veren bir şeydir. Aslında insan zihni hep bir arayış içindedir, bulduğu şey her ne ise onun ötesine geçmek ister. İşte Bacon’ın idolleri, insan zihninin bu arayışını adeta durdurur. Başka bir ifadeyle idoller, özneye hakikati bulduğunu düşündürerek zihnin hakikat yolundaki yürüyüşünü durdurur. Peki, zihin bu idolleri fark etmezse ne olacaktır?

Zihin kendini bilgidan yoksun bırakan bu bariyerleri, yani idolleri fark etmediği zaman sınırlarının dışına çıkamaz. Böylece sahip olduğu yanılsamaları ve önyargıları bilgi olarak kabul etmeye devam eder. Aslında idollerin bariyer olması, zihnin onları fark etmemesi sonucunu da doğurur.

Bacon, *Novum Organum*’un ilk sayfalarında idolleri öncelikle yapay ve doğal olmak üzere iki gruba ayırmıştır. Ona göre, zihni işgal eden idoller ya yapaydır ya da doğaldır. Yapay idoller, insan zihnine ya filozofların görüş ve öğretilerinden ya da ispat kurallarının saptırılmasıyla yerleşmişlerdir. Doğal idoller ise hata yapmaya duyulardan çok daha fazla eğilimli oldukları anlaşılan, zihnin kendi doğal yapısından kaynaklanan putlardır.¹²⁶ O halde insanların sonradan edindiği öğreti, bilgi ve her türlü düşünce yapay idol örneğidir. Bacon, insanların doğru bilgi elde edemeyişlerini ve bilimlerin adeta yerinde sayıyor oluşunu işte bu idollere bağlar. Daha önce belirttiğimiz gibi onun eserlerine baktığımızda geçmiş yüzyıllardaki filozofların fikirlerinin veya eski bilimsel yöntemlerin halen kullanılıyor oluşuna karşı çıktığını görürüz. Çünkü bunlar, insanların zihinlerini tıkamıştır ve orada adeta kemikleşmiştir. Bunların tamamı yapay bir idoldür. Zihin, kendi iç işleyişiyle bilgiye ulaşmaya çalışırken bu yapay idoller aracılığıyla kavramlar oluşturur, tasarımlar yapar. Hem kendi doğası hem yapay idoller aracılığıyla ortaya çıkardığı bu tasarım ve kavramlar ise doğal idoller halini alır. Bacon yapay ve doğal idol ayrımını daha açık örneklerle ifade etmese de bu manada kesin olan şey, iki idol tipinin de zihni bilgiye değil yanılığa sürüklemesidir.

¹²⁶ F. Bacon, “*age.*” s.35

İdollerin bu kategorik ayrımı başkaları tarafından da tartışılmıştır. Zagorin'e göre insan zihni ve dolayısıyla düşünce üzerinde etkisi olan idollerin bazıları dışsal etmenlerden, bazıları ise doğuştan gelen eğilimlerdir. Dışsal etmenler yapay idolü, doğuştan gelenler doğal idolü oluştururlar. Ancak her ikisinde ortak olan şey belirli hataların çok ötesine geçerek, zihnin çarpıtılmasına ve neredeyse tamamen yanlış yönlendirilmesine neden olmalarıdır.¹²⁷

Bacon'ın yaptığı doğal ve yapay idol ayrımı genel ve kategorik bir ayrımdır. O, zihin ile bilgi arasındaki ilişkiyi engelleyen idollerin dört farklı türünün olduğunu iddia etmişti. Ancak bu dört idolden hangilerinin doğal hangilerinin yapay olduğunu ortaya koymamış, bununla ilgili bir tespit de yapmamıştır. Öncelikle idolleri, insan dünyasından kaynaklı ve dış dünyadan kaynaklı idoller olmak üzere iki alt kategoriye daha ayırabiliriz. Böylece bu ayrımdan hareketle Bacon'ın idollerinden hangisinin doğal hangisinin yapay olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

İnsan dünyasından kaynaklı idoller, doğal idol kategorisindedir. Bu idol türünde bireylerin kendilerine has olan ve doğuştan getirdikleri mizaç, aile, algılayış, yaşantı, bakış açısı gibi etkenler vardır. Bacon'ın mağara ve kabile idolleri doğal idol kategorisine girer. Yukarıda bahsedildiği gibi kabile idolleri bireylerin özsel doğasında bulunan önyargılardır. Aynı şekilde mağara idolleri de her bireyin doğuştan sahip olduğu birtakım niteliklerden hareketle oluşturulan yanılısma ve önyargılardır. Her iki idol türünde de bireylerin kendilerine has olan etkenler söz konusudur.

Yapay idoller ise diğer kategorinin aksine tamamen dış dünyadan kaynaklanıyor olmalıdır. Çünkü yapay olma, yapma, kurma, dolayısıyla sonradanlık içerir. Bu nedenle bireylerin içinde buldukları çevre, eğitim aldıkları ekol veya kişiler dış dünya kaynaklı birer idol olarak değerlendirilmelidir. Örneğin Bacon'ın bahsettiği çarşı-pazar idolleri, insanlar arası iletişim ve ilişkiden kaynaklanmaktadır. İnsan toplumsal hayatın bir parçası olması nedeniyle diğer insanlarla iletişim içindedir. Bu iletişim onun zihinsel manada etkilenmesine ve dünyaya artık başkalarından hareketle yorumlanmasına neden olmaktadır. Tiyatro idolleri de insan zihnini aynı şekilde etkilemektedir. Her iki idol türünün de bireysel değil, toplumsal temelli olduğunu söyleyebiliriz.

¹²⁷ P. Zagorin, "age." s.387

Dış dünyadan kaynaklı idoller, yani yapay olanlar sonradan kazanıldığına ve bunlar da zihinde yer aldıklarına göre, idol ile zihin biçimlenişi arasında bir bağlantıya doğal olarak işaret edilmiştir. Bacon okumalarımızın doğal sonucu bizi zihnin eğitimi, biçimlenişi ve öğrenme ile idol arasındaki ilişkiyi düşünmeye sevk etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

LOCKE'DA BİR ZİHİN TASVİRİ OLARAK TABULA RASA

Bilgiyi temele aldığı felsefi sistemini oluştururken ayrıntılı bir zihin tasviri ve analizi yapmış olan Locke üzerinde salt zihin felsefesi merkezli yapılan incelemeler yeterli değildir. Oysa onun felsefesi, zihin kavramı açısından tekrar tekrar okunmayı hak etmektedir. O, zihni ontolojik mahiyetli incelememiş, daha ziyade zihnin iç yapısı ve işleyişini anlatmıştır. Locke'un zihin tasviri, onun epistemolojisi içinde barınmaktadır.

Locke'un içinde bulunduğu düşünsel dönemde hakim olan konu ve sorular bilginin neliği ve kaynağı üzerinedir. Locke da felsefesini oluştururken bu duruma kayıtsız kalmamış ve hareket noktası olarak bilgiyi seçmiştir. Bilgi zihinsel bir faaliyetin sonucunda ortaya çıkan şeydir. İşte bu durum Locke'un zihin kavramını veya olgusunu ele almasına neden olmuştur. Locke'un zihin hakkındaki düşüncelerini anlattığı *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* isimli temel kitabında amacı, bir zihin felsefesi yapmak değildir. "Locke'un yazılarında, zihin felsefesi veya teorisi olarak tanımlanan bir şey yoktur ama bu alandaki bazı sorularımızın cevapları, onun yazdığı denemede bulunur."¹²⁸ Onun amacı, insan bilgisinin kaynağını, kesinliğini ve genişliğini araştırmaktır.¹²⁹ Ancak bu araştırma zihnin fiziksel mahiyetinin aksine, onun içeriği ile ilgilidir. Locke bu durumu şöyle ifade etmiştir: *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*'nin konusu doğal olarak beni, kendi zihnimin eylemleri üzerine düşünmeye götürdü. Başkalarının bilmek dedikleri eylemi gerçekleştirirken zihinlerin yaptığı şeyin ne olduğunu daha önce yapılmış olanlara göre daha özel biçimde betimlemek oldu.¹³⁰ Dolayısıyla "zihin ve zihin eylemleri üzerine düşündüğünü" belirtmesi, onun bir zihin kavrayışının olduğunu ifade eder. Oysa belirtildiği gibi Locke, ağırlıklı olarak epistemolojisi bakımından inceleme konusu yapılmıştır.

Locke öncesi dönemde zihin kavramının ontoloji ağırlıklı olarak ele aldığı dikkati çekmektedir. Zihnin varlığına dair soruşturmalar yapılmış, onun beden ile ilişkisi irdelenmiştir. Fakat Locke zihnin varoluş manasında soruşturmaktan ziyade onu

¹²⁸ John W. Yolton, *A Locke Dictionary*, Oxford, 1993, s.137

¹²⁹ John Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, İstanbul, 2004, s.67

¹³⁰ J. Locke, "age." s.61

işlevselliği ve içerikleriyle birlikte açıklamıştır. Onun asıl sorunu ve hareket noktası, bilgidir. Zihin ise onun kaynağı olması bakımından söz konusu edilir. O, zihni, insanın en temel yetisi olarak kabul etmiş ve onun bilgiye sahip olması için geçtiği işlem basamaklarını incelemiştir. Bu açıklama ve incelemeler aynı zamanda kendinden önceki dönemin hakim düşüncesi olan doğuştancılığa bir eleştiri niteliğindedir.

2.1. Zihnin Doğası ve Yapısı

Locke'un düşüncesinde insan zihni, onu diğer varlıklar üzerine çıkararak ve onlar üstünde egemenlik kurmasını sağlayan yegâne mevcudiyettir. Ancak bu mevcudiyet, doğuştancılığın iddia ettiği gibi daha en baştan bilgiyle donatılmış değildir. Hatta tam tersi şekilde zihin tamamen boştur. "Kimi insanlar arasında zihinde, başlangıçta kazanmış olduğu ve kendisiyle birlikte dünyaya getirdiği birtakım doğuştan ilkelerin, birtakım birincil kavramların, özneliklerin sanki insan zihnine kazılmış gibi bulunduğu yönünde yerleşik bir kabul vardır. Halbuki zihinde doğuştan ilkeler yoktur. Bir bilgiyi nasıl elde ettiğimizin gösterilmesi bile onun doğuştan olmadığını kanıtlamak için yeterlidir."¹³¹ Bir bilginin doğuştan olması ona ilk andan itibaren hakim olmayı gerektirir. Oysa insan, kendisine sorulan soruların cevaplarının tamamını zihninde verili şekilde bulamaz. Bazılarının doğuştan geldiğini bazılarının ise çeşitli yollardan elde edildiğini söyleyebilir. Ancak Locke'a göre zihin, bilginin doğuştanlığı veya sonradanlığı üzerine bir ayırım yapamaz. Bu nedenle bilgilerin hepsinin ya doğuştan olması ya da dışarıdan gelmesi gerekir; çünkü bir insanın onları ayırt etmesi boşunadır.¹³²

"Locke felsefesinin başlangıç noktası, insanların, bilginin temellerini sağlayan ahlaki veya spekülasyon bazı gerçeklere ve idelere doğuştan sahip oldukları şeklindeki rasyonalist – doğuştancı fikri reddetmesidir. Bu arka plandaki düşüncelere karşı Locke, insan zihninin boş olduğunu savunur. Boş zihnin ise ancak duyu ve deneyim yoluyla dolacağını iddia eder."¹³³

"Onun öncüsü olduğu empirizm, doğuştan gelen hiçbir bilgiyi kabul etmez. Empirizmin iki temel özelliği vardır: Birincisi, doğuştan herhangi bir kavram veya bilginin olduğu düşüncesini reddetmek. İkincisi, zihindeki bütün bilginin deneyimden

¹³¹ J. Locke, "age." s.71-72

¹³² J. Locke, "age." s.74

¹³³ Jones M. Jaja, Paul Badey, "John Locke's Epistemology and Teaching", African Research Review, An International Multidisciplinary Journal, 7/28, 2013, s.3

geldiğini kabul etmektir.”¹³⁴ “Deneyim zihnin tek bilgi kaynağıdır. Dolayısıyla doğuştancılığın savunduğu şekilde bir akıl-zihin üstünlüğü de yoktur. Çünkü onlar tek başına doğru bilginin kaynağı olamaz. Bilgi ancak deneyimle elde edilir.”¹³⁵

İnsan zihninin doğuştan birtakım bilgilerle dolu olması, bunun zihin sahibi tüm insanlar için geçerli olması anlamına gelir. “Ancak yeni doğmuş çocukları dikkatle incelersek, onların dünyaya birtakım idelerle geldiklerini düşünmek için bir neden göremeyiz.”¹³⁶ Locke’a göre zihne doğuştan bir şeyin kazınması mümkün değildir. Çünkü çocuklar, budalalar ve benzerleri onu bilemez. Onların bu bilgilere ilişkin en ufak bir anlayış ya da düşüncelerinin olmadığı açıktır. Bir şeyi zihne, zihnin anlamadığı bir şekilde kazımak anlamsızdır. Eğer çocukların ve budalaların, üzerinde izlenimlerin kazılı olduğu zihinleri varsa, onların bunu kaçınılmaz olarak bilmeleri ve algılamaları gerekir. Bunu yapmadıklarına göre bu tür izlenimlerin olmadığı açıktır. Çünkü bunlar doğal olarak kazınmış kavramlar değilse nasıl doğuştan olabilirler? Eğer kazanılmış kavramlarsa nasıl bilinmez olabilirler?¹³⁷ Burada şu soru sorulabilir, çocuklar zihinlerine doğuştan verilmiş olan bilgileri fark etmeyebilirler mi? Locke, doğuştan zihne kazınmış olan bilgilerin sadece üzerinde düşünmeye başlanınca ortaya çıkabileceğine dair bir yorumu veya soruyu bertaraf edecek nitelikteki şu açıklamayı yapar: Bir kavramın zihne kazınmış olduğunu, fakat aynı zamanda zihnin onu bilmediğini ve onun henüz ayırımına varmadığını söylemek, bu izlenimi yok saymak demektir. Zihnin hiçbir zaman bilmediği ve hiçbir zaman bilincine varmadığı hiçbir önermenin zihinde bulunduğu söylenemez.¹³⁸ Zihin sahip olduğu düşünülen her şeyin farkında olacak kapasitededir. Bu nedenle onun birtakım içeriklerle dolu olduğunu fakat bu içeriklerin varlığından haberdar olmadığını iddia etmek anlamsızdır.

Locke’un doğuştancılığın tezlerinin geçersizliğine karşı bir başka örneği şudur: Bir çocuk yediye dek saymaya başlayınca, eşitliğin adını ve idesini öğreninceye dek üç ile dördün toplamının yediye eşit olduğunu bilmez, o duruma gelince, bu sözcüklerin açıklaması üzerine bu önermeyi onaylar ya da daha doğrusu onun doğruluğunu algılar. Fakat o zaman kolayca onaylaması bunun doğuştan oluşundan gelmez. Bunun doğruluğu,

¹³⁴ Peter Carrutherts, *Human Knowledge and Human Nature*, Oxford, 1992, s.4

¹³⁵ Peter Markie, “*Rationalism vs Empiricism*”, 2004, www.plato.stanford.edu/entries/rationalism-empiricism.com (12.03.2021)

¹³⁶ J. Locke, “*age.*” s.92

¹³⁷ J. Locke, “*age.*” s.73

¹³⁸ J. Locke, “*age.*” s.73

bu adların yerini tutan idelerin zihne yerleşmesiyle birlikte oluşur.¹³⁹ İdeler, ilişkili oldukları konu ve nesnelere yavaş yavaş insan zihnindeki yerini alırlar. Bu nedenle insanların bir konu hakkındaki kesin ve doğru bilgiye ulaşmaları bir anda değil, zihin idelerle doldukça olacaktır. Locke’a göre idelerin çocukların zihnine adım adım nasıl girdiğini ve deneyimle yollarına çıkan şeylerin gözleminin onlara sağladığından ne daha çok ne de daha az başka şey kazanmadıkları algılanabilir. Bu da zihne başlangıçta kazılmış yazılar bulunmadığına bizi inandırmaya yetebilir.¹⁴⁰

Bu örneklerde Locke’un amacı, herhangi bir ide, ilke veya bilginin doğuştan insan zihninde bulunmadığını göstermektir. Şayet aksi bir durum söz konusu olsaydı, o zaman, yeni doğan bebekler dahil bütün insanlar her şeyi bilirlerdi. Oysa bilhassa bebek veya çocukların, en basit kavramların dahi bilgisine sahip olmadıklarını görüyoruz. “Bu nedenle insanlar doğduklarında, onların zihinlerinin bütün temel fikirleri öğrenme yetisine sahip ancak doğuştan kendilerine kazınmış herhangi bir hazır bilgi bulunmayan boş levhalardan fazla bir şey oldukları fikri, boş bir iddiadan öteye gidememiş, şimdiye kadar bunu kanıtlayan çıkmamıştır.”¹⁴¹

Doğuştancılığa yönelik eleştirileri ve bu minvaldeki örnekleriyle Locke, kendi zihin tasvirini de yapmıştır. Onun düşüncesinde insan zihni, doğuştan hiçbir bilgiye sahip olmadığı için adeta üzerinde yazı bulunmayan beyaz ve boş bir kağıda benzetilir. Buna ek olarak, Locke’un bir başka eserinde zihnin boş olduğunu belirtmek için kullandığı kavram “*Tabula Rasa*”dır. “*Tabula Rasa*, Latince biçimiyle Locke’un Denemesinde yer almaz. Ancak Locke’un empirizmi olarak adlandırılan düşünceyi karakterize etmek için kullanılır. Zihnin boş olduğu manasına gelen bu kavram, Locke tarafından zihnin doğuştan birtakım bilgiler taşıdığı yönündeki düşünceye bir karşı çıkışı anlatır.”¹⁴²

“Locke’un zihni anlatırken kullandığı *Tabula Rasa* kavramı, metaforik bir zihin anlatımıdır. Burada Locke, zihnin belli bir biçim, ide ve bilgiye sahip olmadığını belirtir. O, bu anlatımında yeni doğanların zihinlerinde yazılı bulunan herhangi bir bilgi veya bir doğa yasası olmadığını iddia etmiştir.”¹⁴³ *Tabula Rasa*, zihnin bilgiye ulaşmadan önceki durumunu anlatır. Ontolojik bir betimleme gibi görünse bile, aslında zihnin bilişsel

¹³⁹ J. Locke, “*age.*” s.79

¹⁴⁰ Locke, “*age.*” s.92

¹⁴¹ John Locke, *Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler*, İstanbul, 1999, s.36

¹⁴² J. Yolton, “*age.*” s.288

¹⁴³ Robert Dunchinsky, “*Tabula Rasa and Human Nature*”, *Philosophy*, Vol.87, No.342, 2012, s.515

biçimsizliğinin görüntüsü değil, onun işleyişe geçmeden önceki halinin mecazi bir anlatımıdır. Zihin adeta boş bir sandık gibidir. Onun dolmasını sağlayacak şey ise işlevsel faaliyetleridir.

Tabula Rasa, insan zihninde bilginin, idenin, doğru ve yanlışın, deneyimin bulunmadığı safhayı anlatır. Bu safhada zihin hiçbir şeyin kayıtlı olmadığı boş bir mevcudiyetten ibarettir. “Zihnin, bütün özniteliklerden yoksun, hiçbir idesi olmayan, öznel deyiimiyle beyaz bir kağıt olduğunu düşünelim. Bu zihin nasıl donatılacaktır?”¹⁴⁴ Locke’un felsefesinde bu sorunun cevabı deneyimdir. İnsan zihni deneyim yoluyla dolmaya başlayacaktır. “Onun düşüncesinde hiçbiri doğuştan olmayan tüm idelerimizi borçlu olduğumuz tek şey deneyimdir. Zihnin bilgi ve ide ile dolması ancak deneyimle mümkündür.”¹⁴⁵ Locke’a göre zihnin sahip olduğu bilginin temelinde deneyim vardır ve o gereçlerin hepsi deneyimden elde edilmiştir.¹⁴⁶ Ancak deneyim tek başına yeterli değildir. Zihin deneyimden hareketle Locke’un ide ismini verdiği duyunun nesnelere ve düşüncenin nesnelere donatılır. Böylece beyaz ve boş bir kâğıt olan zihnin üzerinde yazılar belirlemeye başlar. Bu noktadan itibaren Locke’un felsefesinde, insan zihninin nasıl dolduğu ve bu sırada hangi işlevleri gerçekleştirdiği soruları da cevaplanmaktadır. Burada artık tamamen zihnin işlevsel boyutu karşımıza çıkmaktadır.

2.2. Zihin ve İde

Locke’un zihin yorumunu anlamak için ide kavramını analiz etmek lazımdır. Çünkü onun felsefesinde ide kavramı zihnin ve bilginin olduğu her yerde birlikte zikredilmiştir. İnsan zihninde doğuştan bulunmayan ama aynı zamanda bilgiye giden yolda yapı taşları olan ideler nedir? “İde, Locke’un, insandaki kavrayış ve zihin gücünü betimlerken kullandığı en önemli kavramdır. Anlığın tüm içeriği bu idelerden oluşur.”¹⁴⁷ Bu nedenle zihni anlamının yolu ideleri kavramaktan geçer. “İdeler düşüncenin nesnelere dir. Herkes düşündüğünün ve düşündüğü sırada zihninin uğraştığı şeyin ideler olduğunun bilincinde olmalıdır.”¹⁴⁸ Bir şey hakkında düşündüğümüzü ifade ettiğimizde aslında düşündüğümüzü söylediğimiz o şey bir idedir. “İde, zihnin düşünmede kullandığı

¹⁴⁴ J. Locke, “age.” s.97

¹⁴⁵ E. J. Lowe, *Locke*, London, 2005, s.24

¹⁴⁶ J. Locke, “age.” s.98

¹⁴⁷ Arda Denkel, *Düşünceler ve Gereçler*, İstanbul, 1997, s.229

¹⁴⁸ J. Locke, “age.” s.97

şeydir.”¹⁴⁹ İde hem zihnin bir iç unsurudur, malzemesidir hem de onun bilgiye ulaşması için düşünme eylemini gerçekleştirmesini sağlayan her şeydir.

Locke ide kavramını düşüncenin her nesnesini kapsayacak şekilde kullanmıştır. Ona göre ide, insanın düşünmesi sırasında zihnin nesnesi olarak ortaya çıkan her şeyin yerini tutacak en iyi terimdir. Bu nedenle ide düşlem, kavram, tür ya da düşünme sırasında zihnin üzerinde kullanıldığı her şey ne anlama geliyorsa onları anlatır.¹⁵⁰ Bazı yorumlara göre Locke, ideyi geniş manada kullanmıştır. Örneğin Locke’un felsefesinde, zihnin dolaysızca algıladığı şey veya düşündüğümüz sırada zihnimizi meşgul eden şey, her ne olursa olsun bir idedir.¹⁵¹ Öyleyse duygu, inanç, düşünce, bilgi, nesne gibi her türlü zihinsel/düşünsel nesne ide kavramına dahildir. Örneğin, elimizde tuttuğumuz kırmızı bir kalem aynı zamanda kırmızı ve kalem idesini zihnimize verir.

Locke’un düşüncesinde ide, zihnin düşünme faaliyeti sırasında konusu veya nesnesi olan şey olarak tanımlanabilir. Buna göre zihnin düşünme faaliyeti sırasında kullandığı malzeme, varlıkların işaretleri veya temsilleridir.¹⁵² İde doğuştan insan zihninde bulunmaz. Ancak zihnin düşünsel bir süreç sonunda elde ettiği ürün de değildir. Onlar, düşünmenin malzemesidir. “Locke’un felsefesinde ideler fiziksel veya psikolojik süreçlerin sonucu olarak kendinde şeyi imlemezler. Aksine insanın zihinsel içerikleridir.”¹⁵³ İdelerin dış dünyaya ait bir mevcudiyeti yoktur, onlar yalnızca duyular yoluyla zihni dolduran ve bu sayede zihni bilgiye ulaştıran şeylerdir. Dış dünyadaki her nesne duyuların etkisiyle zihne ulaşır ve zihinde idelere dönüşür. Zihin onlar üzerine düşündükçe bilgiyle donatılır.

“İdeler, zihinsel süreçlerin ve zihnin dolaysız nesnelere olarak isimlendirilir. O halde Locke’un ideleri, zihnin iç gözü tarafından incelenebilecek ve zihne yerleştirilecek zihinsel bir resim olarak da nitelenebilir.”¹⁵⁴ Dış dünyadan zihnimize yansıyan her şey ide kavramına dahildir. “İde, insan zihninin ya da anlağın üzerinde işlem yapabileceği her türlü malzemedir. Bu durumda hayal veya gerçek fark etmez, düşünmeyi sağlayan, aynı zamanda üzerinde de düşünülen ve dolayısıyla konuşulan her ne varsa ide teriminin altına

¹⁴⁹ J. Yolton, “age.” s.91

¹⁵⁰ J. Locke, “age.” s.71

¹⁵¹ Jean Didier, *John Locke*, (Çev. Atakan Altınörs), İstanbul, 2019, s.16

¹⁵² Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, İstanbul, 2011, s.578

¹⁵³ John W. Yolton, *Perceptual Acquaintance from Descartes to Reid*, Minneapolis, 1984, s.102

¹⁵⁴ J. Lowe, “age.” s.34

konulmaktadır.”¹⁵⁵ İdeler aynı zamanda zihnin bilgiye ulaşmasına da kaynaklık etmektedir. “İdeler, bir zihinde var olan veya meydana gelen her şeydir. Ve bu anlamda her şey bir ide içerir. Tüm insanların bilgisi hem ideden başlar hem de idelere dayanır.”¹⁵⁶ Başlangıçta boş olan zihin, dış dünya hakkındaki tüm bilgiyi ondan aldığı idelerle elde edecektir. İdeler insan zihnine gelişi güzel şekilde yerleşmez. Zihnin bilgi sahibi olmasını sağlar. İdeler, yukarıda belirtildiği gibi sonradan kazanılır. Peki, idelerin kaynağı nedir?

Locke, duyumun nesnelere olan dışsal özdeksel şeylerle, düşünümün nesnelere olan, zihnimizin kendi içindeki işlemlerini, bütün idelerimizin kendilerinden başladığı biricik kaynaklar olarak adlandırır.¹⁵⁷ Locke’a göre insan, zihnin ve bilginin malzemesi olan ideleri ya dışarıdaki duyulur varlıkları gözleyerek ya da duyu organları vasıtasıyla bu duyulur varlıklardan kendisine ulaşan etkiler üzerinde zihnin gerçekleştirdiği çeşitli faaliyetleri idrak etmesi sonucunda elde eder. Böylece sahip olduğumuz ve olabileceğimiz bütün ideler bu iki kaynaktan yayılır.¹⁵⁸

“Deneyim dediğimiz, idelerin ve dolayısıyla da bilginin kaynağı, gerçekte iki ayrı kaynaktan oluşur. Bunlardan birincisi, beş duyu organı yoluyla anlığa dış dünyadan bilgi verir, dış dünyayı konu edinen ideler üretir. İkinci kaynak iç duyum, yani anlığın kendi üzerine dönmesi ve kendi etkinliklerini algılamasıdır. Bu da anlığın kendi işleyişini ve kendi içeriklerini konu edinen ideler üretir.”¹⁵⁹ Duyumun ideleri, zihnin duyu aracılığıyla dış dünyanın nesnelere zihne iletilmesidir. Düşünüm ideleri ise zihne ulaşmış olan duyum idelerinin zihni çeşitli işlemlerden geçmesi ve bunun sonucunda yeni bir bilgi idesinin oluşturulmasıdır. Locke’a göre, düşünümün basit ideleri, bunlar zihnin öteki ideleri üzerindeki işlemleridir. Burada duyu idelerini dışardan alan zihin, bakışını kendi içine çevirip, edindiği bu ideler üzerindeki kendi işlemlerini gözlemlediğinde, oradan, dışsal şeylerden edindiği ideler kadar kendi iç gözlemlerinin nesnesi olacak başka ideler de edinir.¹⁶⁰

Dikkat edilirse görülecektir ki, zihin ilk aşamada pasif ve edilgendir. Yalnızca bir alıcı konumundadır. Ancak zihin ikinci aşamada, yani düşünümün idelerini oluştururken

¹⁵⁵ Emin Çelebi, *John Locke'un İdeler Teorisi*, Ankara, 2017, s.18

¹⁵⁶ Vera Chappel, “*Locke's Theory of Ideas*”, *The Cambridge Companion to Locke*, Cambridge, 1994, s.27

¹⁵⁷ J. Locke, “*age.*” s.99

¹⁵⁸ John Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, London, 1964, s.89.

¹⁵⁹ A. Denkel, “*age.*” s.230

¹⁶⁰ J. Locke, “*age.*” s.116

aktiftir. Burada zihnin bizatihi çalışması söz konusudur. Zihin düşünümün idelerini oluştururken belirli aşamalardan geçer. “Zihnin kendi içinde yaptığı bu işlevlerden bazıları algılama, düşünme, kuşkulama, inanma, uslamama, bilme, işleme ve zihnin diğer değişik edimleridir.”¹⁶¹ Locke’un bahsettiği bu işlevler, zihnin işlevsel yönünü anlatmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi Locke, zihni, ontolojinin ötesinde adeta işleyen bir mekanizma gibi ele almıştır. Ancak bu mekanizmanın, sözü edilen düşünsel işlemlerini nasıl gerçekleştirdiği sorusu cevaplanmayı beklemektedir.

Zihin bilgiye ulaşmak için idelerle doldurulurken öncelik duyumdan gelen idelere aittir. Çünkü dış duyum olmadan iç duyumun, yani düşünümün işlemlerinin gerçekleşmesi mümkün değildir. “Zihinde, duyular bir şey iletmeden önce hiçbir ide görünmediğinden, anlıktaki idelerin duyumla eş zamanlı olduğunu anlarız. Çünkü duyum bedeninin herhangi bir bölümünde üretilen bir izlenim ya da devimdir ve kendisi de anlıkta bir algı doğurur. Zihnin algılama, anımsama, inceleme, uslamama adını verdiğimiz işlemlerdeki etkinliğini, dış nesnelerin duyumları üzerinde yaptığı bu izlenimlerin üzerinde başlattığı anlaşılıyor.”¹⁶²

Buna ek olarak, Locke’a göre duyu ve düşünüm birbirine hizmet edecek olursa, yani, eğer duyu yetisi zihin için duyulur varlıklara ait olan ideleri ve düşünümün malzemelerini sağlarsa; zihin de duyu algısına rehberlik eder, varlıkların duyu algısıyla elde edilen kopyalarını düzenler, onlardan hareketle yeni kopyalar oluşturursa her şeye gücü yeten zihnin kendi içine yönelme ve düşünme ile kavrayamayacağı kadar karmaşık, gizli ve anlamsız bir şey yoktur.¹⁶³ Burada öncelikle Locke’un insan zihnine verdiği önem dikkati çekmektedir. O, zihnin her şeyi anlayabilecek ve kavrayabilecek kadar muazzam bir yeterliğe sahip olduğunu düşünür. Buna ek olarak Locke, idelerin her iki kaynağına da aynı derecede önem verir. Duyum ideleri olmazsa düşünümün bir manası olmayacaktır. Aynı şekilde düşünüm gerçekleşmezse duyu ideleri zihnin içinde kalan ve bilgi halini alamayan anlamsız bir yığın olacaktır.

Bazı yazarlara göre, Locke’un düşüncesinde bilginin ilk kaynağını oluşturan dış duyum ideleri, bilgimizin hammaddesini veya gerekli materyalini vermiş olmasına rağmen bilginin yeterli şartı değildir. Onun mutlaka zihnin iç işlevinden geçmesi

¹⁶¹ J. Locke, “*age.*” s.98

¹⁶² J. Locke, “*age.*” s.107

¹⁶³ J. Locke, “*age.*” s.42

gerekir.¹⁶⁴ Çünkü Locke’a göre, varlıkları ve nesnelere temsil eden ideler, duyum ile zihne ulaşmadıkça düşünmede kullanabileceğimiz malzememiz olmayacaktır. Zihin de bilgiyi elde etmek için taşı, kerestesi, kumu ve diğer inşaat malzemesi olmayan bir mimarın ev inşa etmek için yapabileceğinden daha fazla bir şey ortaya koyamayacaktır.¹⁶⁵ Zihnin bilgi sahibi olması gerekli olan en önemli şey ideler olsa da zihnin bu ideler üzerinde birtakım işlemler yapması gerekmektedir. Yalnız başına idelerin varlığı, zihnin bilgiye ulaşmasını sağlayamaz. Zihin, ideleri kendi süzgecinden geçirmezse ve onları belirli işlemlere tabi tutmazsa sadece idelere sahip olur. İdeler zihni dolduran birer unsur olarak kalırlar.

Locke’un idelerin kaynakları ve zihnin onlar üzerindeki düşünümü hakkında söyledikleri aslında zihnin belirli adımlar dizgesiyle çalıştığını da göstermektedir. Zihin bir anda idelerle dolmaz ve bilgi sahibi olamaz. O, düzenli bir şekilde çalışır. Locke’a göre duyularımız önce duyulur tikel nesnelere yönelirler ve zihne bu nesnelere onları etkilemesinin değişik yollarına göre birçok seçik algısını iletirler. Böylece bizdeki sarı, ak, sıcak, soğuk, sert ideleriyle duyulur nitelik dediğimiz tüm öteki niteliklerin idelerini ediniriz. İdelerimizin bu büyük kaynağı, tümüyle duyularımıza bağlı olduğu ve anlığa onlar aracılığıyla iletildiği için, duyum ideleri olarak adlandırılır.¹⁶⁶ Duyu ideleri zihne iletildikten sonra artık zihnin iç işleyişi olarak niteleyebileceğimiz işlemler dizisi başlar. Locke, işte bu zihinsel işlemlerin gerçekleşmesinin sonucunda ortaya çıkan idelere düşünüm adını verir. “Bu işlemler zihnin kendileri üzerinde düşünüp onları incelemesi yoluyla, anlığa, bu işlemler olmadıkça nesnelere edinemeyeceğimiz türden bir başka ideler takımı sağlar.”¹⁶⁷

Locke, idelerin duyu ve düşünüm olarak iki kaynaktan ortaya çıktığını söyleyip, onları açıkladıktan sonra ide çeşitlerini anlatmıştır. Bu iki kaynaktan meydana gelen ideler basit ve karmaşık olarak ikiye ayrılır. Zihnin doğası ve işleyişini anlamak için idelerin bu ayrımının da üzerinde durmak gerekir.

¹⁶⁴ Cengiz Kılıç, *John Locke: Bilginin Kaynağı ve İdeler Sorunu*, EKEV Akademik Dergisi, Cilt.58, 2014, s.460

¹⁶⁵ J. Locke, “*age.*” s.42

¹⁶⁶ J. Locke, “*age.*” s.98

¹⁶⁷ J. Locke, “*age.*” s.98

2.2.1. Basit İdeler

Zihin, bilgi elde etmek için idelere ihtiyaç duymaktadır. Duyu ve düşünümünden hareketle zihne giren bu ideler ilk etapta yalnızca basit idelerdir. “Locke’un düşüncesinde basit ideler, bilginin ilk basamağıdır. İnsan ilk kez duyum geldiğinde bu ideye sahip olmaya başlar. Basit ideler, tüm bilginin oluşmasına yardım eden ham maddelerdir denebilir.”¹⁶⁸ Basit ideler, dış dünyadaki herhangi bir nesnenin duyular aracılığıyla insan zihnine yansımalarıdır. Zihin farkında olarak veya olmadan bu ideler tarafından kuşatılmaktadır. Ancak basit ideler, tam olarak şu diye gösterdiğimiz şeye karşılık gelmezler. Duyudan elde edilen bu ide tasarımı nesnenin kendisi değildir. “Basit ideler tam olarak bir şey değil; daha ziyade şeylerin, duyular aracılığı ile insan zihinde bıraktığı etkiyle oluşan şeylerin temsilleridir. Bu nedenle Locke’un basit ideler hakkındaki söylemleri temsil teorisi olarak da adlandırılır.”¹⁶⁹ Başka bir yoruma göre basit ideler, dış dünyada o ideye karşılık gelen bir nesnenin duyum bilgisinden edinilir ve zihinde karşılık geldiği o nesneyi temsil eder.¹⁷⁰

Locke her ne kadar idelerin kaynağını duyu ve düşünüm olarak zikretmiş olsa da basit ideler söz konusu olduğunda duyuma öncelik vermiştir. Çünkü bu aşamada zihin yalnızca alıcı konumundadır, pasiftir. Locke’a göre, zihinde yeni bir basit ide bulgulamak ya da kurmak ne denli düşünce kıvraklığı ve zenginliği bulunursa bulunsun, en kapsamlı anlığın bile gücü içinde değildir. Zihnin herhangi bir gücü de o ideleri yok edemez. Bir kimse damağını hiç etkilememiş bir tadın ya da hiç koklamadığı bir kokunun idesini zihinde tasarlayamaz.¹⁷¹ “Anlık yalın-basit idelerin oluşumunda pasiftir. Çünkü bu idelere dış dünyadaki nesnelere ve nitelikleri neden olurlar. Anlığın etkinliği, basit ideleri karşılaştırıp birleştirme aşamasında söz konusudur.”¹⁷² Dış dünyaya dair basit idelerin oluşması ancak duyumun o nesnenin idesini zihne ulaştırmasıyla mümkündür. Karşımda duran kırmızı tatlı bir elmanın idesine sahip değilsem, zihnim bu elmaya dair ideyi kendisi üretemez. Zihin bilgiye yalnızca deneyimle ulaşır. Bu nedenle duyumlamadığı ve deneyimlemediği hiçbir şeyin basit idelerini tasarlayamaz. İde olmaksızın da zihin bilgiye sahip olamaz.

¹⁶⁸ Jaja, Bodey, “agm.” s.3

¹⁶⁹ Jaja, Bodey, “agm.” s.4

¹⁷⁰ Şeref Günday, *Zihin Felsefesi*, İstanbul, 2002, s.83

¹⁷¹ J. Locke, “age.” s.109

¹⁷² A. Denkel, “age.” s.230

Locke basit ideleri, zihne yaklaşımları ve algılanabilir duruma gelmelerine göre şu şekilde sıralamıştır:

Birincisi, zihne tek duyu yoluyla giren ideler

İkincisi, zihne birden çok duyu yoluyla giren ideler

Üçüncüsü, yalnız düşünümle elde edilen ideler

Dördüncüsü, duyum ve düşünümün her ikisiyle de zihne ulaşan ideler.¹⁷³

Locke, zihne tek duyu yoluyla giren ideleri şu şekilde açıklamıştır: Ak, kırmızı, sarı ve bunların değişik dereceleri ya da tonları ve karışımları olan yeşil, mor, deniz yeşili gibi ideler yalnızca göz yoluyla zihne ulaşır. Her türden ses ve ses tonu yalnızca kulaklardan, değişik tatlar ve kokular da damak ve burundan girerler.¹⁷⁴ Bu tür idelerin zihne ulaşması için tek bir duyu organına ihtiyaç vardır. Örneğin, gül kokusu idesi zihne tek bir duyu organıyla iletilir. Zihnin gül kokusu idesine sahip olması için herhangi bir işlev gerçekleştirmesine gerek yoktur.

Zihnin birden çok duyu aracılığıyla elde ettiği ideler uzay, uzam, zaman, şekil, durgunluk ve devinimdir. Bu ideler hem gözle hem dokunmayla zihinlere iletilirler.¹⁷⁵ Örneğin cisimlerdeki şekil veya hareket idelerinin zihne iletilmesi için hem dokunma duyusunun hem de görme duyusunun aynı anda çalışması lâzımdır.

Locke, düşünüm yoluyla zihne giren basit idelere, zihnin öteki işlemleri olarak isimlendirir. “Sözü geçen basit ideleri dışarıdan alan zihin, bakışını kendi içine çevirip, edindiği bu ideler üzerinde kendi işlemlerini gözlemlediğinde, oradan, dışsal şeylerden edindiği ideler kadar kendi iç gözlemlerinin nesnesi olacak başka ideler edinir. Örneğin algı ve istek idesini düşünümünden elde ederiz.¹⁷⁶

Hem duyum hem de düşünüm aracılığıyla elde edilen basit ideler ise haz ve acı, hoşlanma ya da sıkıntı, ardışıklık olarak isimlendirmiştir. Bu basit ideler hem duyumdan alınır hem de zihin tarafından düşünümün süzgecinden geçirilirler.¹⁷⁷ Zihin edilgin bir şekilde ideleri alır ama onlar hakkında düşünmeye başlar. Kendinde hoşnutluk veya acı idesi uyandırabilir. Ya da bir başka ifadeyle zihin, duyudan aldığı ide üzerinde işlem

¹⁷³ J. Locke, “*age.*” s.110

¹⁷⁴ J. Locke, “*age.*” s.111

¹⁷⁵ J. Locke, “*age.*” s.116

¹⁷⁶ J. Locke, “*age.*” s.116

¹⁷⁷ J. Locke, “*age.*” s.117

yaptığında onu haz veya acı duygusuyla bağlar. Burada zihnin ideler üzerinde bağlantı kuruculuğu mevcuttur.

Zihin basit ideleri oluştururken aslında yalnızca bir alıcı konumundadır. Duyu organları bir nevi zihni ide yağmuruna tutar. Buradaki ideler dış dünyadan zihne yansıyanlardır. Zihin bu ideleri olduğu gibi kabul etmektedir. Herhangi bir müdahalede bulunmaz. Belki de yalnızca duyu verilerinin kendisine iletildiği ideleri belirli birtakım şemalara göre kayıt altına almaktadır.

2.2.2. Karmaşık İdeler

Basit ideler, dış dünyadaki nesnelere zihindeki temsilleridir. Zihin bu temsilleri kendi iç işleyişine dahil etmek için herhangi bir işlem yapmaz. Bu noktada basit ideler kendiliğinden zihne yerleşir, yani zihin edilgidir. Ancak karmaşık ideler de durum bunun tam tersidir. Zihnin bizatihi aktifliği vardır. “Karmaşık ideler, basit idelerin birleşimidir. Burada vurgu, zihnin etkinliği üzerinedir. Basit ideleri yalnızca pasif şekilde alan zihin, bu ideleri birleştirir, bir araya getirir veya onları ayırır ve soyutlar. Örneğin, zihin bir küp şeker idesini oluşturmak için beyazlık, sertlik, tatlılık gibi ideleri birleştirir. Ve karmaşık küp şeker idesini oluşturur.¹⁷⁸ Karmaşık ideler, insan zihninin basit ideler üzerindeki çeşitli zihinsel işlevleri sonucu oluşur. Bazı yorumculara göre, karmaşık ideler zihnin basit ideler üzerindeki ayırma veya birleştirme gibi birtakım işlemlerinin sonucunda meydana gelirler.¹⁷⁹

“Zihin bir kez basit ideleri edindikten sonra artık yalnızca gözlemler ve dışardan sunulan şeylerle sınırlı kalmaz; kendi gücüyle kendi idelerini birleştirir ve hiçbir zaman böyle birleşmiş biçimde edinmeyeceği yeni karmaşık ideler yapar.”¹⁸⁰ Locke’a göre zihin, bütün idelerinin gereçlerini ve temellerini oluşturan basit idelerden, bu karmaşık ideleri yapmak üzere birçok eylemde bulunur. Zihnin, kendi gücünü kendi basit idelerine uygulamasına aracılık eden eylemlerinin başlıcaları şunlardır: Birincisi, birçok basit ideyi bir bileşik idede birleştirmek. İkincisi, basit veya karmaşık iki ideyi alıp, onları tek bir idede birleştirmeksizin, ikisinin birlikte bir görünüşünü elde edecek biçimde yan yana getirmektir; zihin bütün bağıntı idelerini bu yoldan edinir. Üçüncüsü ise ideleri kendi

¹⁷⁸ Paul, “agm.” s.4

¹⁷⁹ Julian Marias, *History of Philosophy*, New York, 1996, s.256

¹⁸⁰ J. Locke, “age.” s.144

gerçek varoluşlarında onlara eşlik eden bütün öteki idelerden ayırmaktır; buna da soyutlama denir. Zihin, bütün karmaşık ideleri işte bu üç şekilde elde etmektedir.¹⁸¹

Zihin karmaşık ideleri elde etmek için genellikle birleştirme işlevini kullanır. Birçok basit ideyi birleştirerek daha geniş kapsamlı karmaşık bir ide haline getirir. Duyum ve düşünümün kendisine vermiş olduğu idenin ötesinde, yepyeni bir ide oluşturmaktadır. Burada zihnin işlevsel bir mekanizma gibi çalıştığını ve başlangıçtaki boş sayfanın yavaş yavaş dolduğunu görmekteyiz. Ancak şu soru sorulabilir: Basit idelerin oluşumunda tamamen edilgin/pasif halde olan zihin, yeni ideleri nasıl üretmiştir? Zihin karmaşık ideler üretebilmek için öncelikle basit idelere dair bir farkındalığa sahip olmalıdır. Çünkü karmaşık ideler basit idelerden meydana gelir. Öyleyse, zihnin bu değişimi yaşamasını, edilginlikten etkin hale geçmesini sağlayan şey nedir? Locke'un felsefesinde bu soruların cevabı algılama kavramında gizlidir. Zihin algılama olmaksızın ne basit idelerin farkında olabilir ne de onlardan hareketle yeni ideler üretebilir. Algılama olmadan zihnin işleyişi mümkün görünmemektedir. Peki nedir bu algılama?

2.3. Zihin ve Algılama

Locke'un zihin düşüncesini incelediğimizde ide ve duyumun ardından algılama kavramına önem verdiğini görürüz. Ona göre algılama, bütün zihinsel yetilerimizin ilk işlemi ve zihnimizdeki bütün bilgilerin de giriş kapısıdır.¹⁸² Zihnin, iç işleyişi sayesinde idelere hakim olduktan sonra bilgiye ulaşması için gerekli olan en önemli adım algılamadır. "Locke'un algı kuramını; nesne, zihin, nesnenin zihinde oluşturulmuş idesinden oluşan üçlü bir şekilde düşünebiliriz."¹⁸³ Zihin bilgiye ulaşmak için duyulardan yararlanır, yani ilk adım, duyuların yardımıyla oluşan ideleri zihne almaktır. Fakat idenin zihinde durması bir şey ifade etmeyecektir. Onun bilgisine sahip olmak için zihnin ideyi algılaması gerekmektedir. Algılamak bir nevi o ide üzerine düşünmektir.

Locke'a göre algılama yalnızca zihnin, duyulardan izlenimi aldığı sırada gerçekleşir. Bir şeyi ilk gördüğümüz, işittiğimiz, duyumladığımız veya benzeri zamanlarda zihnimizden onun hakkında geçen düşünceyi ayırt etmemiz bir algılamadır.

¹⁸¹ J. Locke, "age." s.143

¹⁸² J. Locke, "age." s.133

¹⁸³ Ş. Günday, "age." s.83

Nasıl ki, düşünmediğimizde dünyanın bütün sözleri bizi kavram sahibi yapmıyorsa, algılamadığımız ide de bilgi sahibi yapmayacaktır.¹⁸⁴

Locke'un düşüncesinde zihin-duyum-ide-algılama birbirlerini tamamlayan kavramlardır. "Zihnin, ideleri bulduğunda yaptığı ilk edim algılamaktır. Onları algıladığı ölçüde her birinin ne olduğunu bilmek ve böylece aralarındaki ayrımı, yani birinin öteki olmadığını algılamaktır. Bu öylesine saltık bir zorunluluktur ki, bu olmadıkça bilgi de uslamlama da, imgeleme de hiçbir seçik düşünce de olmaz."¹⁸⁵ Zihnin ideler üzerine düşünmesi, onları belirli gruplara ayırması, onlardan hareketle duysal nesnelere bilgisine vakıf olabilmesi için algılaması lazımdır. Algılanmayan her ide boşlukta sallanan belirsiz bir nesne gibidir. Bu konu hakkındaki bazı yorumlara göre, Locke'un düşüncesinde idelerin, algılanan nesne olmaları dışında bir varlıkları yoktur. İdeler zihin tarafından algılandıkları takdirde onu bilgiye götüren anlamlı bir mevcudiyet halini alırlar.¹⁸⁶

Locke algılamayı zihnin bir işlevi ve eylemi olarak görmektedir. Ona göre zihnin bir eylemi olarak niteleyebileceğimiz algılama üç türdür: Birincisi, zihindeki idelerin algılanmasıdır. İkincisi, imlerin imlerinin algılanmasıdır. Üçüncüsü ise ideler arasındaki bağlantının ya da karşıtlığın, uyuşmanın ya da uyuşmamanın algılanmasıdır. Bütün bu algılama türleri zihne yüklenmiştir.¹⁸⁷

2.4. Zihnin İç İşleyişi

Locke'un felsefesinde zihin, başlangıçta boş bir sayfa veya başka bir ifadeyle Tabula Rasa idi. Ancak Locke, bu boş zihnin aktif ve düzenli bir işleyişle dolacağını iddia etmiştir. Bu iddiasını, zihnin bilgiye ulaşmak için geçirdiği işlem basamaklarını anlattığı yazılarla temellendirmiştir. Onun felsefesinde zihin içsel ve dışsal birtakım işlemler sayesinde boş sayfa olmaktan çıkıp, bilgi dolu bir hazineye dönüşmüştür. Bazı yorumlara göre Locke'un düşüncesinde zihin, idelerin bulunduğu bir yetidir. O, ideyi işleyen, genişleten, soyutlayan, düşünen, çıkarsama yapan, sonuca varan şeydir. Bu nedenle zihin bir beyaz kâğıt olmasının yanı sıra birçok işlem ve işlevin de kaynağıdır.¹⁸⁸ Dolayısıyla işlem ve işlevler gerçekte zihnin –deyim yerindeyse- görünür olmasını sağlarlar. Bunu

¹⁸⁴ J. Locke, "age." s.129

¹⁸⁵ J. Locke, "age." s.357

¹⁸⁶ V. Chapell, "age." s.28

¹⁸⁷ J. Locke, "age." s.179

¹⁸⁸ J. Yolton, "age." s.137

“boş sayfa”ya dışarıdan bir güç yaptırmadığına göre, bu sayfa, söz konusu işlemleri yapabilecek için bir güce sahip olmuş olmalıdır.

“Locke, zihin ile ilgili düşüncelerini açıklarken ontolojik bir çalışma yapmadı. Onun amacı duyumsama, algılama, anlama, düşünme, isteme gibi zihnin iç işleyişini açıklamaktı. Bunu yaparken de çeşitli metaforlar kullandı.”¹⁸⁹ Locke’un zihni tasvir ederken kullandığı metaforlardan bir diğeri karanlık odadır. “Anlık, ışığa tümüyle kapalı olup, yalnızca dışarıdaki görülebilir benzerlikleri ya da dışarıdaki şeylerin idelerini içeri bırakan küçük bir aralığı bulunan bir odacıktan çok farklı değildir. Böyle karanlık bir odada resimler, gerektiğinde kullanılmak üzere düzenli biçimde orada tutulsaydı bu bütün görme nesnelere ve onların ideleriyle ilgili olarak insan anlığına çok benzerdi.”¹⁹⁰ Zihin hiçbir bilginin, idenin veya nesnenin olmadığı bomboş ve karanlık bir odaya benzer. Bu odanın aydınlanıp dolması için bilginin ışığına gereksinim vardır. Ancak bu nasıl olacaktır?

Karanlık odanın pencereleri duyuları ifade eder. Pencerelerden içeri giren ışığın, karanlık odayı aydınlatması gibi, zihne duyular aracılığıyla giren ideler de zihni bilgi ile donatacaktır. Burada zihin tıpkı bir depo gibidir. Ancak bu depo ideleri sadece biriktirmez. Onları kendi içine alır, saklar ve gerektiğinde onları kendine has birtakım işlemlerden geçirip bilgiye ulaştırır. Locke zihnin bu işleyişini şöyle açıklamıştır: Duyular önce tikel ideleri içeriye alır, henüz boş olan karanlık odayı aydınlatmak için döşemeye başlar ve zihin adım adım onların bir kısmını tanıdıkça onları belleğe yerleştirir ve adlandırır. Daha sonra zihin daha da ileri gider ve onları soyutlar, adım adım genel adları kullanmayı öğrenir. Bu yoldan zihin, üzerlerinde kendi mantıksal yetisini uygulayacağı gereçler olan ideler ile donanır.¹⁹¹

Zihin idelerle dolmaya başladıktan sonra aktif bir hale gelmektedir. Bu aktiflik onun bilgiye ulaşmasındaki yegâne koşuldur. Zihin pasif bir alıcı ve depo konumundayken bilgiye değil yalnızca ideye sahip olur. Oysa onları işlemesi lazımdır. Bu noktada zihnin ideye yönelmesinin dışında kendi içine dönmesi de gerekir. “Zihin, kendi içine bakıp da kendi eylemlerini gözlemlediğinde ilk ortaya çıkan şey düşünmedir. Zihin onda (düşünmede) çok çeşitli değişimler, gözlemler ve oradan seçik ideler elde

¹⁸⁹ J. Yolton, “age.” s.137

¹⁹⁰ J. Locke, “age.” s.142

¹⁹¹ J. Locke, “age.” s.78

eder. Böylece idenin zihne edimsel olarak girişi sağlanmış olur.”¹⁹² Bu noktadan sonra artık zihnin bilgiye giden iç işleyişi başlayacaktır.

2.4.1. Bellek

Zihin ideleri aldıktan sonra belirli bir düzene göre işlemeye başlar. Locke zihnin gerçekleştirdiği bu işlemlere bazen yeti bazen de işlev adını vermektedir. Ona göre zihnin ideleri edimsel olarak elde ettikten sonra bilgiye doğru yeni bir adım atmasını sağlayan ikinci yeti, onun zihinde tutma olarak adlandırdığı saklamadır. O, saklama yetisinin yardımıyla, duyum ve düşünümünden edinilen ideleri adeta kayıt altına alma yetkisine sahiptir. Zihin, ideleri bu yeti sayesinde iki şekilde saklar. Birincisi, zihnin, kendine gelen ideyi bir süre edimsel olarak göz önünde tutmasıdır. Buna aynı zamanda iç gözlem de denilir. İkincisi ise, zihnimize işlendikten sonra gözden yiten ya da sanki gözden ırak bir köşeye atılmış olan ideleri yeniden canlandırma gücüdür.¹⁹³

Zihnin tüm ideleri saklaması, kayıt altına alması gereklidir. “Çünkü insanın dar zihni birçok ideyi aynı zamanda görüp inceleyemediğinden, başka zaman kullanmak üzere bu ideleri biriktirecek bir ambara ihtiyaç vardır.”¹⁹⁴ Eğer böyle bir işlevi olmasaydı, zihin idelere anlık sahip olacak ve onlardan hareketle de yine anlık bilgiler elde edecekti. Oysa zihnin kesintisiz çalışması ve bilgiye ulaşması için idelerin tamamına hakim olması lazımdır. Bu durum ancak idelerin her koşulda saklandığı ve gerektiğinde zihin tarafından geri çağrıldığı bir yetiyle mümkündür. Bu nedenle Locke, saklama yetisine çok önem vermiştir. Ona göre düşünen bir canlıda saklama yetisi, yani bellek zorunluluk bakımından algılamının hemen ardından gelir. Onun olmadığı yerde geri kalan yetilerimiz büyük ölçüde yararsızdır. Eğer belleklerimizden yardım olmasaydı, düşüncelerimizde, uslamamamızda ve bilgimizde hazır nesnelere ve idelerin ötesine geçmemiz mümkün değildir.¹⁹⁵

Bellek sahibi zihin ideleri depolar, ayrıştırır ve gerekli olduğunda iç gözlem yoluyla yeniden canlandırır. Bu durum zihnin bilgiye her koşulda ulaşması için büyük bir fayda sağlamaktadır. Fakat bellek her ne kadar işe yararlık anlamında mükemmel bir yapı olarak düşünülmüş olsa da birtakım kusurları mevcuttur. Locke’a göre belleğin iki kusuru vardır. Bunlardan birincisi, bellek tam bir bilgisizlik doğuracak ölçüde ideyi tümüyle

¹⁹² J. Locke, “age.” s.170

¹⁹³ J. Locke, “age.” s.133-134

¹⁹⁴ J. Locke, “age.” s.133

¹⁹⁵ J. Locke, “age.” s.136

yitirebilir. İnsan zihninde idesi olanın dışında hiçbir şey bilinemeyeceği için, bellek ideyi unuttuğunda zihin bilgisiz kalır. İkincisi ise belleğin, yavaş çalışıp, edinmiş olduğu ideleri, gerektiğinde zihne sunmak üzere yeterli hızla canlandıramamasıdır.¹⁹⁶

2.4.2. Anımsama

Zihin belleğine kaydettiği idelere bir süre sonra tekrar ulaşmak isteyebilir. Bu durum zihnin yeni bir bilgi elde etmek ya da dış dünyada gördüğü herhangi bir nesneyi kendi belleğinde sakladığı bir ideyle karşılaştırmak istemesinden kaynaklanır. Çünkü burada zihin dış dünyada karşılaştığı bir ideyi, daha önceden belleğe kaydettiği başka bir ideyle benzetmiş ve onu anımsamıştır. “Zihindeki aynı ide, dışsal duyu üzerinde benzer nesnenin bir işlemi olmadan yeniden ortaya çıktığı için bu bir anımsamadır.”¹⁹⁷

Zihin anımsama sırasında adeta kendi içine yönelmektedir. Bir nevi iç gözlem yapmaktadır. Locke’a göre anımsamada zihin genellikle etkindir. Bellekte yerleşen ve yeri geldikçe zihnin canlandığı ideler konusunda söylenebilecek bir başka şey de bunların hiçbirinin yeni olmadığı bir yana, zihnin de onları eski izlenimler olarak gördüğü ve daha önceden bildiği ideler olarak yeniden tanıdığıdır. Öyle ki, zihne daha eskiden işlenmiş olan idelerin sürekli olarak göz önünde bulunmamasına karşın, anımsama sırasında bunlar, sürekli biçimde, eskiden edinilmiş, yani daha önce anlıkça görülmüş ve saptanmış olarak bilinirler.¹⁹⁸

Anımsama bir nevi zihnin belleğindeki ideleri yeniden canlandırmasıdır. Burada zihin, yeni bir ideye sahip olmaktan ziyade önceden mevcut olan bir ideyi zihnin iç işleyişine tekrar dahil etmektedir.

2.4.3. Ayırt Etme ve Seçme

Zihnin işlevlerinden birisi de ayırt etme ve seçmedir. “Zihin bu yeti sayesinde, iki idenin aynı veya birbirinden farklı olduğunu algılar. Bir şeyin genel olarak bulanık idesini elde etmek yetmez. Zihinde değişik nesnelere ve bunların niteliklerinin seçik algısı olmasaydı, bizi etkileyen cisimlerin şimdi olduğu gibi sürekli etkili olmalarına ve kendisinin de sürekli olarak düşünmesine karşın yine de zihnin bilgi edinme yeteneği çok düşük olurdu.”¹⁹⁹ Zihnin, karşısında duran iki idenin farklarını veya eşdeğerliklerini fark

¹⁹⁶ J. Locke, “*age.*” s.136

¹⁹⁷ J. Locke, “*age.*” s.170

¹⁹⁸ J. Locke, “*age.*” s.136

¹⁹⁹ J. Locke, “*age.*” s.138

etmesi bu yeti ile mümkündür. Örneğin, masanın üstündeki tabaklardan hangisinin beyaz hangisinin yeşil olduğunu ancak bu yeti ile bilebilir. Başka bir açıdan şöyle düşünebiliriz: Zihin belleğine sakladığı ideler ile ilk defa karşılaştığı ideyi birbirinden ayırt etmek için bu yetiyi kullanır. Bu sayede idelerin birbirleriyle uyuşup uyuşmadıkları da fark edilir. Aksi takdirde her ide birbirinin yerine kullanılabilir ve bu durum zihinsel bir kargaşaya yol açabilir.

Bazı yorumlara göre Locke'un düşüncesindeki ayırt etme ve seçme yetisi zihnin iç işleyişini de etkin tutmaktadır. Bu nedenle zihin karşılaştığı ideler üzerine düşünmekte, onları birbirinden ayırt etmektedir. Örneğin, çam ağacı diğerlerinden daha yeşildir denildiğinde zihin, bu ilişkiyi onaylamak veya reddetmek için ideleri ayrı ayrı düşünür. Belleğinde yeşil ve ağaç idesine dair ne varsa işleminden geçirir, birbirinden ayırt eder ve bir sonuca ulaşır.²⁰⁰

2.4.4. Karşılaştırma

Zihnin ideler üzerine yaptığı işlemlerden bir diğeri karşılaştırmadır. Locke'a göre zihin, ideleri uzam, derece, zaman, yer ya da başka koşullar bakımından birbiriyle karşılaştırır.²⁰¹

Locke'un düşüncesinde karşılaştırma işlemi, sadece ideler arasındaki farklılığı anlamak ve onları birbirinden ayırmak için kullanılmamıştır. Buna ek olarak karşılaştırmanın zihnin özdeşlik ve başkalık idelerini oluşturmasındaki rolü de belirtilmiştir. "Zihnin çok zaman karşılaştırma yapacağı başka bir konu, belli bir zaman ve yerdeki bir şeyi, başka bir zamandaki kendisiyle karşılaştırarak özdeşlik ve başkalık idelerini oluşturduğumuz şeylerin doğrudan varlıkları konusudur. Biz bir şeyin, zamanın herhangi bir anında herhangi bir yerde olduğunu gördüğümüzde, başka yönlerinden ona ne denli benzer ve ondan ne denli ayırt edilemez olursa olsun, onun aynı zamanda başka bir yerde olan başka bir şey değil de o şey olduğunu (nasıl olursa olsun) kesinlikle biliriz."²⁰²

Zihin karşılaştırma işlemini yaptığı her iki durumda da aktif olarak çalışır. İlk durumda ideler arasındaki dışsal koşulları fark eder ve bundan hareketle ideleri bir diğerinden ayırır. İkinci durumda ise zihin, bir idenin veya herhangi bir nesnenin farklı

²⁰⁰ Jaja, Badey, "agm." s.5

²⁰¹ J. Locke, "age." s.138

²⁰² J. Locke, "age." s.227

zaman dilimlerindeki başka başka hallerine şahit olmasına rağmen, onun yine aynı şey olduğunu bilmektedir.

2.4.5. Birleştirme

Locke'a göre zihnin başka bir işlemi birleştirmedir. Bu yolla zihin, duyum ve düşünümünden edindiği birkaç ideyi bir araya getirir ve bunlardan karmaşık ideler yapar. Hatta genişletme de bu birleştirme işlemi içinde düşünülebilir; burada birleştirme daha karmaşık idelerde olduğu kadar görünmese de aynı türden de olsa, birkaç idenin bir araya getirilmesi söz konusudur. Örneğin, birçok birimi birbirine ekleyerek düzine idesini yaparız, birçok santimin yinelenen idelerini bir araya getirerek metre idesini kurarız.²⁰³ Birleştirme işleminde zihin, önceden belleğine yerleştirdiği birkaç basit idenin ortak özelliklerini, niteliklerini alır ve bunlardan hareketle yeni bir ide meydana getirir. Başka bir ifadeyle zihin, idelerdeki ortak nitelikleri seçer ve hepsini tek bir idede birleştirir. Ancak burada keyfi veya rastgele bir birleştirme söz konusu değildir.

2.4.6. Soyutlama

Soyutlama, zihnin ideler ve onlardan hareketle oluşturulan sözcükler üzerine yönelmesiyle gerçekleştirdiği bir işlemdir. Zihin soyutlama yaparken aktiftir. Locke'a göre ideler ilk etapta tikel şeylerden alındığı için eğer edindiğimiz her tikel idenin ayrı bir adı olsaydı, adların sonsuz sayıda olması gerekirdi. Bunu önlemek için zihin, tikel nesnelere aldığı tikel ideleri genelleştirir. Bu işlem tikel idelerin bütün öteki varoluşlardan zaman, yer ya da birlikte ortaya çıkan başka ideler gibi gerçek varoluş durumlarından ayrı görüntüler olarak ele alınmasıyla yapılır. Zihnin yaptığı bu işlem soyutlamadır.²⁰⁴ Soyutlama işlevinde zihin hem ideleri birbirleriyle karşılaştırıp değerlendirir hem adlandırır. Bunu belli bir işlem sırasına göre yapar.

“Soyutlama sonunda tikel varlıklardan alınmış olan ideler bütün bir türün genel temsilcileri olurlar ve bunların adları da bu soyut idelere uygun olarak var olan şeylerin hepsine uygulanabilen genel adlar olur. Zihin, bu belirgin çıplak görüntüleri, oraya ne zaman, nasıl ve başka hangi görüntülerle birlikte geldiklerine bakmaksızın, gerçek varoluşları bu kalıplara uygunluklarına göre türlere ayırmayı ve bunları ona göre adlandırmayı sağlayacak ölçümler olarak biriktirir. Böylece zihin, dün süttten aldığı

²⁰³ J. Locke, “age.” s.139

²⁰⁴ J. Locke, “age.” s.140

rengin bugün tebeşir ve karda gözlemlediği için, yalnızca bu görüntüyü ele alır; onu bütün türün temsilcisi yapar.”²⁰⁵ Zihin kendi belleğine nasıl ve ne şekilde kaydedildiği belli olmayan, birbirinden nitelik bakımından farklı olan bütün ideleri tek tek ayırır. Bu ayırma işleminden hareketle o idelerde ortak olan birtakım nitelikleri fark eder. Ardından her bir ortak niteliğe denk gelecek şekilde bir ad oluşturur. Ve idelerdeki ortak niteliklerden onlarla belki de hiç uyuşmayan yeni ve ortak bir ad meydana getirir.

Zihin, soyutlama işlemini yaparken farklı birçok işlev daha gerçekleştirmektedir. İdeleri algılaması, onları benzerlikleri veya farklılıkları yönünden karşılaştırması, ideler üzerinde dikkatini yoğunlaştırması bunlardan bazılarıdır. Buna ek olarak zihnin tüm bunları yapabilmesi, onun duyu verilerini işlediğini de bize göstermektedir.

“Locke’a göre soyutlama, genel ideler oluşturmamızı da sağlamaktadır. Soyutlama, gerçekliğin tikelliği ile genel sözcüklerin tümelliği arasındaki boşluğu aşmamıza yardım eder. Bu işlem, kendilerine bağlanmak yoluyla sözcüklerin genellik kazandığı soyut genel ideleri oluşturmaktadır.”²⁰⁶ Zihnin duyularında hareketle edindiği her bir ide için tekil bir ad bulması için sonsuz sayıda bir kelime dağarcığı gerektirir. Ancak böyle bir şey mümkün görünmez. Zihin soyutlamadan hareketle tek tek birçok sayıdaki ideyi genel bir sözcükle ifade edecektir.

2.4.7. Ad Verme

Locke’un düşüncesinde zihindeki işlevlerden biri de ad vermedir. O, ad verme işlevini çocuklardan hareketle açıklamıştır. Locke’a göre çocuklar, yinelenen duyularla belleklerinde yerleşmiş ideleri edindikten sonra, derece derece imleri kullanmayı öğrenmeye başlarlar. Konuşma organını anlamlı sesler yapmada kullanma yeteneğini edindikten sonra da kendi imlerini başkalarına anlatmak için sözcükleri kullanmaya başlarlar. Bu sözsel imleri kimi kez başkalarından alırlar; kimi kez de çocukların dili ilk kullandıkları sırada nesnelere yeni ve alışılmamış adlar vermelerinde olduğu gibi, bunları kendileri yaparlar.²⁰⁷

Locke’un zihin anlayışında ideler, dış dünyanın izdüşümü veya yansımaları olarak kabul edilir. Sözcükler de zihindeki bu ideleri imlemektedir. Ancak zihin yalnızca

²⁰⁵ J. Locke, “age.” s.140

²⁰⁶ J. Didier, “age.” s.17

²⁰⁷ J. Locke, “age.” s.140

sözcükler ile yetinmez, birbirlerinden ayırt edebilmek için onlara ad verir. Burada amaç hem nesnelere bir nevi kodlamak hem de bunları başka kimselerle kolayca paylaşmaktır.

2.4.8. İkincil Nitelikler Oluşturma

Locke ide-zihin ilişkisinden bahsederken, idelere dair niteliklere ve zihnin bu niteliklerle olan bağlantısına da değinmiştir. O önce idelerin insan zihninde, niteliklerin ise cisimlerde bulunduğunu iddia etmiş fakat daha sonra bazı niteliklerin tamamen zihne ait olduğunu, zihin tarafından oluşturduğunu öne sürmüştür. Algılayanın zihnine ait olduğunu düşündüğü bu niteliklere ikincil nitelikler adını vermiştir. İkincil nitelikleri zihnin nasıl oluşturduğuna değinmeden önce kısaca birincil niteliklerden bahsedelim.

Cisimlere ait olduğu kabul edilen birincil nitelikler, Locke'a göre cisim ne durumda bulunursa bulunsun, ondan sonuna kadar ayrılamaz olanlardır; cisim bunları, uğradığı bütün başkalaşım ve değişmelerde ve kendisine uygulanan bütün güçlere karşı korur. Ve bunlar duyumun, algılamaya yeterli oylumu olan her özdek parçasında her zaman bulunduğu niteliklerdir. Katılık, uzam, kılık, devim ya da durgunluk ve sayı birincil niteliklere örnektir.²⁰⁸ Kısacası birincil nitelikler cisimi o cisim yapan özellikleridir. Cisimlerin bu niteliklerden ayrı bir mevcudiyetleri yoktur. “Bir buğday tanesini alalım ve ikiye bölelim: her bölümün yine katılığı, uzamı, kılığı ve devingenliği vardır; yine bölelim, aynı nitelikleri yine koruyacaktır.”²⁰⁹ Birincil nitelikler cismin direkt kendinde mevcudiyetidir. Zihin, nesnelere bu niteliklerle birlikte algılar. Ancak ikincil niteliklerde zihnin rolü değişmektedir.

İkincil nitelikler ise gerçekte cisimlerin kendilerinde bulunan bir şeyler değil de cisimlerin birincil nitelikleriyle, yani onların oylum, şekil, yapı ve devimleriyle bizde renkler, sesler, tatlar ve benzeri duyular üreten güçler olan niteliklerdir.²¹⁰ Bu nitelikler cisimlerde kendi başına bulunmazlar. Cisimlerin birincil niteliklerinin, insanların duyularını etkilemesiyle zihinde oluşturulan niteliklerdir. Başka bir ifadeyle ikincil nitelikler nesnenin kendisine değil, algılayan zihne aittir. Örneğin, elimize aldığımız bir çiçekte aslında koku ve renk gibi nitelikler yoktur. Fakat onun kırmızı ve hoş kokulu olduğunu iddia etmemiz tamamen zihne özgüdür. Çiçekten gelen idelerin duyu

²⁰⁸ J. Locke, “*age.*” s.121

²⁰⁹ J. Locke, “*age.*” s.121

²¹⁰ J. Locke, “*age.*” s.122

organlarımız aracılığıyla zihne iletilmesi ve zihnin algıladığı ideleri bu şekilde yorumlamasından kaynaklanır. Burada zihnin aktif bir şekilde çalışması söz konusudur.

2.5. Zihindeki İşlevsel Bozukluklar

Buraya kadar olan kısımda zihnin işleyen ve dünyayı algılamamızı sağlayan bir yapı olduğu üzerinde durduk. Zihin, dış dünyayı sayısız ideyle algılar. Bu ideleri çeşitli işlemlerden geçirir. O, bahsedilen bu işlevleriyle insanı diğerlerinden ayıracak kadar başarılı ve sistemli bir yapı olarak karşımıza çıkar. Fakat zihnin her an bu yetkinlikte çalışması mümkün değildir. Onun çeşitli nedenlerden kaynaklı olarak işlevini eksiksiz bir şekilde yerine getirememesi ihtimali de vardır. Örneğin, bazı şeyleri unutması veya ideler arasında hatalı bağlantılar kurması zihnin en büyük iki çıkması olarak nitelenebilir.

“Bütün idelerimizde, en derin işlenmiş olanlarda ve en sağlam belleklerde bulunanlarda bile, sürekli bir bozulma görülür; öyle ki, bunlar, duyuların yeni yeni uygulamalarıyla ya da onların ilk ortaya çıkışlarına neden olan türden nesnelere üzerindeki düşüncülerle ara sıra yenilenmezlerse kazılmış şeyler silinir ve sonunda görülecek hiçbir şey kalmaz.”²¹¹ Locke burada iki şey üzerinde durmuştur. Birincisi zihnin neden ve nasıl unuttuğunu sorgulamaktır. İkincisi ise zihnin unutmamak için ne yapması gerektiğini iddia etmektir. Zihin aktif bir yapı olduğu için duyulardan kendisine iletilen sayısız ide vardır. Bu akışkan düzen içinde zihin her bir ideyle yalnızca mevcut işlev gerçekleşinceye kadar ilgilenir. Ya da herhangi bir zamanda işlem yapması gerektiğinde o ideyle tekrar bağlantı kurar. İdelerin sayıca fazla olması ve bu sürecin hız kesmeden aralıksız devam etmesi zihnin, üzerine işlem yapmadığı ideleri unutmamasına neden olur. O halde zihin, her ne kadar yetkin bir mekanizma olsa da bu yetkinliğini her zaman kullanamayabilir. Bunun için ara sıra eski ideler üzerine yeniden düşünmesi, onları birtakım işlevlerden geçirmesi gerekmektedir. Aksi takdirde bir zaman sonra eskiye dair hiçbir ide, zihinde barınmayacaktır.

Zihnin unutulması probleminde karşımıza çıkan ve Locke’un üzerinde durduğu bir başka işlevsel sorun yineleme meselesidir. Yineleme işlemi sayesinde zihnin, ideleri unutmayacağı iddia edilir. Locke’a göre çocukların zihinlerinde, duyuların başlangıç aşamasında üretilmiş olan idelerin birçoğu, daha sonraki yaşamları boyunca yinelenmezlerse, hiç iz bırakmadan yok olurlar. Bu, bir talihsizlik sonucu görme yetilerini

²¹¹ J. Locke, “age.” s.135

küçüklükte yitirenlerde gözlemlenir; bunlarda ancak çok silik biçimde işlenmiş olan renk ideleri, yinelenmenin kesilmesiyle tümüyle yok olur; öyle ki, birkaç yıl sonra bunların zihinlerinde, kör doğanlarda olduğu gibi bir renk kavramı ya da anısı kalmaz.²¹² Locke örneğini çocuklar üzerinden vermiş olsa da yinelemenin faydası tüm zihinlerde ortaktır. İnsan zihninin belirli aralıklarla yinelemediği, üzerinde düşünmediği her ide belleğinden yavaş yavaş silinir. Bu durumda zihnin başlangıçtaki Tabula Rasa haline dönmesi kaçınılmazdır.

Zihindeki işlevsel bozukluklardan bir diğeri de zihnin rastlantısal bağlantılar kurmasıdır. Zihin doğuştan itibaren dış dünyadaki nesnelere elde ettiği ideleri birbiriyle ilişkilendirir, anlamlandırır. İdeler her ne kadar birbirlerinden ayrı bile olsalar, zihin onları bu bağlantılarla birleştirir. Böylece bu tür ideler, zihinde hep aynı anda anlamlı hale getirilir. Örneğin zihin ne zaman A idesi üzerinde işlem yapacak olsa veya onunla karşılaşsa hemen A idesiyle bağıntılı olan diğer ideler de bellekten geri çağrılacak ve varoluşsal mevcudiyet kazanacaktır. Bu durum bize zihnin sistemli ve bütünlüklü olarak çalıştığını göstermektedir. Ancak bazen zihin, birbiriyle hiç ilgisi bulunmayan ideleri bir şekilde bağlar. Locke'a göre zihin, idelerin doğadan gelmeyen bu güçlü birleşimini rastlantısal olarak kendisi yapar. Zihindeki bu dağınık ve birbirinden bağımsız durumdaki ideler arasında kurulan bu yanlış bağlantılar öylesine etkilidir ki gerek törel gerekse uslamamalarımızda ve kavramlarımızın kendilerinde terslikler doğurmada çok güçlüdürler. Örneğin, gerçekte gulyabani ve cinlerin karanlıkla, ışıkla olduğundan öte bir ilişki yoktur. Fakat bunu birisi bir çocuğun zihnine soksun ve onları orada birlikte ortaya çıkarınsın; belki de çocuk ömür boyu bunları birbirinden ayıramaz. Bundan sonra her zaman, karanlık, kendisiyle birlikte o korkunç ideleri de getirecek ve bunlar her zaman öylesine birlikte bulunacaklardır ki, insan bunlardan biriyle, ötekini düşünmeden karşılaşamayacaktır.²¹³

²¹² J. Locke, "age." s.135

²¹³ J. Locke, "age." s.280

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HUME'UN FELSEFESİNDE ZİHİN

Empirizmin en önemli filozoflarından biri olan Hume, felsefi sistemini oluştururken bilgi ve deneyimi merkeze almıştır. Onun temel amacı bilginin ne olduğunu, deneyimle bağlantısını açıklamak ve aynı zamanda bilgiye giden yoldaki yapı taşlarını çözümlenektir. Ancak Hume'un bütün bunları yaparken zihin kavramına kayıtsız kalması beklenemezdi. Çünkü bilginin konu edinildiği her yerde zihin kavramına bir şekilde temas edilmektedir. Bu iki kavram Hume'un düşüncesinde adeta iç içe geçmiştir.

Zihin üzerine konuşmak ve zihnin sistematüğini anlamak için en geçerli yol, onun ortaya çıkardığı ürünü, yani bilgiyi incelemekten geçer. Zihin kendini, yarattığı üründe gösterir. Ancak bu epistemolojik açıdan bakıldığında böyledir. Zihnin sistematüğünü keşfe çıktığımızda ise üründen hareketle o işleyen mekanizmaya ve işleyişine bakarız. Bilginin neliğinin incelenmesi zihnin onu meydana getirmek için geçirdiği işlemlerin ne olduğunu çözümleneyi gerektirir. Böylece Hume, felsefesini oluştururken hem bilginin hem de zihnin işleyişinin aydınlatılmasına katkı sağlamıştır.

Hume, zihin ve bilgi hakkındaki düşüncelerini anlattığı *İnsan Zihni Üzerine Bir Soruşturma* isimli eserinde amacını şu şekilde özetlemiştir: Zihnin çeşitli işlevlerini sadece tanımak, bunları birbirinden ayırt edebilmek, bu işlevleri uygun unvanlar altında toplayabilmek, bundan başka da insan bu işlevleri düşünce ve araştırmalarının konusu diye ele alır almaz bu işlevlerin birbirine karıştırmakla gösterdikleri keşmekeşi düzeltebilmektir.²¹⁴ Hume, her ne kadar zihin üzerine gerçekten bir soruşturma yapmış olsa da bunu zihin felsefesi çatısı altında zikretmemiştir. Çünkü onun asıl amacı zihnin doğasına dair ontolojik bir soruşturma yapmak değildir. Ancak zihin hakkında yaptığı ayrıntılı değerlendirmeler dolayısıyla, onun fikirlerini zihin felsefesi açısından da değerlendirmek uygun olur.

Hume'un bilgi ve zihin kavramına ilişkin analizlerine baktığımızda, savunucularından olduğu empirist düşüncenin izlerini görmekteyiz. O, empirist felsefenin bilgiyi deneyime indirgeyen bakış açısını zihnin işleyişini açıklarken

²¹⁴ David Hume, *İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul, 1986, s.16

kullanmıştır. Bilgi doğuştan zihinlerimize kazanmamıştır. Zihin, bilgiye çeşitli duyu ve algı verileri aracılığıyla ulaşır.

3.1. Zihnin Doğası ve Yapısı

Hume'un zihin üzerine düşüncelerinin genel çerçevesi empirist felsefenin etkilerinden hareketle çizilmiştir. Bu nedenle onun felsefesinin karakteristiği deneyimi her şeyin temeline yerleştirmesidir. Zihnin tanımı, işlevleri ve bilgiyi elde etme sürecinin tamamında deneyim ve gözlemin rolü vardır.

Bu noktada, herhangi bir kavram karmaşasına yer vermemek için, deney ve deneyim kavramlarını açıklığa kavuşturmamız gerekmektedir. Çünkü gerek Hume' dan gerekse empirizmden bahsedilirken bazı çalışmalarda deney kavramı bazı çalışmalarda deneyim kavramı kullanılmaktadır. Oysa iki kavram birbirinden farklıdır. Deney, laboratuvar koşullarında yapılan, plânlı ve programlı bir etkinliktir. Deneyimde ise bilfiil yaşama unsurlarının zihinde oluşturduğu karar ve algı durumu mevcuttur. Kişi tüm bunlardan hareketle bir sonuca ulaşır. "Deney, araştırmacının olguları kendi akışları içinde ortaya çıkışlarını beklemeksizin, onları belli koşullar altında yapay üretme yoluna gitmesidir. Oysa deneyimde, genel olarak dış dünyadaki varlıklar arasındaki bağıntı ya da karşılıklı etki ne salt öznel ne de salt nesnel olan bir şeydir. Canlı organizma ile çevresi arasındaki ilişki. Biraz daha özel olarak da dışsal olarak duyular veya içsel olarak duygu yoluyla elde edilen malumdur."²¹⁵ Bu nedenle Hume'un, zihin analizini incelerken deneyim kavramını kullanmak doğru olacaktır.

Hume doğuştancıların iddia ettiği gibi zihnin doğuştan bilgiyle donatılmış olduğunu kabul etmez. Ama aynı zamanda o, kendisi gibi empirist filozof Locke'un, zihnin deneyimle dolacak olan boş bir sayfadan ibaret olduğu görüşünü de kabul etmez. Çünkü zihnin bilgiyle dolu olduğunu düşünmesi empirizmle, deneyimle dolacak olan boş bir sayfa şeklinde ele alması ise kendi felsefesiyle çelişecektir. Boş sayfa şeklindeki gibi bir zihin, deneyimden önce bir şeyin var olmuş olması demektir. Oysa empirist anlayış deneyimden önce hiçbir şeyin var olmadığı tezi üzerine temellenir. Bu nedenle o, zihne ilk etapta belli bir varoluş niteliği, yani mevcudiyet atfetmemiştir. Fakat aynı zamanda zihnin varoluşunu da reddetmemiştir. Hume'un yaptığı şey, ürünün kaynağını "şudur" diye göstermek değildir. Aksine ürüne giden yoldan hareketle kaynağı tanımlamaktır. Bu

²¹⁵ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, 2002, s.213

nedenle önce zihnin bilgi üretirken gerçekleştirdiği işleyişe odaklanmıştır. Süreç ve işleyiştten hareketle zihne gitmiştir.

Belirtildiği gibi, Hume'un felsefesinde bilginin kaynağı deneyimdir. İlk aşama duyuşsal araçlarla izlenimi alma, ikinci aşama ise zihinde gerçekleşen süreçtir. Deneyim, zihnin dış dünyaya yönelim halinde olduğunu gösterir. Bu yönelimde zihin ve dış dünya arasındaki bağlantı kurucu kavram ise algıdır. "Algı konusu genellikle duyu ve deneyimin maddi dünyadaki nesnelere arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır."²¹⁶ Bu konu hakkındaki bazı yorumlara göre, ben ve siz bu satırları okurken bile pek çok şeyi algılarız. Bir gün önce de sayısız şeyi algılamıştık ve elbette sonraki günlerde de sayısız algı deneyimimiz olacaktır. Başka bir ifadeyle, aslında algısız geçen bir tek günümüz bile yoktur. Doğal olarak hepimiz tüm bu algıların algılayıcıları olduğumuzu düşünmekteyiz, yani ortada bir algılayan ve de algılanacak şey olduğunu düşünüyoruz. Fakat Hume'un bu konu hakkındaki yaklaşımı daha farklıdır.²¹⁷

Hume'un algı ve algılama ile ilgili net bir tanımı olmasa bile, zihne giren tüm bilgiler deneyim kaynaklı olduğu için algı adeta zihne ilk giriş kapısıdır. Bir nevi dış dünyaya açılan kapıdır. "Hume tüm farklı algıların her birinden tek tek bahsetmez veya algılamakla ilgili açıklama yapmaz. Onun kaygısı bir bütünüün parçalarıyla değil, onun toplamıyla, yani zihnin kendisiyle ilgilidir."²¹⁸ Bunun için olsa gerek, Hume'un zihin hakkında yaptığı ilk benzetme onun bir algılar toplamından ibaret olduğudur. "Zihne giren her şey bir algıdır. Zihin dediğimiz şey, belli ilişkiler ve süreçler tarafından birleştirilmiş farklı algıların bir yığılı ya da toplamıdır."²¹⁹ Hume'un bu benzetmesinden, zihnin tözsel ve durağan, yani sabit bir mevcudiyet olmadığı sonucunu çıkarırız. Peki neden?

Zihin bir kere var olan ve var olmakla mevcudiyet kazanan bir şey değildir. O, algılamakla bir bütündür. Algıladıklarından hareketle kendini adeta tamamlar. Ancak bu tamamlanış hali nihai bir son değil, var oluşunu sürdürme halidir. Zihin algıladıkça, deneyimledikçe var olur. Bu algılayış süreklilik gerektiren bir süreçtir. Oysa töz sabit bir varoluşu gerektirir. Sabit bir mevcudiyet olması onun o şekilde var olması demektir. Ama

²¹⁶ Anthony Quinton, "The Problem of Perception", The Philosophy of Perception, ed. G.J. Worrock, Oxford, 1967, s.61

²¹⁷ Murat Arıcı, "Zihinsel Alanda 'Ben Hissi' Neye Karşılık Gelir?" Dört Öge Dergisi, 2015, 4/7, s.66

²¹⁸ Yumiko Inuki, "Hume's Labyrinth: The Bundleng Problem", History of Philosophy Quarterly, 2007, 24/3, s.261

²¹⁹ David Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, Ankara, 2020, s.146

zihnin algılayıcı olması, onun aralıksız gerçekleşen algılama fiiline maruz kalması anlamına gelir. Bu durum zihnin içinin dolması veya beyaz sayfanın üzerine yazılar yazılması değil, bilfiil varoluş kazanmasıdır. Onun, zihni algılar ile birlikte betimlemesi hem zihnin işlevselliğine hem de işledikçe kendini var etmesine atıfta bulunmaktadır.

Hume'un zihni algı ile ilişkilendirmesi ve ona töz gibi bir mevcudiyet atfetmemesinin nedeni kendi felsefesinde gizlidir. Bilindiği üzere onun felsefesi algıya ve deneyime dayalıdır. Töz ise bu iki unsurun dışında kalır. "Töz tasarımı dış duyu izlenimlerinden mi yoksa iç duyu izlenimlerinden mi türer? Eğer duyularımız yoluyla bize aktarılıyorsa, bunun hangi duyu organıyla ve ne şekilde gerçekleştiğini sorarım. Gözlerimiz tarafından algılanıyorsa bir renk olmalı; algılayan kulaklarımızda bir ses, damağımızda bir tat. Ancak kimsenin çıkıp da tözün bir renk, bir ses veya bir tat olduğunu iddia edeceğini sanmıyorum. Bu yüzden töz tasarımı, eğer gerçekten varsa iç duyu izlenimlerinden türüyor olmalı. Oysa iç duyu izlenimleri tutkulara ve duygulara dayanırlar ki, hiçbirinin bir tözü temsil etmesi olanaklı değildir. Öyleyse belirli niteliklerin toplamı olanın dışında hiçbir töz tasarımı yoktur. Ayrıca tözden bahsederken veya töz üzerine akıl yürütürken töze yüklediğimiz başka bir anlam da yoktur."²²⁰ Bu nedenle algılamadığımız, duyularımıza karşılık gelmeyen, yani bir izlenimini edinmediğimiz hiçbir şeyi bilemeyiz. Dolayısıyla töze dair herhangi bir algıya, izlenime ve deneyime sahip olmadığımız için ondan söz edemeyiz. Aynı şey zihin için de geçerlidir. "Hume'un düşüncesinde zihnin idesine karşılık gelen hiçbir algı ve izlenim yoktur. Zihnin idesi bir izlenimden türetilmediği gibi böyle bir şeye özdeş değildir. O, tözsel bir şey de değildir."²²¹

Töz gibi kavramlar bilinmezlik taşıdığı için onu varoluş nesnesi olarak kabul edip, zihnin bir tözdür şeklinde tanımlasak dahi işleyişi hakkında bilgi sahibi olamayız. Töz ve algı ilişkisinin açıklanması da mümkün görünmemektedir. Bu nedenle "Hume, zihin hakkında spekülasyon söylemlere veya varoluş nesnelere yer vermez. Onun zihin teorisi, algılar arasındaki bağıntılara ve onların işleyişine dayanır. Zihin, algılarla dolan bir mevcudiyettir."²²² Zihni yok saydığımızda bile ondan geriye kalan tek şey algılar

²²⁰ D. Hume, "age." s.26

²²¹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, İstanbul, 2009, s.631

²²² Helen Beebe, "Hume on Causation", Routledge Taylor&Francis, Group, NewYork, 2006, s.16

olacaktır.²²³ Zihin kendisini hiçbir zaman, algı terimiyle kapsayamayacağımız bir eylemde ortaya koymaz.²²⁴

Bütün bunlardan hareketle Hume'un düşüncesindeki algı kavramını şu şekilde özetleyebiliriz: Algı, zihne işlevsellik sağlayan ve onun zihin olmağını inşa eden bir tür malzeme veya içeriktir. Zihni algıdan bağımsız düşünemeyiz. Fakat algı zihindir gibi bir sonuç da çıkaramayız. Çünkü algı yalnız başına bir şey ifade etmez. Anahtar nokta, onun zihne girişi ve zihinsel işleyişteki durumudur. Algı nasıl bir yapıdadır ki, zihni oluşturur?

Hume her ne kadar tam manasıyla bir algı tanımı yapmasa da algının çeşitleri ve işleyişleri üzerine uzun uzadıya tartışmıştır. Böyle yaparak aslında hem algının içeriğini hem de zihnin işleyişini anlatmıştır. Önce insan zihnindeki algıları iki gruba ayırmıştır. Ona göre zihnin bütün algıları, izlenim ve tasarım olarak iki türe ayrılırlar. Bu ikisi arasındaki fark, zihne girişlerinde ve düşüncemizde bıraktıkları izde gizlidir.²²⁵ Hume algıyı bir zihin içeriği, izlenim ve tasarımı da algının iç unsuru olarak belirlemiştir. Ardından izlenim ve tasarım diye belirttiği algının içeriğini şu şekilde açıklamıştır: "Zihinde algılardan başka hiçbir şey olamaz; görme, işitme, yargılama, sevmeye ve düşünme eylemlerinin tümü algı başlığı altında ele alınır."²²⁶ Hume'un yargılarından hareketle algı ve çeşitlerinin zihnin iç yapısını oluşturduğunu söyleyebiliriz. Zihin bütün bunları bünyesine alıp çeşitli işlemlerden geçirerek var olur ve bu varoluşunu devam ettirir. Bu nedenle algı hem zihnin iç yapı unsuru hem işlevidir.

Hume'da zihin hakkında, algı söz konusu edilmeksizin bir şey söylenememesine ve algının zihne giriş kapısı olmasına rağmen onun algıyı ayrıntılı tanımlamayı, konunun anlaşılmasını güçleştirmiştir. Hume'un zihin ve bilgi üzerine düşünceleri ontolojik değil, epistemolojik mahiyette olsa bile, Hume yorumcuları algı konusunu ontolojik bakımdan yorumlayıp eleştirmiştir. Hoffman'a göre, Hume'un felsefesi üzerindeki empirik kısıtlamalar onu, zihni farklı algıların bir koleksiyonu şeklinde tanımlamaya yöneltmiştir. Ancak algılarımızın ait olacağı bir madde veya onları paylaşmak için kullanacağımız gerçek bağlantılar hakkında bir deneyimimiz yoktur.²²⁷

²²³ Auron Preston, "David Hume's Treatment of Mind", *Philosophy of Mind*, s.75 (bu.edu.wep/papers/Mind/MindPres.htm.)

²²⁴ D. Hume, "age." s.307

²²⁵ D. Hume, "age." s.18

²²⁶ D. Hume, "age." s.307

²²⁷ Beth Ann Hoffman, *The Nature of The Humean Mind*, Massachusetts, 2005, s.54

Bu yorum, Hume'un zihin ve algı ilişkisi düşüncesine ontolojik perspektiften yapılmıştır. Dolayısıyla dış dünyada algıya karşılık gelen bir ilke aranmıştır. Halbuki Hume'un algısı dışarda olup bitenin zihin tarafından alınması ve zihin içeriği haline dönüşmesidir. Algı öncelikle bilfiil eylem durumudur, yani zihinsel bir alma halidir. Zihin bunu duyu aracılığıyla yapar ve aldıklarını izlenim-tasarım şeklinde ayırır.

Algı konusu üzerine çalışması bulunan Pike'e göre, zihnin yalnızca bir algılar toplamı olduğu göz önüne alındığında, sizin zihninizi oluşturan algılarla benim zihnimi oluşturan algıları hangi ilkeye göre ayıracağız? Hume'un bu konuda bir açıklaması yoktur.²²⁸ Buradaki algı kavramı ve anlayışı Sofistler'in düşüncesine uygundur. Benim algıladığım nesnenin zihnimdeki içeriği ile başkasının aynı nesneyi algıladıktan sonra oluşturduğu zihinsel içeriğin aynı olup olmadığı tartışmalıdır. Ancak Hume'un algı düşüncesi bu minvalde değildir. O, algıyı salt almak eyleminin yanı sıra zihindeki muhafaza edilenleri de kapsayacak şekilde incelemektedir.

Bir diğer yoruma göre Hume, zihni araştırırken zihnin "bizim için bilinmeyen" ve "algılanmayan, yani duyumsuz olan" kısımlarını da araştırmayı kendine görev edinmiştir. Hume'un zihni bir algılar toplamının ötesinde bir hiç olarak anlama girişimi, onun zihnindeki gizli işlemleri araştırmaya yönelik çalışmasıyla uyumsuz. Çünkü zihnin gizli bölümlerinin varlığı, Hume'un ilkesini ihlâl eder. Yalnızca doğrudan gözlemleyebileceğim şeyler hakkında düşünüp, onları algılayıp bilebileceğimiz ilkesidir bu.²²⁹ Konumuz çerçevesinde değerlendirecek olursak, Hume'un amacı zihnin ontolojik mevcudiyetini göstermek değildir. O, iç unsurlarını ve işleyişini analiz etmektedir. O, yorumda bahsedilen şekilde, zihni bir hiç olarak görmemiştir. Zihnin belli bir izlenimi, yani algısı olmadığı için onu ontolojik zeminde değerlendirmemiştir. Bu yorumda Hume, zihni, deneyim konusu veya nesnesi olarak görüp, ontolojik bir gerçeklik atfetmiş gibi düşünülerek eleştirilmiştir. Halbuki Hume, zihni deneyim temelinde ele almakta ve bakışlarını zihnin içine çevirerek analiz etmektedir. Bu nedenle Hume'un zihin düşüncesini deneyimlenmediği için eleştirmek doğru bir tutum değildir. Buna ek olarak Hume, algılananın ve algılayanın, yani zihnin mevcudiyeti üzerinde değil, bilfiil algılama fiili ve bunun zihin içindeki işleyişi üzerinde durmaktadır. Ancak, bu zihinsel işleyiş nasıl gerçekleşir? Algı ile bağlantısı nedir?

²²⁸ Nelson Pike, "Hume's Bundle Theory of the Self: A Limited Defence" American Philosophical Quarterly, 1967, 4/2 s.159

²²⁹ B. A. Hoffman, "age." s.44

Hume, algı ve zihin arasındaki bağlantıyı daha açık bir şekilde kurmak için tiyatro örneğini vermiştir. Bu örnek sayesinde aslında hem zihnin nasıl bir yapı olduğu hem de algıların zihnin içindeki işleyişi bir nebze olsun açığa çıkar. Hume'a göre zihin, bir tür tiyatro sahnesidir. Arada çeşitli algılar ardışık olarak kendilerini gösterirler, geçerler, yeniden geçerler, kayıp giderler ve sonsuz bir duruş ve durum çeşitliliği içinde birbirleriyle karışırlar.²³⁰ Hume zihni tiyatro sahnesine benzeterek aslında onun bir sistematiği olduğunu göstermiştir. Sahnedekilerin, yani algıların hakkında bir şey söylemek konuya ontolojik açıdan yaklaşmak olacaktır. Ancak Hume, bu sahnede bir şey olduğunu ve bunun gayet düzenli bir şekilde gerçekleştiğini ifade etmiştir.

Hume'un zihni, içinde düzenli bir işleyişin olduğu mekanizmadır. Algı ise adeta bu işleyen yapıdaki zihinsel süreçler merdivenin ilk basamağıdır. Bu nedenle aslında onun zihin ve algı arasında bahsettiği ilişki kendini en çok zihinsel süreçlerde göstermektedir. Bu nedenle Hume'un zihin analizini anlamak için öncelikle onun zihin içeriklerine daha sonra bu içeriklerin işleyişteki rolüne bakmak yerinde olacaktır.

3.1.1. İzlenim ve Tasarım

Zihnin işleyişini ve bilhassa mevcudiyetini anlamak için onun içeriklerine bakmak lazımdır. "Hume, şunu soruyordu: Zihin ne tür materyallerle donatılmıştır ve onları ne tür işlerde kullanmaktadır? Hume'un ilk soruya verdiği cevap, söz konusu materyallerin algıdan oluştuğudur ve o, bunları izlenim ve tasarım olarak ikiye ayırmıştır."²³¹ Burada algıdan sonra karşımıza çıkan ilk şey izlenimlerdir. Hume, algıyı açıklarken izlenim ve tasarım kelimelerini zikretmiş, bu iki olgunun algıdan hareketle meydana geldiğini öne sürmüştü. "İnsan zihninin tüm algıları, İZLENİM ve TASARIM olarak adlandıracağım, iki türe ayrılırlar. Bu ikisi arasındaki fark hem insan zihnine girişlerindeki hem de düşünce veya bilincimizde iz bırakmalarındaki güçlülük ve canlılık derecelerindedir."²³² Başlangıç noktaları aynı olsa da zihindeki aldıkları pozisyon ve zihne girişleri izlenim ve tasarımı birbirinden ayırır. Bu konu hakkındaki bazı yorumlara göre Hume, izlenim ve tasarım arasında ayırım yaparken aslında deneyimlediğimizde ve duyularımızla hissettiğimizde ihtiva edilen varlıklarla düşündüğümüzde veya tasarladığımızda ihtiva edilen varlıkları ayırt etmek istemiştir.²³³ Bu noktada bir parantez açmak gerekir.

²³⁰ D. Hume, "age." s.174

²³¹ Alfred Ayer, "Hume", İstanbul, 2002, s.45

²³² D. Hume, "age." s.17

²³³ Bary Stroud, *Hume*, Routledge Press, NewYork, 2003, s.18

Hume'un düşüncesini analiz ettiğimizde iki farklı tasarım görürüz. Birincisi, zihin içeriği olarak, yani izlenimden kopyalanıp zihne sunulmuş haliyle tasarım; ikincisi ise bilgiye ulaşmak için zihinsel işleyişte aktif rol alan tasarımdır. Bu nedenle izlenimle birlikte tasarımın üzerinde de ayrıntılı bir biçimde durulması lazım gelir.

“Zihnimize büyük bir güç ve şiddetle giren algılara izlenim deriz. Ben bu adlandırmadan, ilk ortaya çıkışlarını ruhta gerçekleştirdikleri için tüm duyu, tutku ve duygularımızı anlıyorum.”²³⁴ Bu tanımda iki şey dikkat çekmektedir. Birincisi, zihnin boş olabileceği ve onu dolduran ilk deneyim nesnesinin izlenim olduğudur. İkincisi ise zihnin izlenimleri alırken henüz bir işlem yapmayışıdır. Tüm izlenimler, dış algılar aracılığıyla zihnin içine sanki süzölmektedir.

Hume izlenimleri tanımlarken onların canlı olduklarından söz etmiştir. “İzlenimler daha canlı algılarımızın hepsidir; yani işittiğimiz, gördüğümüz, hissettiğimiz, sevdiğimiz veya nefret ettiğimiz, arzuladığımız veya istediğimiz andaki algılarımızdır.”²³⁵ Buna göre izlenimler, insan bir şeyi ilk gördüğünde veya hissettiğinde hiçbir zihinsel süreç olmadan, dolayimsız şekilde zihne giren algılardır. Zihin, duyusal veya duygusal manada fark ettiği ilk anda sahip olduğu için canlıdırlar. Buradan hareketle izlenimlerin zihnin ilk içeriği olduklarını öne sürebiliriz. Diğer içerikler, yani tasarımlar ise izlenimlerden daha az canlıdır. Hume'a göre tasarım, doğası gereği izlenimden zayıf ve soluktur.²³⁶ Tasarımların soluk olmasının nedeni, zihne direkt olarak temas etmedikleri içindir. Tasarımlar, zihnin belli birtakım işlevleri aracılığıyla oluşturulur. “İzlenimler ise her zaman için tasarımdan önce gelir ve zihni donatan şey, her tasarımın ilk önce kendisinin karşılığı olan izlenimde ortaya çıkar.”²³⁷

Zelyut, izlenim ve tasarım arasındaki canlılık farkını şöyle açıklar: İzlenimler, onlara sahip olduğumuz zaman canlı ve açıktırlar. Bu izlenimlerin üzerine düşündüğümüzde tasarıma sahip oluruz. Bunlar, orijinal izlenimlerimizin daha az canlı versiyonlarıdır. Acı hissetmek bir izlenimdir. Oysa bu duyumun hatırası ise tasarımdır.²³⁸ “Bir ağaç gördüğümüzde, zihnin önünden geçenler ile bir ağaç düşündüğümüzde zihnin

²³⁴ D. Hume, “age.” s.17

²³⁵ D. Hume, “age.” s.24

²³⁶ D. Hume, “age.” s. 61

²³⁷ D. Hume, “age.” s.37

²³⁸ Solmaz Zelyut, *Dört Adalı Hobbes-Locke-Berkeley-Hume*, İstanbul, 2003, s.83

önünden geçenler arasında tür farkı yoktur. Sadece derece farkı vardır. Biri direkt olarak algıladığım bir izlenim olduğu için canlı, diğeri zihnimde tasarladığım için soluktur.”²³⁹

Hume izlenim ve tasarımı her ne kadar farklı tanımlanmış olsa da birbirinden tamamen ayırmamıştır. Hatta bu iki algı türüne dair bazı açıklamaları, onların ardışık gerçekleştikleri hissini uyandırır. Bu ardışıklıkta tasarım izlenimden hareketle meydana gelir. “Tasarımlarımız, izlenimlerimizden kopyalanmıştır ve onları tüm parçalarında temsil ederler. Bu nedenle belirli bir nesnenin tasarımını herhangi bir şekilde değiştireceğiniz zaman, yalnızca kuvvet ve canlılığı artırır veya azaltabilirsiniz. Eğer üzerinde bir başka değişiklik yaparsanız farklı bir izlenimi temsil edecektir.”²⁴⁰ Hume’ a göre gözlerimizi kapatıp odamızı düşündüğümüzde oluşturduğumuz tasarımlar, hissettiğimiz izlenimlerin birebir temsilidir. Ayrıca bir tanesinde olup diğesinde olmayan hiçbir ayrıntı yoktur.²⁴¹

Hume tasarımların genel olarak izlenimden soluk olduğunu iddia etmesine rağmen bu düşünceleriyle çelişen fikirler de ortaya koyar. Bu fikirlerin nedeni onun tasarım ve izlenim arasında olduğunu söylediği kopyalama işleminden kaynaklandığı düşünülmektedir. Çünkü tasarım her ne kadar kopya olduğu için soluk ve zayıf şeklinde nitelense de kopyalandığı izlenimin özelliklerini taşımak zorundadır. “Tüm tasarımların izlenimlerden kopyalanması bizi şu sonuca götürür: Tüm izlenimler açık ve belirgin oldukları için, onların kopyası olan tasarımlar da aynı özelliklere sahip olmalıdır. Bizden kaynaklanan bir hata olmadığı sürece de hiçbir şekilde böylesi karanlık ve karmaşık bir şeyi barındıramazlar.”²⁴² Hume burada tasarımın izlenimden bağımsız olmadığını ve bu nedenle karmaşıklık taşımayacağını belirtir. Aynı zamanda o, şayet tasarıma dair herhangi bir karmaşıklığın da zihne ait olduğunu öne sürmüştür. Ancak zihne atfettiği bu hatanın nasıl giderileceğine dair bir yorumda bulunmamıştır.

İzlenim ve tasarımların arasındaki ilişki hiçbir zaman tasarımdan izlenime dönmez. Mutlaka önce izlenim daha sonra tasarım zihne yerleşir. Hume’a göre izlenimlerin her zaman için, karşılıkları olan tasarımların öncülü olduğunu ve hiçbir zaman bu sıranın tersine dönmediğini görürüz.²⁴³ Tasarımdan izlenime doğru bir gidiş

²³⁹ Harold W. Noonan, *Hume on Knowledge*, NewYork, 1999, s.61

²⁴⁰ D. Hume, “*age.*” s.76

²⁴¹ D. Hume, “*age.*” s.18

²⁴² D. Hume, “*age.*” s.61

²⁴³ D. Hume, “*age.*” s.19

söz konusu değildir. Çünkü izlenimi olmayan bir şeyin tasarımının olması mümkün değildir. “Bir çocuğa kırmızı veya turuncu, tatlı veya ekşi tasarımlarını vermek için ona nesnelere sunarım. Diğer bir deyişle izlenimleri iletirim; ancak tasarımları uyararak izlenimleri ortaya çıkarmak gibi saçma bir yol izlemem.”²⁴⁴ Burada izlenim ve tasarım arasında zamansal bir fark olduğunu söyleyebiliriz. Bazı kaynaklara göre, izlenimler ile tasarımlar arasında zamansal bir öncelik ilişkisi mevcuttur.²⁴⁵

İzlenimler tasarımın kaynağıdır, yani tasarım üretirler. Fakat herhangi bir tasarımdan izlenim meydana gelmez. Buradan hareketle izlenim ve tasarım arasında tek taraflı, doğrusal bir gidişatın olduğunu söyleyebiliriz. Hume’ a göre tasarımlar ortaya çıktıktan sonra, onları karşılayan izlenimler üretmezler. Biz şunu görürüz; ister zihinsel isterse bedensel olsun, bir izlenimi ona benzeyen ve yalnızca güç ve diriliğinin derecesiyle ondan ayrı olan bir tasarım izler.²⁴⁶ Buradan hareketle tasarımın zihindeki son halka olduğu öne sürülebilir. Hume’un zihninde deneyim ve algıdan ibarettir. İzlenim algının ve dolayısıyla zihnin ilk kaynağı veya bir başka ifadeyle ilk basamağı ise tasarım son halkasıdır. Dolayısıyla tasarımın ötesinde bir şeyden söz edilemez. Hume’a göre izlenimler, tasarımların nedenidir. İzlenimleri ortaya çıkaran yetilerin işlemleri, birinin kör veya sağır doğması gibi, bir şekilde kazara engellenirse yalnızca izlenimler değil, onun karşılığı olan tasarımlar da kaybolur. Böylelikle insan zihninde ikisinden de en ufak bir iz kalmaz.²⁴⁷

Hume’un izlenim ve tasarımla ilgili değerlendirmeleri, bir yönüyle, zihnin işleyişine ilişkin bir tablo sunmaktadır. İzlenim ve tasarımı merkeze yerleştirerek başladığı yorumların devamında, Hume’un, izlenimleri daha ayrıntılı incelediği görülmektedir. “İzlenimler, dış duyu izlenimleri ve iç duyum izlenimleri olarak ikiye ayrılırlar. Dış duyum izlenimleri, bilinmeyen nedenden dolayı ilk olarak ruhta ortaya çıkar. İç duyum izlenimleri ise büyük ölçüde tasarımlardan türetilir.”²⁴⁸ Hume’un dış duyum izlenimleri hakkında söyledikleri sadece bu sözlerden ibarettir. Ruh ile neyi

²⁴⁴ D. Hume, “age.” s.19

²⁴⁵ Taşkın Erol, “Hume’da Bir İnanç Olarak Tasarım”, Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, 3/6, 2007, s.135

²⁴⁶ D. Hume, “age.” s.20

²⁴⁷ D. Hume, “age.” s.19

²⁴⁸ D. Hume, “age.” s.21

kastettiği, bunların nasıl meydana geldiği hakkında yorum yapmamıştır. Ona göre dış duyum izlenimleri üzerine konuşmak doğa felsefecilerinin görevidir.²⁴⁹

Dış duyu izlenimleri hakkında ayrıntılı bir açıklama yapmayan Hume, iç duyum izlenimlerini örnekleyerek anlatmıştır. “İç duyum izlenimleri tasarımdan türetilirken şu sırayı takip ederler: Bir izlenim öncelikle duyulara çarpar ve sıcaklığı soğuluğu, susuzluğu açlığı, bir çeşit zevki ya da acıyı algılamamızı sağlar. Zihin bu izlenimlerin, izlenimler kaybolduktan sonra zihinde kalan ve bizim tasarım diye adlandıracağımız bir suretini çıkarır. Zevk veya acı tasarımı geri döndüğünde yeni yeni arzu ve tiksinti, ümit ve korku izlenimleri oluşturur; bunları da bu şekilde türedikleri için iç duyum izlenimleri olarak adlandırmak doğru olacaktır.”²⁵⁰ Hume iç duyu izlenimlerini bu şekilde tanımladıktan sonra onları tasarımla ilişkilendirmiş ve kitabının *Tutkular Üzerine* isimli bölümünde ayrıntılı bir biçimde incelemiştir. Ancak bu kısım bizim çalışmamızın kapsamı dışındadır. Bu nedenle iç duyum izlenimlerinden yalnızca bir izlenim türü olarak bahsedilmiştir.

3.1.2. İdea İlişkileri ve Olgu Sorunları

Zihnin izlenim ve tasarımlardan meydana geldiğini belirten Hume, buradan hareketle dünyaya ilişkin bilgimizin zihinde nasıl oluştuğu konusunu tartışmıştır. Onun amacı, dünya hakkındaki bilgimizin temelindeki algıları soruşturmadır. Zihin, dış dünyadan kendisine gelen izlenim ve tasarımla doludur. Fakat onun dünya üzerine soruşturma yapıp, bilgi sahibi olmasını sağlayan iki algı türü daha vardır. Hume bu iki algı türüne ide ilişkileri ve olgu sorunları isimlerini vermiştir. Bu iki algı veya içerik, zihnin soruşturma alanının nesnelere oluşturması bakımından ona ait yapısal bir üründür. Fakat aynı zamanda, zihnin iç işleyişinde yer alan işlevsel kısımdır. Bilhassa olgu sorunları ve onun bağlamını oluşturan kavramlar zihnin iç işleyişini etkilemektedir.

“İnsan aklının ya da soruşturmasının bütün objeleri tabii olarak iki cinse ayrılabilirler: İdea ilişkileri ve olgu sorunları.”²⁵¹ Hume bu ayrımı yaparak aslında zihnin iki farklı alanın bilgisini hâkim olduğunu dile getirmiş olmaktadır. Aynı zamanda zihnin çalışmasının belirli bir düzen içinde gerçekleştiğini göstermektedir. Çünkü her iki alanın farklı içerikleri ve bağlantıları vardır. Zihin tüm bu farklılıkları kendi iç işleyişinde

²⁴⁹ D. Hume, “*age.*” s.21

²⁵⁰ D. Hume, “*age.*” s. 22

²⁵¹ David Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, İstanbul, 2020, s.31

düzenleyerek bilgiye sahip olur ve onlar üzerine soruşturma yapar. Peki, ide ilişkileri ve olgu sorunları nedir ve Hume'un felsefesinde neden önemli bir yer tutmaktadır?

İdea ilişkileri ve olgu sorunları iki ayrı bilgi türünü ifade etmektedir. Ancak Hume kendi empirist felsefesini ve zihin görüşünü daha yakından ilgilendiren olgu sorunlarını ayrıntılı bir incelemeye tabi tutmuştur. İdea ilişkilerini bu manada yalnızca tanımlamıştır. Hume'a göre idea ilişkileri geometri, cebir, aritmetik bilimleri ve kısaca sezgi ya da tanıtlama yoluyla kesin olan her ifadedir. Örneğin, hipotenüsün karesi iki kenarın karelerinin toplamına eşittir önermesi, bu şekiller arasındaki bir ilişkiyi dile getiren bir önermedir. Ya da üç kere beş otuzun yarısına eşittir önermesi, bu sayılar arasındaki bir ilişkiyi dile getirir. Bu çeşit önermeler evrende var olan herhangi bir şeye dayanmadan, sadece düşüncenin işlemesi ile ortaya çıkarılabilir. Doğada hiçbir zaman bir daire ya da üçgen olmadığı halde, Euklides tarafından tanımlanan hakikatler kesinliklerini ve apaçıklıklarını koruyacaklardır.²⁵² İdea ilişkilerinde kesinlik vardır ve deneyim dünyasında karşılığını bulamayız. Onlar yalnızca zihnin içindedir. "İde ilişkileriyle ilgili olan bilgi, doğruluk ya da yanlışlıklarına bütünüyle entelektüel olarak, yani ampirik gözlem hiç söz konusu olmadan karar verilen önermelerden meydana gelir."²⁵³ Deney ve gözleme dayanmadığı için onların kesinliğine karşı çıkmak ve reddetmek imkansızdır. Matematik, geometri gibi alanların bilgisi insan zihninde ve düşüncededir. Onların yanlışlamak için deneyime bakmak bir şey ifade etmeyecektir.

Hume idea ilişkilerini öyle bir kesinlik atfetmiştir ki, onların değişmezliği ve deneyim dünyasından ayrı olmaları tıpkı a priori bir önerme gibi zorunlulukla nitelenmelerini gerektirmiştir. "İdea ilişkilerine dair önermeler, evrende var olan bir şeye dayanmadan, yalnızca düşüncenin kendi kendine işlemesiyle ortaya çıkmışlardır. Bu açıdan, bu türden hakikatlerin kesinlikleri ve apaçıklıkları zorunludur. Bu nedenle çelişğini önermek imkânsızdır."²⁵⁴

İdea ilişkilerinin kesinliğinin aksine olgu sorunları zorunluluktan uzaktır. Dolayısıyla onlar deneyim dünyası zemininde tartışılabilir. "İnsan aklının ikinci çeşitten objeleri olan, olgu sorunları, aynı tarzda doğrulanmazlar ve bunların hakikatine ilişkin elimizdeki delil, ne kadar kuvvetli olursa olsun, birincilerinkiyle aynı iç yapıya sahip

²⁵² D. Hume, "age." s.31

²⁵³ A. Cevizci, age. s.627

²⁵⁴ D. Hume, "age." s.36

değildir.”²⁵⁵ İç yapılarının farklı olması, doğruluk ve zorunluluk açısından farklılık taşıdıklarını göstermektedir. Nitekim Hume bunu doğrular. “Her olgu sorununun tersi yine mümkündür; çünkü hiçbir çelişki içermez ve zihin tarafından aynı kolaylık ve seçicilikle gerçekliğe aynı derecede uygunmuş gibi kavranır. Örneğin, yarın güneş doğmayacak önermesi, doğacak önermesinden daha az anlaşılır değildir. Ve olumsuzundan daha fazla çelişki içermez.”²⁵⁶ Olgu sorunları zihnin, dış dünyaya açılımını göstermektedir. Gördüğümüz şey hakkında yorum yapmak ve onun bilgisine ulaşmak daha kolaydır. Ancak bu bilginin tersinin de mümkün olduğunu reddedecek bir argüman yoktur. Deneyim dünyasına dair ortaya atılan hemen her önermenin karşıtını da aynı kesinlikle savunabiliriz. Olgu sorunlarının hem olasılığa hem tahmine dayanır. Bu nedenle olgunun dünyasında “kesin olacak” ifadesinin yerini, “mümkündür / olabilir” ifadeleri alır.

Olgu durumları, dünyada gerçekten var olanla bağlantı kurmaktadır. Çünkü dünya hakkında içerikli savlar ileri sürülmektedir ve bunların karşıtı durumlar her zaman olanaklıdır.²⁵⁷ Olgularla veya olgu durumlarıyla ilgili önermelerimiz dünyaya ilişkin, dolayısıyla ampirik oldukları için a posteriori olarak nitelenebilir.

Olgu tekil bir anlamda kullanılmış gibi görünse bile, aslında Hume tek bir olgu durumundan bahsetmez. Onun asıl amacı olgular arasındaki ilişkiyi de keşfetmektir. Çünkü “sabah güneş doğacaktır” ifadesi tek bir durumu ve olguyu anlatırken, “ateş yanarsa su kaynar” önermesinde olgular arasında bir ilişki mevcuttur. Hume’un amacı, bu ilişkinin nasıl oluştuğunun ve zihnin buradaki durumunun anlaşılmasıdır. “Olgular hakkındaki bütün soruşturmalarımız aynı yapıdadır. Ve her defasında ortada olan olgu ve ondan çıkarılan diğer olgu arasında bir bağın olduğu varsayılmıştır. Bunları birbirine bağlayacak şey olmasaydı, çıkarım temelsiz olurdu.”²⁵⁸ Öyleyse bu bağlantı nedir? İşte bu noktada Hume, felsefesinin en önemli kavramını oluşturacak o kavramı ortaya atmıştır: Neden-etki! Olgu sorunlarının ve onların zihinle olan ilişkisinin temelinde yatan bağıntı işte budur. Hume’ a göre, karanlıkta konuşan bir ses işitmemiz, bize bir kişinin orada olduğunu belirtir ama neden? Çünkü konuşma insanın doğal bir yetisidir ve ona sıkı sıkıya bağlıdır. Bu yapıdaki diğer tüm olgu durumlarını incelersek hepsinin neden-

²⁵⁵ D. Hume, “age.” s.32

²⁵⁶ D. Hume, “age.” s.33

²⁵⁷ John Cottingham, *Akılçılık*, İstanbul, 2018, s.93

²⁵⁸ D. Hume, “age.” s.33

etki ile bağlandığını görürüz. Böylece, olgu sorunları hakkında kendimizi tatmin etmek için neden ve etkiyi soruşturmak lazımdır.²⁵⁹

Özetleyecek olursak, Hume'un zihin içeriğinin bir kısmı idea ilişkilerine diğer kısmı olgu durumlarına sahiptir. İdea ilişkileri deneyimlenmez ve onların yanlışlanmasının ise çelişkiye yol açacağı düşünülmektedir. Ancak olgu sorunları zihni dış dünya ile ilişkisi ve onu yorumlamasını göstermektedir. Zihnin dış dünyaya bu iki içerikle baktığını iddia etmek yanlış olmayacaktır. Fakat Hume'un burada asıl amacı, zihnin olgu durumları üzerindeki rolünü açığa çıkarmaktır. Bunu da olgu sorunlarını soruştururken açığa çıkardığı neden-etki bağıntısından yola çıkarak gerçekleştirecektir.

3.1.3. Bellek ve İmgelem

Hume'un zihin hakkındaki düşüncelerini analiz ederken karşımıza çıkan iki önemli unsur bellek ve imgelemdir. Onlar tıpkı diğer zihin içerikleri gibi hem zihinsel yapıyı oluştururlar hem de onun işleyişinde aktif rol alırlar. Bu nedenle Hume'un zihin düşüncesini, özellikle de izlenim-tasarım ilişkisini anlatırken bellek ve imgeleme kayıtsız kalınmaz.

Bellek ve imgelem konusunda dikkati çeken ilk şey, Hume'un, bu iki zihinsel olgunun öncelikle zihin içindeki görevlerini anlatmasıdır. O, daha sonra her iki unsuru kısaca tanımlayıp, birbirleriyle kıyaslayarak özelliklerini ele almıştır. Bu kıyaslama ise bellek ve imgelemin varoluşları hakkında değildir. Bilhassa zihnin işleyişindeki rolleri üzerinedir. "Deneyim yoluyla buluruz ki, herhangi bir izlenim zihne sunulduğunda, bu sefer orada bir tasarım olarak ortaya çıkar; bunu izlenim iki farklı yoldan yapabilir: İster yeni görünüşünde ilk canlılığını büyük ölçüde korur ve bir şekilde izlenimle tasarım arasında bir şey olur, ya da o canlılığı tümüyle kaybeder ve tam bir tasarım olur. İzlenimlerimizi ilkindeki gibi yinelediğimiz yetimize bellek, ikincisine ise imgelem diyoruz."²⁶⁰ Bellek ve imgelemden önemli olan ilk şey izlenimdir. İkisi de zihne akış halinde olan izlenimlerin uğrak noktasıdır. Bellek izlenimleri tam anlamıyla muhafaza ederken, imgelem aldığı izlenimleri dönüştürme yetkisine sahiptir. "İlk bakışta açıktır ki, bellekteki izlenim ve tasarımlar imgelemdekilerden çok daha diri ve güçlüdür; ayrıca bellek, nesnelere imgelemin kullandığı tüm renklerden çok daha belirgin renklerle resmeder. Geçmiş bir olayı hatırladığımızda, olayın tasarımını zihnimize güçlü bir şekilde

²⁵⁹ D. Hume, "age." s.34

²⁶⁰ D. Hume, "age." s.21

akar; imgelemde ise algı silik ve durgundur. Nitekim, zihin tarafından uzun bir süre boyunca sağlam ve bir örnek olarak korunamaz.”²⁶¹ Zihin bütün bu akışın kendisinde vuku bulduğu ve aynı zamanda kendisinin de işleyişe katıldığı bir yapıdır. Bellek bu yapının içindeki birtakım işleyişe sahip olan bir depo gibidir. İmgelem ise bellekle sürekli alışveriş halinde olan kendi içinde yaratma gücüne sahip işleyen bir sistem gibidir.

“Hume’un bellek ve imgelem düşünceleri arasında ayırım yaparken kullandığı tarz ilgi çekicidir. Hem belleğin hem imgelemin tasarımları daha önceki izlenimlerden kaynaklanmaktadır. Bellek eksik biçimde işlediği sürece, nesnelerin kendisine sunulduğu özgün biçimi korurken, imgelem geçmişe ait izlenimler alanı içinde kaldığı sürece, nesnelerin muadillerini herhangi bir şekilde düzenlemekte ve onları istediği şekilde birleştirmekte serbesttir. Bu birleşimin gerçekten oluşup oluşmadığı önemli değildir.”²⁶²

Bellek, zihin içeriği olan bütün izlenim, tasarım, olgu ve idelerin saklandığı alandır. Bu alan veya başka bir ifadeyle depo, zihne giren her şeyi kayıt altına alır. Buradaki tüm veriler her zaman canlıdır. Herhangi bir hatırlanma, yani geri çağırılma durumunda tüm izlenim veya tasarımların aynı kaydedildikleri şekildeki gibi zihne gelirler. Bellekte tutulan tüm tasarım ve izlenimlerin sıralamalarında dahi bir değişiklik yapılmaz. “Belleğin esas görevi tasarımları değil, onların düzen ve konumlarını saklamaktır. Bir tarihçi belki hikayesini daha iyi anlatmak için, aslında daha sonra gerçekleşen bir olayı, başka bir olaydan önce anlatabilir. Ancak sonra bu karışıklığın farkına varır ve tasarımı asıl yerine koyar.”²⁶³ Hume’un bu açıklaması bize, insan zihninde belirli bir düzen olduğu fikrini verir. Rastlantıya ve şansa dayalı olmadığı için onları paylaşacağımız ya da hatırlayacağımız zaman düzenli anımsarız. Şöyle düşünelim; bellekte ilk yer alan şey izlenimlerdir. Daha sonra izlenimlerden hareketle oluşturulan tasarımlar da oraya kaydedilir. Ancak burada şöyle bir ayırım vardır, tasarımların tüm içeriği değil sadece sıralaması saklanır. Örneğin, iki gün önceki yaşadığımız olayla ilgili bir kavram veya tasarım geliştirdiğinizi düşünelim. Dün, önceki günkü olayı hatırlayıp “Bu olay kötüydü.” Dediniz. Zihninizde kötü kategorisi oluşturduunuz. Peki, bugün geri döndüğünüzde yalnızca önceki izlenimi mi hatırlarsınız? Hayır. Bellek size, tasarladığımız kategoriyi de hatırlatır. İzlenimi, ona bağlı olan tasarımı, sizin bütün bunlara ilişkin yargınızı bellek sırasıyla kaydedip muhafaza eder.

²⁶¹ D. Hume, “*age*.” s.21

²⁶² A. Ayer, “*age*.” s.48

²⁶³ D. Hume, “*age*.” s.22

Belleğin tasarımları yanlış muhafaza etmesi gibi bir durum söz konusu olduğunda ne yapılacaktır? Tasarımları yeniden gözden geçirmek durumunda kalırız. Örneğin, kitaptan edinilen bilgiler düzenli bir biçimde izlenim olarak bellekte kalır. Onları tekrar zihne getirirken de aynı sıraya uyulması gerekir. Çünkü bellekteki her şey izlenimin bir kopyasıdır. Bundan dolayı onların sırası dahi aynı olmalıdır. Örneğin, odanın kapısı açıldı ve arkadaşınız içeri girip tam karşınızdaki sandalyeye oturdu. Bütün bunlar sizin zihninizde bir izlenim olarak yaşandı ve belleğe kaydedildi. Yaşadığımız bu olayın oluş sırasını değiştirerek anlattığımızda aslına uygun olmayan bir tasarım yapmış olursunuz. Halbuki izlenim ve tasarım aynı olmalıydı. Bellekteki sıralamayı değiştirdiğinizi fark ettiğiniz anda düzeltmeye başlarsınız. Böylece izlenim ve tasarımın bellekteki düzenlenişi aynı olacaktır.

Bazı Hume yorumlarına göre bellekteki izlenim ve tasarımların düzeni, zihin için yapılmaktadır. Bellek bir nevi bu düzeni zihin için, onun yerine oluşturmaktadır. Zihnin buna bir müdahalesi yoktur.²⁶⁴ Zihin, belleğin işleyişine müdahale etmez. Nasıl ki bellek, kendine verilen her şeyi saklayan bir depo ise, zihin de belleği saklayan bir yapı gibi düşünülebilir. Ayer'e göre Hume'un bellek hakkında söyleyebileceği pek bir şey yoktur. Çünkü bellek sadece izlenimleri tekrarlamamıza yarayan bir unsurdur.²⁶⁵

Belleğin her şeyi düzenli ve sıralı saklaması sayesinde yeni bir şey öğreneceğimiz veya geçmişle bağlantı kurmamız gereken zamanlarda aradığımız her şeyi bozulmamış olarak buluruz. “Belleğin, nesnelere sunulduğu o özgün şekli koruduğu ve ne zaman bir şeyi anımsarken belleğimizden ayrılırsa bunun bellekteki bir hata veya kusurdan kaynaklandığı açıktır.”²⁶⁶

Bellek, sahip olduğu, yani sakladığı hiçbir veri üzerinde oynama veya değişiklik yapmaz. Onları değiştirip, dönüştürmez. O, alır ve kaydeder. İmgelem ise bunun tam tersi işleve sahiptir. “İmgelem, özgün izlenimlerle beraber bir düzene ve şekle bağlı değildir.”²⁶⁷ Bu kısa açıklama imgelem hakkında birçok bilgi vermektedir. İmgelemin bellek gibi sadece kaydeden bir depo değildir, belleğin aksine izlenim ve tasarımlar üzerinde istediği şekilde düzenlemeyi yapar ve bunları yaparken belli bir sınırı yoktur. “İnsanın hayal gücünden daha özgür bir şey yoktur. O, iç ve dış duyuların sağladığı

²⁶⁴ Norman Kemp Smith, *The Philosophy of David Hume*, New York, 2005, s.234

²⁶⁵ A. Ayer, “age.” s.47

²⁶⁶ D. Hume, “age.” s.23

²⁶⁷ D. Hume, “age.” s.50

başlangıçtaki idea malzemesini aşamasa da bu tasarımları her türlü yapıntı ve görüntü çeşitleri içinde karıştırmada, birleştirmede, ayırma ve bölmede sonsuz güce sahiptir. Tümüyle gerçekmiş gibi bir olay zinciri uydurabilir, bu olaylara belirli bir zaman ve yer yükleyebilir, onları varmışlar gibi düşünebilir ve en büyük kesinlikle inandığı herhangi bir tarihi olgunun bile bütün yan durumları ile donatarak kendi kendisine anlatabilir.”²⁶⁸ İmgelem, bünyesine aldığı izlenimleri tasarıma dönüştürmektedir. Bu tasarımları da kendi aralarında ve yine kendi istediği şekilde yeniden tasarlama gücüne de sahiptir. O halde imgelem hem sınırsız bir tasarlayıcı hem de bu tasarımları saklayan bir yapıdır. İzlenimleri tasarıma dönüştürüp onları yeniden imal ve inşa edebilir, değiştirebilir, birleştirebilir.

Hume’un imgelem hakkındaki düşüncelerine baktığımızda, birbiriyle çelişiyor gibi gözükken iki farklı yoruma denk geliyoruz. O eserin bir bölümünde imgelemin, tasarımlar üzerinde sınırsız bir egemenliği olduğu, bu nedenle onları istediği gibi birleştirip, karıştırabileceğini ve hatta değiştirebileceğini söyler.²⁶⁹ Diğer bölümde ise imgelem hakkında şöyle söylemiştir: En garip ve başıboş hayallerimizde, hatta düşlerimizde bile imgelemin oradan oraya koşmadığını; peş peşe gelen farklı tasarımlar arasında yine de bir bağlantı gözetildiğini görürüz.²⁷⁰ Buradan hareketle imgelemin her konu hakkında aynı şekilde çalışmadığı öne sürülebilir.

Hume’a göre, şiirde ve romanda karşılaştığımız hikayeler imgelemlerle ilgili tüm soru işaretlerini ortadan kaldırır. Bu iki edebi türde, doğa tamamen çarpıtılır; kanatlı atlardan, kızgın ejderhalardan ve dev canavarlardan bahsedilir. Onun bu özgürlüğü, tüm tasarımlarımızın izlenimlerimden kopyalandığını ve birbirlerinden tam olarak ayrılamayacak hiçbir iki izlenimin var olmadığını düşündüğümüzde bize tuhaf gelmez.²⁷¹ Bu manada imgelem, kişisel beklenti tasarımlarını da anlatır. Absürt bile olsa, istediğimiz şeyleri hayal ederiz. Reel, kurgusal veya duyusal şeyler tasarlayabiliriz. Buradan hareketle imgelemin işleyişindeki sınırsızlığın kendini en çok sanatta gösterdiği söylenebilir. Çünkü herhangi bir zihinsel faaliyette bulunurken oluşturacağımız bütün tasarımlar deneyim dünyasından izler taşır. Oysa sanatta böyle bir zorunluluk yoktur. O halde imgelemin çalışma alanına veya üzerine söz söylenen konuya dair iki farklı yönü

²⁶⁸ D. Hume, “age.” s.52

²⁶⁹ D. Hume, “age.” s.54

²⁷⁰ D. Hume, “age.” s.29

²⁷¹ D. Hume, “age.” s.22

olduğu iddia edilebilir. Birinde her ne kadar sınırsız olsa bile, oluşturup kaydettiği tasarımların zemini deneyim dünyasıdır. İkincisi de örneğin bir şiirle ilgili imgeleme yaparken onu kısıtlayacak bir çerçeve yoktur. Bu ayırım aslında anlam boyutu ile ilgilidir.

Hume'un imgelem üzerine yaptığı açıklamalar, onun hem yapısı hem işleyişi hakkında bilgi vermektedir. İmgelemin tasarımları saklayan bir yapı olmasının yanı sıra, onlar üzerinde işlemler gerçekleştiren işlevsel bir yönü de vardır. Bu nedenle imgelem yalnızca zihnin yapısal kısmında değil, onun iç işleyişinin anlatıldığı bölümde işlevsel fonksiyonları üzerinden tekrar ele alınacaktır.

3.2. Zihnin İşleyişi

Hume'un felsefesinde çözümlendiği şey zihnin işleyiştir. Locke'ta zihin olgusu Tabula Rasa idi. Hume, yapısal bir varoluş nesnesinden söz edemez ve onu onaylayamazdı. Çünkü sahip olduğu felsefi bakış açısı gereği, zihnin deneyim dünyasında bir karşılığını göstermesi gerekirdi. Ancak şu diye göstereceği, izlenimine sahip bir zihin yoktu. Bu nedenle şayet zihin vardır ve şudur deseydi, ona ait bir izlenimi olmadığı için çelişkiye düşerdi. Ama şu ayrıntı göz ardı edilemez: Hume zihin mekanizmasına sırtını dönüp, onun varlığını reddetmemiştir. Yalnızca onun ontolojik gerçekliğini kendi problem alanına dahil etmemiştir. Varoluşunu sorgulamaktan ya da ispat etmekten ziyade onun işleyişini göstermeyi amaçlamıştır. Çünkü var olana ilişkin bir “nedir” sorusunu soramazdı.

Hume'un zihnin neliğini açıklarken söylediği “algılar toplamı/demeti” ve “tiyatro sahnesi” betimlemeleri, aynı zamanda zihnin işleyişi hakkında bilgi vermektedir. Bu iki tasvirde hareketle zihin tözsel bir mevcudiyet olarak görülmenin ötesinde, algılarla şekillenen bir mekanizma gibi düşünülebilir. Algı, zihni oluşturan ve ona bir yapı kazandıran içeriktir. Tiyatro sahnesi ise zihnin töz gibi durağan bir şey olmanın aksine, içinde birtakım işlemlerin gerçekleştiği işlevsel yapıyı anlatır. Öyleyse zihin akış halindedir.

Daha önce belirtildiği gibi, Hume'un zihin hakkındaki düşüncelerinde aslında onun epistemolojisinin yansımalarını görmekteyiz. Bilginin kaynağının deneyim ve dolayısıyla izlenim olması, zihnin çalışma prensiplerinin de izlenimlerden hareketle oluşmasına sebebiyet vermiştir. Zihin ne önceden bilgiyle donatılmıştır ne de hali hazırda bilgi diye kendisine sunulan bir şey vardır. O, dış dünya üzerine yoğunlaşır ve sahip

olduğu belirli yetilerle birlikte çalışarak tıpkı bir ürün ürettiyormuşçasına bilgiyi elde eder. Algılama, tasarımlama, çağrışım ve bilhassa nedensellik tiyatro sahnesinin arka planını ifade etmektedir. Perdenin arkasındaki işleyişinin nasıl olduğunu anlamak için işte bu dört faktörün işleyişinin analiz edilmesi lazımdır.

3.2.1. Algılama ve Tasarım Oluşturma

Zihin, deneyim dünyasına açıktır. Onun bilgi sahibi olması için gereken şey, duyu ve algılardan hareketle elde ettiği izlenimleri yorumlayarak tasarıma dönüştürmektir. Ancak zihnin bunları yapması için öncelikle algılayıcı olması gerekir. Algı ve algılama Hume'un zihin kavramını anlamak için kilit noktadır. Ama daha önce de ifade edildiği gibi Hume bu konu üzerine herhangi bir tanım veya soruşturma yapmamıştır. O sadece zihnin algılara sahip olduğunu söylemiş, Algıyı izlenim ve tasarım olarak ikiye ayırmıştır. Fakat onun zihin işleyişini incelediğimizde algının özel bir yeri olduğunu görmekteyiz. Hatta algı olarak kastettiği şeyin zihin için bir fiil yahut eylem hali olduğu açıktır.

Zihin algı ile bütünleşik, iç içe geçmiş bir şekildedir. Algı, zihnin izlenimleri fark etmesini sağlayan süreçtir ve zihnin tasarım oluşturmaya katkıda bulunur. Fakat burada algı kavramının içeriğinin doldurulması lazımdır. Hume'da algı zihin içeriği olarak ve zihnin bilfiil eylemde bulunan hali olarak iki anlamdadır. Zihnin işleyişine baktığımızda ise algıyı değil algılamayı, yani olup biteni veya kendisine yönelen izlenimlerin farkında olma halini görmekteyiz. Algı hem zihin içeriği hem zihnin işlevidir. Ama işlev kısmında algılama şeklinde kullanılması daha doğru olacaktır.

Hume'un zihin analizinin başlangıç noktası olan algı, aynı zamanda zihnin içindeki işleyişi başlatan ve onun bilgiyi elde etmesini sağlayan yetidir. "Algı en genel manasıyla, insana duyu organlarıyla gelen malzemeye (duyu verisine) uyum ve birlik kazandıran ve dolayısıyla fiziki, nörolojik, fizyolojik duyumsal ve bilişsel bileşenleri olan bir süreci ifade eder."²⁷² Zihin, algıları yalnızca bir akışı takip eder gibi izlemez ya da basit bir alıcı konumunda da değildir. Bilfiil o akışa dahil olur. Aslında onun işleyen mekanizma gibi görmemize neden olan da işte burada başlar. Bazı kaynaklara göre algı, istençli olması bakımından aktif bir süreçtir.²⁷³

²⁷² A. Cevizci, "age." s.37

²⁷³ Sevda Bulduk, *Duyum ve Algı Psikolojisi*, İstanbul, 2014, s.2

“Algı, duyular yoluyla uyarılma neticesinde o şeylerin varlığının bilincine varmak, bilmek, idrak etmek demektir. Ancak algı, duyuların verdiği izlenimlerden farklıdır. Çünkü algı, şuurlu bir farkına varıştır.”²⁷⁴ Zihnin karşısındaki dünyayı ve kendisine sunulan her şeyi algılaması aslında tek başına gerçekleşen bir durum değildir. Zihin aktif, işleyen ve bu işleyişin farkında olandır. Çünkü farkında olmasaydı, kendisine gelen her algıyı veya izlenimi basitçe izleyen ve kayıt altına alan bir olgu şeklinde kalırdı. Onu bilgiye götüren şey algılama eyleminde bilfiil bulunmasıdır. Peki, bu işleyiş nasıl gerçekleşir?

Hume’un felsefesinde zihnin bir şeyi algılaması ne demektir? Zihnin algılama işlevini en net göreceğimiz yer tasarımlardır. Çünkü tasarım, zihnin duyular aracılığıyla algıladığı izlenimlerden hareketle yeni baştan oluşturduğu malzemedir. Her tasarım zihnin algılayıcılığının bir sonucudur. Duyular zihne izlenimi gönderir, zihin gelen verileri algılayıp belleğe kaydeder. Bu işlemden sonra hem bellek hem imgelem çalışmaya başlar. Algılama tüm unsurları harekete geçirir. Bellek izlenimi alır, imgelem yeni bir algılama veya fark edişle tasarımı oluşturmaya başlar. Bir dişlinin çarkları gibi her biri kendi işleyişini başlatır ve devam ettirir.

Algılama zihinde bir fark ediş hali olarak gerçekleşir. Bu fark ediş bilgiye giden yolda yeni işlemler gerçekleştirmeye devam eder. Zihni, algılamanın ardından tam manada bilgiye sevk eden hatta bilgiyi doğurmasına neden olan işlev tasarım oluşturmaktır. Buna kısaca tasarımlama veya tasarlama denilebilir. Hume böyle bir kavram kullanmamıştır ama onun düşüncesinde zihnin bilgiyi oluşturması aslında tam anlamıyla bir tasarlamadır.

Zihnin deneyim dünyası hakkında sahip olduğu her bilgi tasarım ürünüdür. Zihnin aktif bir işleyişle dahil olduğu bilgi elde etme sürecinde, önceden kayıt altına alınanlarla yeni karşılaştıklarını değerlendirme, karşılaştırma, birleştirme gibi etkinliklerle ortaya çıkardığı ürün tasarımıdır. Yahut tasarlanan bir bilgidir. Zihin bir nevi tasarlama gücüdür. Yeniyi alır, eskiyle karşılaştırır, yeniden değerlendirir veya dönüştürür. Zihin karşılaştığı her izlenimi tasarıma dönüştürmekle yükümlü gibi çalışır.

“Hiçbir zaman tasarımını oluşturamadığımız bir nesnenin var olduğuna inanma konusunda geçerli bir sebep yoktur.”²⁷⁵ Tasarım oluşturmak için izlenim gereklidir. Bu

²⁷⁴ Süleyman Hayri Bolay, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 2009, s.15

²⁷⁵ D. Hume, “age.” s.124

nedenle tasarlayamadığımız şeyin var olduğuna ilişkin bir kanıtımız olmayacaktır. Çünkü izlenimi olmayan bir şeyin varlığından bahsedilse bile, kanıtlanamaz. Çünkü izlenimi ve dolayısıyla tasarımı bulunmamaktadır. Bu nedenle tasarlayamadığımız şeyin ne izlenimini ne de var oluşunu gösterebiliriz. Zihin boş bir şeyi tasarlaması mümkün değildir. O algılayıp, belirli bir izlenimini aldığı şeyi tasarlar. Tasarladığı her şeyde mutlaka deneyim dünyasından bir unsur vardır. Hume'a göre bütün yalın tasarımlarımız ortaya çıktıklarında karşılıkları olan ve birebir temsil ettikleri izlenimlerden meydana gelirler.²⁷⁶ Zihin deneyim dünyasında karşılığı olmayan herhangi bir şey tasarlamaz. Onun tasarladığı her şey mutlaka bir izlenime denk gelir. "Tasarımların kopya edildikleri izlenimleri ortaya çıkarın. Bu izlenimlerin hepsi güçlü ve aydınlıktır. Sadece kendileri tümüyle aydınlık olmakla kalmazlar, karşılıkları olan ve belirsizlik içinde bulunan tasarımlara da ışık tutabilirler."²⁷⁷ İzlenimler ne kadar açık ve anlaşılırsa zihnin ondan hareketle ürettiği tasarımlar da o derece açık olur.

İzlenimden ileri gittiğimizde tasarımı, tasarımlardan geriye doğru döndüğümüzde izlenimi buluruz. Zihin, bu ikisini birbirinden yaratan üretici güçtür. "Her yalın tasarımın, kendisine benzeyen bir izlenimi ve her yalın izlenimin onu karşılayan bir tasarımı vardır."²⁷⁸ Hume'a göre, benzer algıların sürekli birlikteliklerinden, hemen birbirlerini karşılayan izlenim ve tasarımlar arasında büyük bir bağ vardır. Birinin varoluşunun diğerinin varoluşu üzerinde çok önemli etkisi olduğu sonucunu çıkarırız.²⁷⁹ Buradan hareketle zihnin algılama faaliyetinde bulunurken benzer olanları seçtiğini düşünülebilir. O halde zihin, bir tasarım üretecekse bunu benzer algılardan hareketle yapar.

Zihnin izlenimsiz yaptığı bir tasarım var mıdır? Ya da diğer bir ifadeyle zihin yeterli şekilde izlenimini almadığı bir şeyi tasarlayabilir mi? Hume'a göre, herhangi bir büyük sayıdan söz ettiğimizde, mesela bin, zihnin genellikle ona ilişkin yeterli bir izlenimi ve tasarımı yoktur. Yalnızca bu sayıyı da kapsayan yeterli ondalık sayı tasarımlarını kullanmak suretiyle böyle bir tasarımı üretme gücü vardır.²⁸⁰ Hume zihnin hep izlenime dayalı tasarım oluşturduğu ifade etse de bu defa sıfırdan bir tasarım oluşturduğunu öne sürmüştür. O halde zihin, bazı durumlarda yeterli izlenimini algılamadığı konularla ilgili tasarım oluşturma gücüne sahiptir. Bunun yanı sıra, demek

²⁷⁶ D. Hume, "age." s.19

²⁷⁷ D. Hume, "age." s.65

²⁷⁸ D. Hume, "age." s.18

²⁷⁹ D. Hume, "age." s.20

²⁸⁰ D. Hume, "age." s.30

ki tasarım hem üretilen bir şey hem de izlenimlerin yeniden yorumlanmasından doğan bir şey. Zihin bellekten izlenimi çağırdı, yeniden yorumladı ve tasarım oluşturdu. Bir diğer tasarlama ise bellekten iki farklı izlenimi alıp tekrar tasarlamasıdır. Zihnin sayılarla ilgili tasarımları bununla ilgilidir.

Tasarımlar zihnin üretme faaliyetini tekrar tekrar gösterir. Zihin tasarlama yaparken birleştirir, karıştırır, bağlantı kurar, yeniden yorumlar. Buraya kadar olan kısımda zihnin yalın tasarımları oluşturmasından söz edildi. Oysa onun diğer bir işlevi karmaşık tasarımlar oluşturmaktır. Ama nasıl?

Zihin yalın tasarımları oluştururken onlarla bağlantılı olan yalın izlenimleri kullanır. Tek bir izlenimden onunla ilişkili olan tek bir tasarım kurar. Ancak zihnin kurgulama gücü bununla sınırlı değildir. İnsan zihni birbiriyle alakalı veya alakasız birçok tasarımı bir araya getirebilir. Ama karmaşık tasarımların kendisinden meydana geldiği karmaşık izlenim olgusu yoktur. “Birçok karmaşık tasarımın hiçbir zaman onlara karşılık gelen izlenimlere sahip olmadıklarını ve karmaşık izlenimlerin çoğunun hiçbir zaman tasarımlarda birebir kopyalanmadığını gözlemleriz. Kendi kendime böyle bir şey hiç görmemiş olsam bile, kaldırımları saf altın, duvarları yakut olan Kudüs şehri hayal edebiliyorum.”²⁸¹ Karmaşık tasarım aslında zihnin algıladığı tek tek izlenimlerden hareketle yeni ve bambaşka bir şey tasarlamasıdır. Burada imgelemenin de önemi vardır. Çünkü zihnin bu tasarlmasına yardımcı olan unsur imgelemidir. Onun sayesinde zihin hiç görmediği şeyleri tasarlayabilir. Ya da gördüklerini farklı şekilde bağlayabilir. “Karmaşık tasarımların birebir izlenimlerden kopyalanmadıkları açıktır, yani birbirleriyle tam olarak eşleşmezler. Bir şehre ait görüntülerden hareketle görmediğimiz bambaşka şeyler tasarlayabilir ve bunları gerçekten varmışçasına başkasına anlatabiliriz.”²⁸² Karmaşık tasarımlar, zihnin yaratıcı etkinliğini göstermektedir. Var olandan hareket edip hiç olmayanı tasarlaması zihnin deneyim sınırının ötesine geçtiğinin ilk kanıtıdır.

Her türlü tasarımın bir zihin etkinliği veya bir başka ifadeyle zihnin üretim faaliyeti olduğunu görmekteyiz. Peki, zihnin tasarım üretirken uyması gereken kurallar var mıdır? Zihin imgelemele birlikte tam bir sınırsızlık içinde mi tasarım üretir? Hangi

²⁸¹ D. Hume, “*age.*” s.18

²⁸² Marina Frasca, “*Simple Perception in Hume’s Treatise*”, *Rivista di Storia della Filosofia*, 2007, Vol.62 No.3 s.40

izlenimin hangi tasarımı karşılayacağı veya tasarımların konumlanması neye göre belirlenir?

Hume'a göre, tasarımlar tamamen gevşek ve bağlantısız olsalardı, yalnızca şans bu tasarımları birleştirdi; ayrıca, bir tasarımın doğal olarak bir diğer tasarıma götürmesini sağlayan, birbirleri arasında bağ kuran veya çağrışım yapan özellikler olmasaydı yalın tasarımların düzenli bir şekilde karmaşık tasarımlar haline gelmeleri olanaksız olurdu.²⁸³ Burada söz konusu olan şey, düşünceleri ifade ederken bile onlar arasında olduğu sezilen bağlantının kaynağıdır. Tasarımlar birbirlerini rastgele takip ediyor gibi göründükleri durumlarda dahi onların arasında minimal de olsa bir ilişkileneş sezilir. "Düşlerimizde bile peş peşe gelen farklı düşünceler arasında yine de bir bağlantı gözetildiğini görürüz. En rastgele ve serbest karşılık konuşma kaydedilse, hemen hemen bütün geçişleri birbirine bağlayan bir şey görülür. Veya bu bağın olmadığı yerlerde, konuşmanın gidişini kesintiye uğratan kimse aklından, onu konuşma konusundan uzaklaştıran bir düşünceler dizisinin gizlice geçmiş olduğunu söyleyebilir."²⁸⁴

İzlenimler, bireysel kayıtlardır. Dış dünyadaki tüm izlenimlerin bir ağ şeklinde olduğunu farz edelim. Onların hepsini belleğe kaydederiz. Tasarım oluştururken ise bu ağ örgüsünü bir bütün olarak düşünmeyiz. İçinde bulunduğumuz o anda ne lazımsa onu düşünürüz. Bütün bir olay örgüsünü aynı anda düşünmemiz mümkün değildir. Bu nedenle belirli bir izlenimi veya tasarımı başlangıç olarak çağırırız. Peki diğerlerine geçmemiz için bir sıralama veya kural var mıdır? Hayır yoktur. Ama tesadüfe dayalı bir geçiş de yoktur. Bir idenin tasarımından diğer tasarıma geçiş için bir bağlantı halkasına ihtiyacımız var, yani bağlantı kurmamızı gerektiren bir ilke gerekir. İşte buradaki ilkeler çağrışımdır.

Hume tasarımları birbirine bağlayan ve zihni bir tasarımdan onunla bağlantılı diğer tasarıma yönlendiren şeye çağrışım ismini vermiştir. Ona göre tasarımları bir araya getiren çağrışımdır.²⁸⁵

3.2.2. Çağrışım

Zihnin tasarımlar arasında kurduğu bağlantıların dayandığı temel ilke çağrışımdır. Felsefe Sözlüğü'ne göre çağrışım, fikirlerin (tasarım manasında kullanılır), görünüşlerin

²⁸³ D. Hume, "age." s.22

²⁸⁴ D. Hume, "age." s.55

²⁸⁵ D. Hume, "age." s.74

ve diğer ruhsal olayların kendi aralarında bağlantıda olmaları yahut birbirini hatırlatacak biçimde bir ilişkide olmalarıdır.²⁸⁶ İncelediğimizde bütün karmaşık tasarımlarımızda hatta en anlamsız olanlar da bile mutlaka bir bağlantı olduğunu görmekteyiz. Zihin kendini bağlantı kurmak için koşullandırmasa dahi, yine de tasarımlara geri döndüğümüzde onların arasındaki ilişkiyi hissederiz. “Zihin, üzerine akıl yürüttüğümüz tek bir tasarım ürettikten sonra, eğer biz tesadüfen o tasarım ile uyuşmayan herhangi bir akıl yürütme oluştursak bile hemen bir başka tasarım önerir.”²⁸⁷

Hiçbir bağlantının olmaması, tasarımların şansa veya rastgele oluştuğu anlamına gelir. Bu durum ise zihnin işleyişiyle ters düşmektedir. Çünkü zihinde bir işleyişten söz edildiğine göre belirli bir kural veya bağlantıların olması kaçınılmazdır. Aksi takdirde bir işleyişten ziyade sadece gelişigüzel bir çalışma olurdu. “Zihnin farklı düşünceleri ya da tasarımları arasında bir bağlantı ilkesinin olduğu ve belleğe ya da hayal gücüne gelişleri ile belirli bir yöntem ve düzen ölçüsü içinde birbirlerini çağırdıkları açıktır. Daha ciddi düşünme ve konuşmalarımızda bu, o kadar belirgindir ki, ideaların düzenli yolu ya da zincirine uygun olmayan bir düşünce hemen fark edilir ve uzaklaştırılır.”²⁸⁸ Burada çağrışımın önemini görmekteyiz. Tasarımlar çağrışım ile birlikte düzenli hale getirilirler. Dolayısıyla zihin için de kolaylık sağlamaktadır. Bir tasarımdan diğerine geçişi nedensiz değil, bir ilkeye dayalı yapmaktadır. “Çağrışım ilkeleri zihindeki tasarımlarımız arasında birliği ya da bütünlüğü sağlar.”²⁸⁹

“Çağrışım, imgelemin özgürce işleyişinin bir ürünü veya bir tezahürü değil, onun kuralıdır. Onu yönlendirir, tek biçimli kılar ve zapt eder. Bu nedenle, ideler zihinde bağlanırlar, zihin tarafından değil.”²⁹⁰

Hume çağrışımı tek bir bağlantı olarak ele almaz. Çağrışım, tasarımlar arasında kurulan genel bir bağlantıya verilen isimdir. Zihin, çağrışımı oluşturan ilkeleri kullanarak işler. Hume’a göre çağrışımın kaynağı olan ve bu yolla zihnin bir tasarımdan diğerine geçmesini sağlayan özellikler üç tanedir: Benzerlik, zamanda ve mekânda yakınlık (bitişiklik), neden-sonuç.²⁹¹ “Hume, bir tasarım çifti arasında var olduğu anlaşılan çağrışım bağına incelemek ve bu bağın neden oluştuğunu söyleyebilmek için onları daha

²⁸⁶ H. Bolay, “age.” s.56

²⁸⁷ D. Hume, “age.” s.29

²⁸⁸ D. Hume, “age.” s.29

²⁸⁹ D. Hume, “age.” s.24

²⁹⁰ Gilles Deleuze, *Amprizm ve Öznellik*, İstanbul, 2008, s.11

²⁹¹ D. Hume, “age.” s.22

özel ilkelere ayırmıştır. Böylece tek bir genel kavram altında değil, her birini farklı tasarım çiftlerinde gözlemleyecektir.”²⁹² Çağrışım genel bir ilkedir ama benzerlik, bitişiklik ve neden-sonuç onun kaynağı olan üç özel ilkedir.

Hume tasarımlar arasında bir çağrışımın bulunduğunu fakat bu çağrışımdan daha özel üç ilkenin var olduğunu öne sürmüştür. Bu ilkelerin zihinde nasıl işlediklerini ise şöyle örneklemiştir: “Bir resim düşüncelerimizi doğal olarak aslına götürür. Bir yapının bir dairesinden söz edilmesi, diğer daireler hakkında bir soruşturma ya da konuşma başlatır. Bir yarayı düşündüğümüzde onu izleyen acıyı düşünmeden edemeyiz.”²⁹³ Örnekteki ilk çağrışım ilkesi benzerliktir. Zihin kendisine sunulan herhangi bir nesne veya tasarıma benzeyen başka tasarımlar oluşturmaya meyillidir. Öyleyse zihin hep benzer tasarımlar oluşturduğunu söyleyebiliriz. İkinci örnek bitişiklik ilkesiyle ilgilidir. Zihin zaman veya mekânda yakın olan nesnelere bir arada tutar. Birini algıladığında onunla yakın/bitişik olan diğerini oluşturur veya bellekte bulmaya çalışır. Üçüncü örnekte ise neden-sonuç ilkesini görmekteyiz. Zihin bir nesneden hareketle başka bir nesneyi çıkarsamaktadır. Neden-sonuç ilkesinde benzerlik ve bitişiklikteki gibi aynı nesnelere yoktur. Zihnin görünürde birbiriyle ilgisi olmayan iki nesneyi bağlamasından kaynaklanmaktadır. “Benzerlik ve bitişiklik durumunda, birbiriyle ilişkili fikirler daha önce deneyimlenmiş nesnelere temsil eder. Ve aynı zamanda bu benzerliği zihnin not etmesi demektir.”²⁹⁴

Çağrışım ilkeleri bize zihnin ilişkilendirme işlevi olduğunu gösterir. “Uzun zamandır ölü olan ya da görmediğiniz bir dostun oğlunun karşımıza çıktığını düşünelim açıktır ki, bu obje hemen bağlantılı ideayı canlandırır, geçmiş yakınlıkları ve tanıdık şeyleri, başka bir şekilde görünebileceğinden daha canlı renklerle düşüncemize çağırır.”²⁹⁵ Çağrışım ilkeleri zihnin izlenim ve tasarımları ilişkilendirmesi anlamına da gelir. Şu an duyularımıza hitap eden herhangi bir izlenim zihne geldiğinde, bellek onu geçmiş deneyimlerle, tasarımlarla ilişkilendirir.

Hume’un çağrışım hakkındaki düşünceleri bazı yorumcular tarafından eleştirilmiştir. “Hume zihnin faaliyetini birleştirmek, yerlerini değiştirmek, büyütme ya

²⁹² J.A. Robinson, “*Hume’s Definition of Cause*”, *The Philosophical Quarterly*, 1962, Vol, 12, no.47, s.165

²⁹³ D. Hume, “*age*.” s.30

²⁹⁴ Alan Housman, “*Hume’s Theory of Relations*”, *Noûs*, Aug. 1967, Vol.1 No.3 s.259

²⁹⁵ D. Hume, “*age*.” s.57

da küçültmek olarak tasnif etmişti. Daha sonra tasarımlar arasında üç bağlantı ilkesi olduğunu öne sürmüştür; benzerlik, zaman ve mekânda yakınlık, neden-etki. Fakat bu iki grup ilkenin işlevlerinin mahiyeti hakkında bir açıklama yapmamıştır. Eğer bu her iki grup da aynı işlevi görüyorsa neden farklıdır?”²⁹⁶ Hume’un söylediklerinden hareketle bu yoruma şu şekilde cevap verebiliriz: Zihin faaliyeti dediğimiz şey en genel olandır. Hume’un bahsettiği diğer üç şey de yine bir zihin faaliyeti olan tasarıma ait özelliklerdir. (Birleştirme, büyütme, yer değiştirme gibi) Filozofun bahsettiği zihin faaliyetlerine şu açıdan bir bakalım: Newton tüm fizik yasalarının üç temel yasadana meydana geldiklerini bulmuştur. Etki-tepki yasası en genel yasadır. Evrendeki birçok olayı bu yasa ile açıklarız. İşte Hume’un felsefesindeki zihin ve tasarımı da bu şekilde düşünebiliriz. O, elbette böyle bir bağlantı kurmamıştır ancak bunu ondan hareketle biz tasarlıyoruz. Hume, zihnin en genel faaliyetlerinden bahsetmiştir. Tasarım da zihnin daha özel olan bir genel faaliyetidir. Dolayısıyla onun da kendi özel ilkeleri mevcuttur. Zihnin genel işleyişindeki ilkeler, onun tasarım etkinliğinde de kendini gösterecektir. Örneğin, birleştirme etkinliği benzerlik ile bağlantılı olabilir. Çünkü biz benzer şeyleri birleştirmek isteriz. Yer değiştirme ilkesinin de zaman ve mekânda yakınlık ilkesiyle ilişkilendirilebilir. Zihnin büyütme, küçültme işlevinde daha serbest bir faaliyet görürüz. Aynı şekilde neden-etki ilkesinde zihnin iki nesneyi serbestçe ilişkilendirdiğine şahit oluruz. Bütün bunlardan hareketle Hume’un açıkladığı ilkelerden her birinin ayrı görevi olduğunu ve zihinsel işleyişte hepsinin birbiriyle ilişkili olarak çalışabileceklerini iddia edebiliriz.

Hume, çağrışım konusunda ayrıntılı bir açıklama yapmamıştır. Çağrışım ve tasarım ilişkisini anlatmış, çağrışım ilkelerini ise yukarıda bahsettiğimiz kısa örnekle açıklamıştır. Fakat bu ilkelerden yalnızca neden-etkiyi ayrıntılı bir şekilde analiz etmiştir. Zihnin bir işleyişi olarak ele alacağımız neden-etki, yani nedensellik bağıntısı Hume felsefesinin üzerine en çok düşünülen ve tartışılan bölümü olmuştur. “Hume’un felsefesinin hiçbir ögesi onun nedensellik teorisi kadar büyük ve uzun süreli etkiye sahip olmamıştır.”²⁹⁷

Bu konu hakkındaki bazı yorumlara göre, bütün algılarımızın ve bununla bağlantılı olarak tasarımlarımızın izlenimlere dayandığını ifade eden Hume açısından diğer çağrışım ilkelerinin mevcut izlenimlerden yola çıkması dolayısıyla bir sorun yoktur. Ancak, henüz gözlemlenmeyen bir şeyin bilgisini veren neden ile etki arasında var olduğu

²⁹⁶ Fehmi Baykan, *Aydınlanma Üzerine Bir Derkenar*, İstanbul, 2000, s.155

²⁹⁷ A. Ayer, “age.” s.81

düşünülen zorunlu bağlantıya yönelik bir izlenime sahip olmamız soruşturmaya değer bir sorun teşkil etmektedir.²⁹⁸

3.2.3. Nedensellik Bağıtısı

Zihnin işleyişinde çağrışım önemli bir yer kaplasa da neden-etki ilkesi Hume tarafından zihnin kilit noktası niteliğindedir. Nedensellik düşüncesi ve bilhassa neden kavramı, Hume öncesi dönemde, her şeyin bir nedeni vardır ilkesi bağlamında daha çok ontolojik zeminde tartışılmıştır. O ise bu zemini epistemolojiye taşımıştır. Hume'un düşüncesinde neden, zihin dediğimiz şeye en mükemmel giriş yoludur. Çünkü zihni başka türlü açıklasaydı ontoloji yapmış olacaktı. Bu manada Hume, nedensellik analizi yaparken aslında zihnin içeriğini ve işleyişini açıklamıştır. "Hume, nedensellik tasarımı araştırırken gerçekliğin ne olduğundan çok, şeyler arasındaki bu bağı nasıl kurduğumuzu açıklamakla ilgilenmiştir."²⁹⁹

Nedenselliğin yapısının ve ne olduğunu araştırmanın aslında zihindeki epistemolojik kökene, yani bilginin zihindeki kökenine gitmeyi gerektirdiğini onun bu yönüyle zihnin bir işlevi olduğunu görmekteyiz.

Hume'un nedensellik hakkındaki düşünceleri önce derin bir itirazla başlar. Onun bu itiraz ve eleştirisi, kendinden önceki dönem filozoflarına ait olan nedensellik düşünceleri üzerinedir. "Nedenin zorunluluğu için üretilmiş tüm kanıtlamalar bir aldatmaca ve safsatadan başka bir şey değildir."³⁰⁰ Hume'u bu düşünceye götüren şey, onun empirizme dayanan felsefesidir. Zihni algı ve deneyimle dolan bir mekanizma gibi ele alan Hume, için bilgisine sahip olduğu her şeyin izlenim ve deneyimine de sahip olmak gerekiyordu. Çünkü onun zihnine giren her şey bu iki yoldan geliyordu. Ve yine zihni bir kaynak gibi kabul edersek, ondan akan bilgi nehri de yine algı ve deneyime dayanmalıydı. Ama neredeyse her yerde karşımıza çıkan ve bizi etkilediğini düşündüğümüz nedensellik zihnimizin veya deneyim dünyamızın neresindeydi? Bazı kaynaklara göre Hume, deneyimin kendisinin bize asla gözlemlenmeyen hakkında bilgi vermediğini bu nedenle de "nesnelere arasında olduğu kabul edilen neden etki bağının soruşturulması gerektiğini savunur. Çünkü nedensellik konusunda, deneyimlediğim

²⁹⁸ Alper Bilgehan Yardımcı, *David Hume'un Nedensellik Eleştirisi Bağlamında Tümevarımsal Akıl Yürütmeye Yönelik Argümanların Yeniden Yapılandırılması*, Ankara, 2020, s.577

²⁹⁹ David Massburger, "Hume: Causality and Subjectivity", *Episteme*, 2007, s.35

³⁰⁰ D. Hume, "age." s.80

olguları deneyim ötesi bir alandan hareketle yorumlamamız söz konusudur.³⁰¹ “Hiçbir zaman, tasarımını oluşturamadığımız bir nesnenin var olduğuna inanma konusunda elimizde geçerli bir sebep yoktur. Çünkü varoluşu ilgilendiren tüm akıl yürütmelerimiz nesnelere deneyimlenmiş birlikteliğinden türediği için, aynı deneyim bize bu nesnelere hakkında bir fikir vermeli ve yargılarımızdaki tüm gizemi ortadan kaldırmalıdır.”³⁰²

Hume bu nedenlerden dolayı nedenselliği soruşturmak için öncelikle deneyim dünyasına yönelmiştir. Deneyimlediklerinden hareketle nedenselliğin temel kavramı olan nedeni tanımlamıştır. “Neden, bir başka nesneden önce gelen ve onunla bitişik bir nesnedir ve orada onunla öyle bir birleşmiştir, birinin tasarımı zihni ötekinin tasarımı oluşturmayı ve birinin izlenimi ötekinin daha canlı bir tasarımı oluşturmayı belirler. Zihin üzerindeki böyle bir etki bütünüyle olağanüstü ve kavranamazdır. Ayrıca deneyim ve gözlemden yararlanamadığımız takdirde bu etkinin gerçekliğinden emin olamayız.”³⁰³ O halde neden kavramı için iki farklı nesne lazımdır. Zihin, herhangi bir tasarımı veya izlenimi neden olarak aldığı anda (ki bu alıcılık konusu tartışmalıdır) onunla mutlaka bir başka tasarım ya da izlenim de beraber gelir. “Nedensellik ilkesinde iki nesne bu ilişkinin içine yerleştirilmiş gibi düşünülebilir; bunun örneklerini hem birinin diğerinde herhangi bir eyleme veya harekete neden olduğu zaman, hem de ilkinin diğerinin varoluş nedeni olduğu zaman görebiliriz.”³⁰⁴

Hume’a göre nedensellik tasarımı nesnelere arasındaki bir ilişkiden türetilmiş olmalıdır. İlk olarak nedenler ya da sonuçlar olarak düşünülen tüm nesnelere bitişik olduklarını ve hiçbir şeyin onun varoluş zamanından ya da yerinden biraz bile olsun uzaklaştırılmış bir zamanda ya da yerde işleyemeyeceğini buluruz.³⁰⁵ Nedensellik hakkında karşımıza çıkan ilk şey, onun farklı nesnelere arasında gerçekleştiğidir. Buna ek olarak nesnelere zihne gelişlerinde zamansallık olduğudur. Nesnelere gelişigüzel şekilde zihne yansımazlar. Onların gerçekleştirdikleri olayı gözlemlediğimizde nesnelere her birinin adeta kendi vaktinde sahneye çıkışını izleriz. “Uzak nesnelere zaman zaman birbirlerini üretiyor gibi görünseler de çoğu kez kendi aralarında ve uzak nesnelere bitişik olan bir nedenler zinciriyle bağlı oldukları görülür. Belirli olarak bu bağlantıyı ortaya

³⁰¹ Anne Joap Jacopson, “*Causality and The Supposed Counterfactual Conditional Hume’s Enquiry*” Analysis, 1986 Vol.46 No.3 s.132

³⁰² D. Hume, “*age.*” s.124

³⁰³ D. Hume, “*age.*” s.124

³⁰⁴ D. Hume, “*age.*” s. 23

³⁰⁵ D. Hume, “*age.*” s.63

çıkarmadığımızda ise bu bağlantının var olduğunu sayıltı olarak kabul ederiz. Öyleyse bitişiklik ilişkisinin nedenselliğin temeli olduğu varsayılabilir.”³⁰⁶ Bizim iki nesnenin varoluşundan hareketle onlarda nedenselliğin bulunduğunu iddia etmemiz için, bu iki nesnenin bitişik olması gerekir. A ve B nesnelere peş peşe karşımıza çıkması, zihnimizde bu iki nesnenin bitişik şekilde hareket ettiği tasarımı oluşturur. Nedensellik aslında zihnin, deneyim dünyasındaki nesnelere varoluş sahnesinden geçişlerinden hareketle kurduğu bir tasarımdır. Bazı yorumlara göre Hume’un nedensellik teorisi, bir neden ve sonucun bitişik olmasından ibarettir, yani neden ve sonucun arasında uzam-zamansal boşluk olmamalıdır.³⁰⁷

“Nedensel önermeler, iki nesne arasındaki sıranın tekdüzeliğini ileri sürerler. A’nın B’yi takip etmesi gibi.”³⁰⁸ Hume’a göre bilardo toplarından birinin darbesini ötekinin hareketi izler. Dış duylara görünenin hepsi bu kadardır. Zihin, bu iki objenin art arda sıralanmasından hiçbir duygu ya da izlenim duymaz. Dolayısıyla belirli tek neden-etki durumunda, zihni nedenselliğe götürecek bir ide aslında yoktur.³⁰⁹ Doğa dünyasında meydana gelen hiçbir olay aslında nedenselliği sunmaz. Nesnelere yaptığı tek şey aralarındaki sıralamaya uygun şekilde mevcudiyetlerini gerçekleştirmektir. Oysa zihin, onların birine neden diğerine etki ismini verir. “Duyularda olsa da olmasa da hemencecik bir nesnenin tek başına aynı şekilde devam edeceğini ve diğerine etki edeceğini düşünürüz.”³¹⁰ Burada zihnin nedenselliğe dair bir öngörüsünün olduğunu görürüz.

Zihnin nedensellik bağıntısını kurması için nesnelere yalnızca bir kez değil, birden fazla aynı şekilde görmesi gerekir. “Gözlemlediğimiz tüm geçmiş durumlarda, tek bir cisimdeki hareket bir başka cisimdeki hareket dürtüsünü izler. Zihnin daha derine gitmesi olanaksızdır. Bu sürekli birliktelik ve bitişiklikten neden-sonuç tasarımı oluşturur.”³¹¹

Nedensellik bağıntısını yalnızca karşımızdaki iki farklı nesneden algıladıklarımızla kurmayız. Bazen zihnimiz bir nesnenin ortaya çıkışını diğer bir nesneden hareketle olduğunu deneyimleyerek benimser. Hume’a göre bir tür nesnenin

³⁰⁶ D. Hume, “age.” s.63

³⁰⁷ Julian Reiss, “Causal Explanation Is All There Is to Causation”, Teorema: Revista International de Filosofia, 2019, Vol.38 No.3 s.33

³⁰⁸ C. A. Mace, “Hume’s Doctrine of Causality” Proceedings of the Aristotelien Society, 1931, Vol.32, s.306

³⁰⁹ D. Hume, “age.” s.66

³¹⁰ D. Hume, “age.” s.67

³¹¹ D. Hume, “age.” s.272

varoluşunun örnekler ile sık sık karşılaşmış olduğumuzu hatırlarız. Yine bir başka tür nesnenin bireylerinin her zaman onlara eşlik ettiğini ve onlarla ilgili olarak sürekli bir bitişiklik ve ardışıklık düzeni içinde var olduğunu hatırlarız. Böylece alev dediğimiz nesne türünü gördüğümüzde sıcak dediğimiz duyum türünü hatırlarız. Benzer olarak nesnelerin geçmiş durumlarındaki sürekli birlikteliklerini aklımıza getiririz. Birine neden diğerini sonuç olarak adlandırır ve birinin varoluşunu diğerinden çıkarırsınız.³¹² Bazı yorumlara göre nedensellik, nedenle sonuç arasındaki içsel bir bağ içeren akledilir bir ilişki değildir. O, tamamen olgusal bağlantıyla ilgili bir konu olup nesnel yanı itibariyle bir öncelik ve ardışıklık ilişkisinden daha fazla bir şey değildir.³¹³

Yukarda nedenselliğin hem başka bir tanımını hem de nesnel arasındaki başka bir alt ilişki türünü görmekteyiz. Nedensellik, geçmiş deneyimlerimizden kaynaklanır. “Her zaman birbirine bağlı olan ve tüm geçmiş durumlarda ayrılmaz oldukları görülmüş olan belirli nesnelerekinin dışında hiçbir neden-sonuç kavramımız yoktur.”³¹⁴ Deneyim kavramının yanı sıra onunla ilişkili olan diğer ilke ardışıklıktır. Nesnelin ardışık olarak deneyim dünyasında süzülmesi ve zihnin onları hep bu şekilde görmesi aralarında nedensel bağlantının olduğunu çıkarırsamaya sebep olmaktadır. “Nedensellik, geçmişte deneyimlediğimiz ilişkilere olan aşinalığımızdır. O, geçmiş deneyimize atıfta bulunmadan ilerleyecek bir a priori parçası değildir.”³¹⁵

Nedensellik, geçmişle olan bağlantımızla şekillenir ancak deneyimle de hep iç içedir. Geçmiş, deneyimi beraberinde taşır. Hume’a göre neden-sonuç tasarımı deneyimden türer. Deneyim, birbirine sürekli bağlı olan belirli nesnelere bize sunarak onları bir ilişki içinde görmemizi sağlar. Biz de belirgin bir çarpıtma olmadığı sürece bu nesnelere başka bir ilişki içinde görmeyiz.³¹⁶ “Nedensellik için deneyim önemlidir. Daha önce hiç gerçekleşmemiş veya gerçekleştiğini görmediğimiz iki olay dizisini düşündüğümüzde birinin neden, diğerinin sonuç olduğunu söyleyemeyiz. Bu peş peşe gerçekleşen iki olayı daha sık gözlemlendiğimizde aralarında nedensel bir bağ kurarız. İki olayın salt tekrarı, olayın kendisine yeni bir şey katmaz ama bizim algımıza yeni bir şey katmış olur.”³¹⁷

³¹² D. Hume, “age.” s.71

³¹³ Ahmet Cevizci, *Metafiziğe Giriş*, İstanbul, 2016, s.115

³¹⁴ D. Hume, “age.” s.75

³¹⁵ Terence Penelhum, *Hume*, London, 1975, s.40

³¹⁶ D. Hume, “age.” s.95

³¹⁷ T. Penelhum, “age.” s.46

Nedenselliği geçmişle ilişkisi bakımından tanımlayan bazı Hume yorumcularına göre nedensellik dediğimiz şey, basitçe, geçmiş deneyim verilerinden hareketle zihinde oluşturulan ve olayın kendinde olmayan şeydir.”³¹⁸ Buradaki nedensellik tanımında geçen geçmiş deneyim bağlantısı Hume’un düşüncesine göre doğrudur. Ancak kendinde olmayan şey ifadesi tartışmalıdır. Çünkü Hume’un nedensellik düşüncesi ve eleştirisi nesne dünyasına veya nesnelere arası ilişkiye dair net bir tavır sergilemez. Onların arasındaki ilişkiye dair yaptığımız yorumu nedensellik bağıntısı olarak kabul etmiştir. Biz deneyim dünyasındaki nesnelere arasında olup biten ilişkinin içeriğine tam manasıyla hâkim değiliz. Onları dışardan, duyularımıza ve dolayısıyla zihnimize girdikleri halleriyle yorumluyoruz. Bu nedenle karşımızdaki nesnelere arasında gerçekten bir nedensellik bağıntısının olup olmadığını bilemeyiz. Belki nedensellik bağıntısı tamamen doğa dünyasındaki nesnelere aittir ve biz aslında doğru şekilde niteliyor olabiliriz. Ama belki bu bağıntı yalnızca zihnimizin bir kurgusudur.

Zihin sadece mevcut olay düzenini görür ve algılar. Gerçeklik görünenin ardında barınmaz. Aksine gerçeklik, görünenin, yani zihnin gördüğünün bizzat kendindedir. Burada zihin deneyimlediğinden hareketle yine deneyimlediğini yorumlamaya çalışıyor. Fakat nesnenin içinde sahiden hep aynı biçimde gerçekleşen bir şeyin olup olmadığını zihin bilmez. Bu durum zihnin aciziyetinden mi yoksa sistematik yetersizliğinden mi kaynaklıdır tartışmalıdır. Dışardan bakıldığında o, yalnızca gördüğünü yorumlamakla mükellefmiş gibi durmaktadır. “Nedensellik ve zihin konusunun şüpheli bir yönünün olduğu açıktır. Çünkü insan bilgisinin büyük bir bölümünü geçersiz kılabilir gibi görünüyor. Nedensellik, evrendeki en önemli ve her yeri kuşatan gerçeklerden biridir. Dolayısıyla onun hakkındaki bilgimiz herhangi bir şekilde belirsiz ise onun aracılığıyla ulaştığımız sonuçlar da belirsiz olmaktadır.”³¹⁹

Nedensellik hakkında çalışması bulunan Mace’e göre nedensellik, olaylar arasında belirli belirsiz ve analiz edilemez bir ilişki içermektedir. Bu zahmetli bir teoridir. Çünkü ne ispatı ne de çürütmeyi kabul etmez. Öyle ki, bir nedensellik bağlantısı varsa ancak onu görerek onun varlığından emin olunabilir ve onu görememek de onun var olmadığını kanıtlamaz.³²⁰

³¹⁸ D. Massburger, “agm.” s.31

³¹⁹ James B. Peterson, “*The Empiricist Theory of Causation*”, *The Philosophical Review*, 7/1, 1898, s.44

³²⁰ C. A. Mace, “age.” s.307

Hume'un ve onu yorumlayan düşünürlerin nedensellik hakkındaki tanımlamalarında ortak olan şey şudur: Geçmiş deneyimler, bitişiklik, ardışıklık, sürekli birliktelik. Peki ama zihnin tüm bu bağlantıları gözlemleyip, bu iki nesne arasında nedensellik bağıntısı vardır demesini sağlayan faktör nedir? Veya nelerdir? Wollhouse'a göre Hume, "Geleceğin geçmiş gibi olacağına ilişkin varsayımımız zihinde nasıl şekillenir?" Sorusuna bir cevap arayışındadır.³²¹ Hume bu soruya iki farklı başlık altında yanıt bulmaya çalışmıştır. Önce zorunlu bağlantı fikrini incelemiştir, yani zihnin deneyim dünyasındaki nesnelere baktığında gördüğü nedensellik bağıntısını zorunlu olarak benimseyip benimsemediğini analiz etmiştir. Ardından zihnin tecrübe ve alışkanlıkla olan bağlantısını incelemiştir.

3.2.3.1. Zorunlu Bağlantı

Hume'un zihnin işleyişi üzerinde durduğu daha önce ifade edilmiştir. İşleyen zihin rastgele değil elbette bazı ilkelere işliyor olmalıdır. Bunlardan biri zorunlu bağlantıdır. "Hume, zihinlerimizin işleyiş tarzında, deneyim ya da tecrübemizin tümü, bağlantısız algılardan oluşsa bile, hatta bizler nedensel türden bir bağlantıyı dolayimsız olarak hiçbir zaman algılamamış olsak da bazı şeylerin bazı şeylere zorunlulukla bağlandığını inanmaya hazırlayan bir şey bulunduğunu görmüştür."³²² Dolayısıyla sözü edilen zorunlu bağlantının, zihnin işleyişinde, deneyimle bilgiye ulaşırken fevkalade önemli bir yeri olduğu açıktır.

Hume'un nedensellik konusuna ilişkin itirazı zihin ve deneyim ilişkisi üzerine kuruludur. Birtakım ilkelere dayanarak nesnelere arasında kurduğumuz neden-etki bağıntısının kaynağını deneyimde bulunmaz. Çünkü hiçbir nesne kendisinden önce geleni veya sonra gelecek olanı zihne sunmaz. Ancak insan zihni olaylar ve nesnelere arasında sürekli bir neden-etki bağıyla birbirine bağlanmaktadır. Zihin sanki bir zorunluluk varmışçasına iki nesneyi birbirine bağlamakta hatta bazen birinin diğerinin varoluşuna mecbur kılmaktadır. "Zorunluluk, ya benzer nesnelere sürekli bir aradalığından ya da anlama yetisinin bir objeden öbürüne yaptığı çıkarımdan meydana gelir."³²³ Hume'un cevap aradığı şeylerden biri, zorunluluk unsuru veya bağıntısının zihne mi yoksa nesneye mi ait olduğudur. "İki nesne zorunlu olarak birbiriyle ilişkilendirilir derken, zorunluluk tasarımıyla neyi kastederiz? Bir izlenimden türetilmeyen hiçbir tasarımıyla olmadığı

³²¹ Roger Woolhouse, *Ampirist Filozoflar*, İstanbul, 2019, s.170

³²² Bryan Magee, *Büyük Filozoflar- Platon'dan Wittgenstein'a Batı Felsefe Tarihi*, İstanbul, 2001, s.151

³²³ D. Hume, "age." s.97

için, eğer gerçekten bir zorunluluk bağıntısı/tasarımı olduğunu ileri süreceksek bu tasarımı ortaya çıkararak bir izlenim de bulmalıyız.”³²⁴ Şayet gerçekten bir zorunluluk bağıntısı varsa bunun izlenimi de olmalıdır.

Hume’a göre sık bir yinelemeden sonra, nesnelere birinin ortaya çıkışıyla zihnin o nesneye her zaman eşlik edeni görmeye ve bunu ilk nesne ile ilişkisi nedeniyle daha güçlü bir ışıkla görmeye belirlendiğini fark ederiz. Bize zorunluluk bağıntısını veren şey işte bu izlenim ya da belirlenimdir.³²⁵ Çevremizde nesnelere baktığımızda ve nedenlerin işlemleri üzerinde durduğumuzda hiçbir zaman tek bir durumda herhangi bir kuvvet ya da zorunlu bağlantı; etkiyi nedene bağlayan ve birini ötekini kaçınılmaz sonucu kılan herhangi bir özellik bulamayız. Gördüğümüz sadece, birinin gerçekten olgu olarak ötekini ardından geldiğidir.³²⁶ Her ne kadar görünüş böyle olsa bile, zihin, karşısında gördüğü bu ilişkiyi neden-etki çatısı altında kaydedip zorunlu olarak gerçekleştiğini düşünmektedir. “Aslında nedensellikteki zorunluluk unsuru, ilk olayı algıladığımız anda birinci olayın oluşumundan ikinci olayın beklenen oluşumuna alışılmış bir geçişi hissettiğimizde sahi olduğumuz içsel izlenimin karşılığıdır.”³²⁷

Bazı kaynaklara göre, Hume’un zorunlu bağlantı fikrinde biri onu koşullandıran, diğeri ise onu oluşturan olmak üzere iki farklı etmen söz konusudur. Bu fikrin iki yönü vardır; zihni, mevcut bir nedenden onun olağan sonucu olmuş olanın fikrine götürmesi ve bunu yaparken de zorunlu bir geçiş hissi yaratması. Nedenselliği de oluşturan bu bağıntı karmaşık biçimde koşullanmış bir histir.³²⁸ Tüm bu alıntılar şunu göstermektedir: Zorunlu bağlantı zihinsel bir sürecin ardından oluşan bir fikirdir. Zihin, nesnelere gözlemleyerek onlara ait olduğunu düşündüğü bu fikri tasarlamıştır. Ancak bu tasarımı kendi iç işleyişinden hareketle yapmıştır. Çünkü nesneden zihne gelen herhangi bir zorunluluk fikri yoktur. O halde zorunlu bağlantı, zihnin sürekli bir şekilde etkisinde kaldığı olay veya nesnelere arasındaki ilişkiyi yorumlamasıdır. “Duyularımız tarafından iletilen ve o tasarımı ortaya çıkarabilen hiçbir izlenim yoktur; öyleyse zorunluluk tasarımı belirli iç izlenimden ya da iç duyumdan türetilmiş olmalıdır. Bir nesneden her zaman ona eşlik eden bir tasarıma geçme konusunda yatkınlıktan başka bu işle en ufak ilgili olan hiçbir

³²⁴ D. Hume, “age.” s.113

³²⁵ D. Hume, “age.” s.173

³²⁶ D. Hume, “age.” s.66

³²⁷ T. Penelhum, “age.” s.46

³²⁸ N. K. Smith, “age.” s.376

izlenim yoktur. Öyleyse zorunluluğun özü budur. Zorunluluk, zihinde olan bir şeydir, nesnede değildir.”³²⁹

Bazı kaynaklara göre nedensel zorunluluk zihinsel faaliyetlerimizle ifade edilir. Ancak bununla birlikte dünyanın zihnin işleyişiyle birlikte önemli rol aldığını unutmamak gerekir. Çünkü bu aynı zamanda dünyadan elde edilen bir nesnel düzenlilik meselesidir.³³⁰ Buna göre zorunluluk bağlantısı aslında dünyadaki hep aynı biçimli işleyişe dair zihnimizin ulaştığı bir yargıdır. Dünya nesnelere ilgili bir düzenlilik sunar. Örneğin ateş ne zaman yanarsa yansın su hep kaynar. Bunları fark eden zihin ise birinin gerçekleştiğini görünce zorunlu olarak diğerini bekler.

Hume zorunlu bağlantının nesneleredeki izlenimini de sorgulamaya başlar. Nesnelere kendisinde zihne sunulan herhangi bir zorunlu bağlantı fikrinin olması lazımdır. Başka bir ifadeyle nesnelere, zihne zorunluluk tasarımı üretmesine neden olacak bir şey sunması gerekir. Peki, nesnelere böyle bir şey var mıdır? Hume nesnelere zorunlu bağlantıya dair bir şey bulunduğunu kesin bir tavırla reddeder. “Nesnelere, duyularımıza göründükleri kadarıyla ve belirli tek durumlardaki işleyişleriyle bize hiçbir zorunlu bağlantı fikri vermezler.”³³¹ Denkel’e göre zorunlu bağlantı, olayları birbirine zincirleyen bir güç değildir. Çünkü nedensel ilişki içindeki olay çiftlerini incelediğimizde, bunlar arasında yer alan herhangi bir gücün veya zorunluluğun izlenimine tanık olmayız.³³²

Hume’un zorunlu bağlantı ile ilgili fikirleri, nedensellik düşüncesiyle paralellik göstermektedir. Tıpkı nesnelere kendisinde olmayan bir neden-etki ilişkisine zihnimizle ulaştığımız gibi zorunlu bağlantı fikrini de zihinde kurmaktayız. Hume yorumcusu Stroud’a göre Hume’un zikrettiği zorunlu bağlantı düşüncesi, dış dünya izlenimlerinden elde edeceğimiz bir şey değildir. Zorunlu bağlantı her neyse, dış dünyaya dair izlenimlerin zihinde birleştirilip yorumlanmasıdır.³³³

Hume’un zorunlu bağlantının zihinde oluşturulduğu şeklindeki yargısına bazı itirazlar da yapılmıştır. Bazı yorumcular, böyle bir bağlantının nesnede ve zihinde bulunmadığını söylemiş, bazıları ise buna ilişkin fikrimizin belirsiz olduğunu iddia

³²⁹ D. Hume, “age.” s.120

³³⁰ Thomas Holden, “Hume’s Absolute Necessity” *Mind*, April, 2014, Vol.123 No.490, s.381

³³¹ D. Hume, “age.” s.67

³³² A. Denkel, “age.” s.178

³³³ B. Stroud, “age.” s.160

etmiştir. “Tüm olaylar tamamen bağımsız ve ayrı görünüyor. Bir olay diğerini takip eder ama aralarında asla bir ilişki yoktur, yani bir bağ gözlemleyemeyiz. Yapışık ve artarda görünürler ama bağlantılı değildirler. Ve dış duyumuz ile içsel duyumuza asla görünmeyen herhangi bir şey hakkında hiçbir fikrimiz olamayacağına göre, sonuç olarak, hiçbir zorunlu bağlantı fikrimiz de yoktur.”³³⁴ Noonan’a göre ise gözlemlenen bir şeyden gözlemlenmeyene yapılan çıkarım zihni, zorunlu bağlantı fikrine iter. Herhangi bir belirli neden ve sonuç eşleşmesinde zorunlu bağlantı izlenimi bulamayız, bu nedenle fikrin kökeni belirsiz kalır.³³⁵

3.2.3.2 Deneyim ve Alışkanlık

Nesnelerin oluş sıralarına yüklediğimiz şey nedensellik bağıntısıdır. Deneyim dünyasında gördüğümüz ardışıklık ve bitişiklikten hareketle bu bağıntıyı oluştururuz. Zihnimiz bununla da kalmaz, nedensellik bağıntısına zorunluluk atfeder. Böylece nesnelere arasındaki ilişkiyi zorunlulukla kayıt altına alır. A olayından sonra B olayının gerçekleşeceğine dair zorunluluk oluşturur. Ancak zihnin hem nedensellik hem de zorunluluk oluşturmasına zemin hazırlayan iki ilke vardır: Deneyim ve alışkanlık.

İnsan zihni bir kere şahit olduğu olaylar arasında zorunluluk ve nedensellik bağlantısı kurmaz. Daha önce belirtildiği gibi hem nedensellik hem zorunluluk, tekrarlanan olaylar arasında olduğu kabul edilen birbiriyle bağlaşık iki ilkedir. Zihnin bir olayla birden fazla karşılaşması, bu olayı tecrübe etmesi, deneyimlemesi manasına gelir. Örneğin, ateş yandıktan sonra suyun kaynadığını birkaç defa gördüğümüzde, bu olaya yönelik bir tecrübe ediniriz. Hume’a göre tecrübeye dayalı tüm çıkarımlar, doğal nesnelere arasında keşfettiğimiz ve bizi böyle nesnelere çıktığını gördüğümüz etkilere benzer etkiler beklemeye götürür. Bu manada tecrübe benzerliğe dayanır.³³⁶ Zihin, benzer nesnelere zihin akışından defalarca geçmesini deneyimlediğinde, olayları birbirine bağlayarak beklemeye başlar. “Tecrübe bize sadece belirli nesnelere çıkan birtakım örnek etkiler gösterir ve bu belirli nesnelere, o belirli zamanda bu gibi güç ve kuvvetlerle donatıldığını öğretir. Benzer duyulabilir niteliklerle donatılmış yeni bir nesne karşımıza çıkarılınca, benzer güç ve kuvvetler bekler ve benzer bir etki ararız.”³³⁷ Bu alıntı, nedenselliğe giden yolda deneyimin zihindeki işleyişini gösterir.

³³⁴ Foster Lindley, “David Hume and Necessary Connections”, Philosophy, New York, 1987, s.57

³³⁵ H. W. Noonan, “age”. s.140

³³⁶ D. Hume, “age.” s.41

³³⁷ D. Hume, “age.” s.43

“Neden-etki konusunda tecrübeden çıkan akıl yürütmelerde zihnin herhangi bir kanıtlama ya da anlama sürecine dayanmayan bir adım sonrasına varırız.”³³⁸ Zihin bilgiye ulaşmak için attığı ilk adımda benzer neden ve etkileri toplayıp belleğe kaydeder. Ama bu kadarla sınırlanmaz. Çünkü zihin bu kayıtlara benzer birçok olaya daha tanık olur. Daha sonra gördüğü her nedende bir etkiyi aramaya başlar. Böylece o olaylarla ilgili tecrübe kazanır. Bu arada Hume’un tecrübe kelimesini kullanmasının nedeni deneyim olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü zihinde apaçık bir şey yok. Zihin deneyimledikçe, yani olayları sürekli denk geldikçe aynı zamanda tecrübe kazanmakta. Bundan hareketle nedenselliği net bir biçimde fark etmeye başlamaktadır. Ancak deneyim, zihnin nedenselliğe ulaşmasında tek başına yeterli değildir. Bu nedenle Hume, zihni nedenselliğe ulaştıracak başka bir ilkeye ihtiyaç duyar.

Alışkanlık, Hume’un zihnini nedensellik bağıntısına götüren önemli bir ilkedir. Hume alışkanlığı insan hayatı için kılavuz kabul etmiştir. “Alışkanlık, insan hayatının yüce kılavuzudur. Tecrübemizi bize yararlı kılan ve gelecekte geçmiş olaylar zincirine benzer olaylar beklememizi sağlayan yalnız başına bu ilkedir.”³³⁹ O halde nedenselliğe dayanan tüm çıkarımlarımızın kaynağının alışkanlıktan kaynaklandığını pekâlâ söylenebilir. “İki benzer olay kümesi sürekli olarak birleştiğinde birinin neden, diğerinin sonuç olduğunu iddia ederiz. Sürekli peş peşe olan iki olayın deneyimine sahip olmak iki olay hakkında yeni bir şey ortaya koymayacaktır. Yeni olan tek şey, benzer örneklerin tekrarlanmasından sonra, zihnin bir diğerini takip etme alışkanlığıdır.”³⁴⁰

Hume için nedenselliğin tanımı ve aslında nedenselliği nedensellik yapan şey, zihnin tek tek gerçekleşen olayları deneyimleyip alışkanlık kazanmasıdır. Hume’a göre gelecek geçmişe benzer sayılısının, hiçbir kanıtlama türü üzerine kurulmadığını, tamamıyla bizi gelecek konusunda alıştırdığımız nesnel zincirini beklemeye belirleyen alışkanlıktan türetildiğini belirtebiliriz.³⁴¹ Alışkanlık bu manada hem zihinsel bir işlev hem de bir süreçtir. Zihinsel bir işlev olduğu için deneyim dünyasındaki verilere dayanarak zihinsel bir yorum geliştirir ve geneller. Süreç kavramı bizi yanıltmamalıdır.

³³⁸ D. Hume, “age.” s.47

³³⁹ D. Hume, “age.” s.50

³⁴⁰ Bernard McBreen, “Realism and Empiricism in Hume’s Account of Causality”, Philosophy, Jul 2007, Vol.182, No.321, s.424

³⁴¹ D. Hume, “age.” s.100

Çünkü alışkanlığın süreç olan kısmı geleceğe değil geçmişe atıfta bulunur. Zihnin bir olayla ilgili geçmişten şimdiye, yani bu ana getirdiği süreci anlatır.

Nedensellik, deneyim ve alışkanlık ilişkisini şöyle özetleyebiliriz: Dış dünya hakkındaki nesne veya olayları önce deneyimleriz. Birçok kez deneyimledikten sonra artık bu olaya alışırız. Deneyim, içinde bulunduğumuz anı ya da başka bir ifadeyle şimdiyi anlatır. Birçok defa ateşin suyu kaynattığını deneyimledikten sonra artık bunu içselleştirir ve ona karşı bir alışkanlık duyarız. Alışkanlık, geçmişe doğru uzanır. Zihin, geleceğe dair bir alışkanlık tasarımı geliştiremez. Çünkü alışkanlık olmuş bitmiş bir şeye dair zihinde oluşan ilişkilendirme durumudur.

Burada inanç kavramına değinmeden geçmek eksiklik olacaktır. Bu kavram için ayrı bir başlık açılmamıştır. Çünkü Hume'un soruşturmasında inanç kavramı tasarım olarak tanımlanmış ancak metafiziksel konularda ele alınmıştır. Bizim iddiamız inancın tecrübe ve alışkanlıkla birlikte nedensellik bağıntısına ulaştıran son basamak olduğudur. Tecrübenin şimdiyi, alışkanlığın geçmişi temele aldığı noktada inanç, zihnimizi geleceğe doğru çeviren bir işlevdir. Örneğin ateş yandığında suyun kaynayacağına dair bir yargıya alışkanlık veya deneyimle değil, inançla ulaşılır. Alışkanlıkta içsel bir zorunluluk vardır ve o, geçmişten şimdiye kadarki süreci anlatır. Geleceğe yöneldiğimizde ise alışkanlıklarımızın gerçekleşeceğine inanırız. Buradan hareketle şunu ifade edebiliriz: Hume'un düşüncesinde zihnin hem geçmişten şimdiye kadar olan bir kurgusu hem de şimdiden geleceğe yönelik bir başka kurgusu vardır.

3.3. Zihnin İkili Görünümü: Nedensellik Kurgusu

Nedensellik bağıntısı, nesnelere ve olaylar arasında var olduğu düşünülen ilişkinin yorumlanmasıdır. Hume'un amacı bu yorumlamanın, yani bu bağıntının ne olduğunu ve nasıl gerçekleştiğini soruşturmaktır. Hume'un bu soruşturması sadece nedensellik bağıntısıyla sınırlı kalmamıştır. Nedenselliği hem dış dünyada hem de zihnimizden yola çıkarak araştırdığı için aynı zamanda bir zihin işleyişini de incelemiştir.

Zihnin sürekli bir işleyiş halinde olduğunu kabul eden Hume'un aynı zamanda onun deneyimle olan bağlantısının nasıl sağlandığını da sorgulaması gerekirdi. Tüm bilgi deneyimden elde ediliyorsa, ya bilginin doğrudan doğruya deneyimdeki kökeni ya da deneyimle nasıl bir bağlantı içinde olduğu ortaya konmalıdır. Böylece zihnin hem bilgiyle hem deneyimle olan ilişkisi açığa çıkacaktır. Eğer bilgi doğrudan deneyimden geliyorsa

bilginin kaynağı gösterilmiş demektir. Ama nedensellik gibi bir bilgi türü deneyimden geliyormuş gibi görüldüğü halde deneyimdeki kaynağı gösterilemiyorsa ne olacaktır? Hume'un burada iki seçeneği vardı: Ya nedensellik metafizikseldir deyip yok sayacak ya da onun deneyimle bağlantısını gösterecekti.

Hume, nedenselliğin metafiziksel olduğunu kabul edip deyim yerindeyse kenara çekilmemiştir. Bilfiil deneyimdeki karşılığını göstermek için çabalamıştır. Deneyim dünyasındaki olguları, zihin içeriklerini ve zihnin işleyişini gözden geçirmiştir. Ulaştığı sonuçlardan biri zihnin kendi iç yapısında ve deneyim dünyasında nedensellik bağıntısı bulunmaz. İkincisi ise nesnelere bir nedensellik varsa bile, deneyimlemediğimiz takdirde onu bilmemiz mümkün değildir. Hume burada nedenselliği ontolojik açıdan reddetmiyor. Çünkü belki de nesnenin kendisinde gerçekten böyle bir ilke mevcut olabilir. Ama bunu şu anki izlenimlerimizle deneyimleyemiyoruz deneyimleyemediğimiz için bilememekteyiz.

Her şeyin deneyimden ve dolayısıyla izlenimden çıktığını düşündüğümüzde zihnimizin içinde veya dış dünyada nedenselliğe dair biz izlenim yoktur. Hume'a göre hiçbir akıl yürütmeye nedensellik iddiasına ulaşılamaz. Çünkü bütün doğal işlemlerin yapıcıları olan belirli güçler, hiçbir zaman duylara gelmezler.³⁴² “Her zaman birbirine bağlı olan ve tüm geçmiş durumlarda ayrılmaz oldukları görülmüş olan belirli nesnelere dışında hiçbir neden-sonuç kavramımız yoktur. Birlikteliğin sebebini göremeyiz. Yalnızca birlikteliğin kendisini gözler ve her zaman nesnelere sürekli birliktelikleri sayesinde imgelemde bir birlik elde ettiklerini buluruz.³⁴³ Söz konusu bu durum, kişiden kişiye farklılık göstermeyeceği gibi olaydan olaya da değişmez. Her halükârda nedensellik hakkında bir izlenimimiz olmadığı için bilgimiz sınırlı kalacaktır. “Öyle bir kimse düşünelim ki, en güçlü akıl veya düşünce yetileri ile donanmış olarak bu dünyaya gelsin, gerçekten, nesnelere sürekli olarak artarda gelişini ve birbirini izleyen olayları hemen gözleyecektir. Ancak bundan öte hiçbir şey bulamayacaktır.”³⁴⁴ Zihin ne kadar gelişmiş olursa olsun yalnızca kendisine verilen şeyi görür ve yorumlar. Dolayısıyla nesnelere arasındaki gizli ilişkiyi ne bilebilir ne de deneyimleyebilir. Zihin burada sadece gördüklerini yorumlayan bir yapıdır. Buradan hareketle şu sonuca varılır: Zihin, olaylar

³⁴² D. Hume, “age.” s.48

³⁴³ D. Hume, “age.” s.75

³⁴⁴ D. Hume, “age.” s.48

arasındaki ilişkiyi bağıntı kuruculuğu ile yorumlar. Fakat yalnızca gözlemlediğini yorumlayabilmesi onun işleyişinin yüzeysel kaldığını göstermektedir.

“İssız bir adada bir saat ya da başka bir makine bulan birisi, o adada daha önce insanların bulunmuş olduğu sonucuna varır. Olgular hakkındaki bütün akıl yürütmelerimiz aynı yapıdadır. Ve her defasında orada olan, deneyimlenen bir olgu ve ondan çıkarılan sonuç arasında bir bağ varsayılmaktadır.”³⁴⁵ Hume’un bu yorumunda hem deneyimi hem bağlantı silsilesini görmekteyiz. Bunu ancak bir deneyim sonucunda kazanmaktayız. Bu nedenle her zaman bir şeyi bir başka şeye bağlama eğilimi içindeyiz. Nedensellik bağıntısını da böyle oluştururuz.

Hume’a göre nedensellik olduğunu iddia ettiğimiz bütün olaylar tamamen başıboş ve ayrı görünmektedir. Bir olay başkasını izler ama hiçbir zaman aralarında herhangi bir metafizik veya başka türden bir bağ olduğunu gözlemlemeyiz. Olaylar aslında bağlı değildir, yalnızca bir aradadır.³⁴⁶ Burada yine zihnin bağıntı kuruculuğunu görmekteyiz. Ancak bu bağıntı kuruculuk nedenselliğe vakıf olmak için yeterli değildir.

Zihin nedenselliği algılayıp deneyimlemez. O, gözlemlediği iki ardışık olayın sadece görsel deneyimine hakimdir. Olayın oluş aşamalarını deneyimle, olayın kendi içindeki süreciyle bir bağlantı kurmamaktır. Hume’un, olaylara dışardan bakarak, orada gördüğü ardışıklığı deneyimlediğini ve bunun üzerine konuştuğunu iddia edebiliriz. Hume, nedensellik bağıntısı ve zihin ilişkisini anlatırken görsel algıda takılı kalmıştır. Belki de o, olayın oluş aşamaları arasındaki nicelikseliğin veya sabit bağlantının niceliksel olarak ifade edilebileceğinin farkında değildir. Bu nedenle zihnin gördüklerinin ve nedensellik bağıntısı olduğunu düşündüğü şeyin nesnelere ardışık hareketleri olduğu düşüncesini benimsemiştir.

Hume’un nedensellik bağıntısı hakkındaki bazı yorumlara göre, deneyim dünyasında sadece A’yı gözlemleyerek B’nin gerçekleşeceği sonucunu çıkarırız ve bunu dünyaya yansıtırız. O halde nedensellik, dünyadaki herhangi bir nesnel ilişkiye atıfta bulunmadan sadece zihnin bir özelliği olarak kabul edilebilir.³⁴⁷ Çünkü kendinde öyle olduğu öne sürülemez. Ancak kendinde öyle olmadığı da kesin bir şekilde öne sürülemez. Hume’un nedensellik görüşü bu kabulün ötesine geçip yanlışılanamaz.

³⁴⁵ D. Hume, “*age.*” s.33

³⁴⁶ D. Hume, “*age.*” s.76

³⁴⁷ J. Reiss, “*agm.*” s.43

Hume'un nedensellik düşüncesine itiraz eden McBreen'e göre, Hume için sorun nedensellik araştırmasının başında ortaya çıkmıştır. O, tek bir neden örneğinden hareket etmiştir; bir bilardo topunun diğerine çarparak hareket etmesi. Burada Hume, önce nedene sonra sonuca bakar ve nedensellik fikrini dayandıracığı bir şey bulamaz. Ama farklı bir örnekte durum değişebilir. Mesela pasif bir masa değil de birinin arabayı itmesini ele alabilirdi. O zaman nedenselliğin kökeni için bedensel bir kuvvete ihtiyaç duyacaktı. Hume'un bilardo topu örneğinde, kırmızı topun beyaz topun hareket etmesine neden olduğunu veya zorladığını görmediğimiz doğrudur. Çünkü bu görsel bir deneyim değildir. Sadece bize etki eden fiziksel nesnelere ilgili deneyimlerimizden hareketle beyaz topun kırmızı topa kuvvet uyguladığını kabul ediyoruz.³⁴⁸ Buradaki yorum, kişinin deneyimin bir tarafı olmasını istemektedir. Hume'u da bu bakımdan eleştirmiştir. Ancak burada şöyle bir itiraz noktası vardır: Dışardan bakan kişi nedeni mi algılayacak yoksa elini arabaya koyduktan sonra arabanın hareket etmesini mi? McBreen, nedensellik ilişkisinde failin de işin içinde olduğu bir karşı örnekten yola çıkmıştır. Ama bu itiraz, Hume'un nedensellik soruşturmasını ve vardığı sonucu ortadan kaldırmaz. Nedenselliğin bir zihin kurgusu olabileceğini de yanlışlamaz.

Daha önce belirtildiği gibi nedensellik bağıntısı için gerekli olan ilkelerden biri benzerliktir. "Hume'un nedensellik düşüncesine ve eleştirisinde benzerliği neyin oluşturduğu konusu muammadır. Çünkü benzerliği neyin oluşturacağına ve bir fikirle neyin ilişkilendirileceğini belirleme konusunda sınırsız bireysel yetenek vardır. Her birinin kaynağı aynıdır: Dünya üzerinde etkileşimde bulunduğumuz deneyim. Hume bilginin yalnızca a priori olarak çıkarılmayacağı konusunda haklıdır. Ancak kabul edilmesi gereken şey, her bireyin deneyiminin benzersizliğidir. Zihin her an deneyim bombardımanı içindedir. Her duyumuz çeşitli derecede çok sayıda uyarımı algılar. Örneğin bunu yazarken bilgisayar klavyesinin tıkırtısını, arka planda çalışan televizyonu, midemin guruldamasını ve pencereden gelen rüzgâr sesini algılıyorum. Sonuç olarak birikimli deneyimim benzersiz şekilde bana ait. O kadar ki, başka kişiyle gün batımını izlesem hepimiz başka algılarız."³⁴⁹ Hume'un nedensellik tartışmasında karakteristik olarak seçtiği uyarımlar, hep aynı biçimde ardışıklık sergiler. İnsan eylemleri ve nedensellik konusunda Hume'un söyleyeceği bir şey yoktur. Örneğin, bir arkadaşınızın evinize geldiğini düşünelim. Burada ilk olarak gerçekleşen şey kişinin dışarı çıkması,

³⁴⁸ B. McBreen, "agm." S.431

³⁴⁹ D. Massburger, "agm." s.37

sonra gerçekleşen ise sizin yanınıza gelmesidir. Ancak arkadaşınızın her dışarı çıktığında size geldiğini söyleyebilir misiniz? Hayır. Arkadaşınızın yanınıza gelmesi için onu sevk eden içsel bir şey vardır. Ancak bunu bilemezsiniz ve deneyimlemezsiniz. Deneyimlemenizin bir anlamı da yoktur. Çünkü bu durum sizde bir alışkanlık oluşturmaz, zorunlu bağlantı kurmanız için bir gerekçe sunmaz. Burada tek başına bir olgudan söz edersiniz. Burada deneyimlenemeyen bir durum görmekteyiz. Hume'un doğayı nedensellikte birlikte kavrayan ve çağrışımla çalışan zihni, insan dünyasındaki olayları ve eylemleri birbirine bağlayamaz.

Gerek Hume'un nedensellik hakkındaki düşüncelerden gerekse onun bu görüşlerine dair yapılan yorumlardan hareketle şunları iddia edebiliriz: Hume'un felsefesinde nedenselliğin iki yönü vardır. Bunlardan birincisi, nedensellik zihin işlevidir. İkincisi ise nedensellik, zihnin deneyim dünyasından aldıkları üzerinde yaptığı işlemlerden hareketle tasarladığı bir kurgudur. Bu kurgu, zihnin hem sıçrayışını hem de en büyük çıkmazını oluşturmaktadır. Zihnin deneyim verilerinden hareketle verili olmayana ulaşması ve bunu genellemesini bir sıçrayış olarak kabul edebiliriz. "Hume'un nedenselliği tanımlarken kullandığı "her zaman" sözcüğü bu ilkenin/tasarımın henüz deneyimlemediğimiz sayısız vakayı içerir. Bu, yalnızca gelecekteki tüm vakaları değil, aynı zamanda geçmiş ve şimdiki zamanda gözlemlenmemiş birçok vaka demektir."³⁵⁰ Bu manada nedensellik zihin için, özelden genele giden ve onun deneyip deneyimlemediği her şeyi üzerine genel bir yargı oluşturmasını sağlaması bakımından tam bir sıçrayıştır. Deneyimden hareketle deneyimin ötesine geçmektedir. O halde nedensellik tasarımı, zihnin deneyime rağmen deneyim dışına çıkmasını ifade eder.

³⁵⁰ Curt John. Ducasse, "Critique of Hume's Conception of Causality", The Journal of Philosophy, 1966, s.147

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ZİHİN EĞİTİMİ

Bireylerin kendini gerçekleştirmeleri ve buna bağlı olarak toplumsal refahın artması bakımından eğitim fevkalade önemlidir. Onun, aynı zamanda toplumsal ve insani varoluşun devamı için gerekli olduğu açıktır. Bedii Ziya Egemen'e göre eğitim, her şeyden önce toplumsal bir işlemdir. Çünkü bireyin gelişimi, yalnızca toplumsal etkileşime ve ilişkilere bağlıdır. Dolayısıyla toplum, eğitim bakımından adeta bir ana kucağı gibidir. Birey toplumu değil, toplum bireyi doğurur. Kişinin bağlı bulunduğu toplum içinde bu toplumun değerleriyle bu toplumun bir tipi olarak yetişmeli, eğitilmelidir. Böylece birey eğitim ve gelişme sonucunda bir kişilik olabilir.³⁵¹ Bu açıdan değerlendirildiğinde eğitimin her çağda önem arz ettiği düşünülebilir. Fakat bilhassa toplumsal doku ve yapı karmaşıklaştıkça eğitimin öneminin arttığı, kapsamının ve boyutlarının genişlediği dikkati çekmektedir. Bu manada eğitim hem pratik zorunluluğu hem de insanı bir gerekliliği anlatmaktadır. Pratik zorunluluk, insanın bir şey üretmek için gerekli olan düzeni öğrenmesi şeklinde tanımlanabilir. İnsanın toplumsallaşmayı öğrenmesi pratik bir zorunluluktan doğar. Çünkü onun sosyalleşmesi gerekmektedir.

Eğitimin kapsamının genişlemesi ve gelişmesi dolayısıyla eğitim üzerine ortaya konan felsefi perspektiflerin de çeşitlendiği dikkati çekmektedir. Elbette eğitim olgusunun hem bir bilim perspektifinden hem de felsefi açıdan inceleme konusu olması doğaldır. Bu noktada öncelikle eğitimin ele alınması, ardından eğitim felsefesiyle ilgili genel bir bilgi verilmesi ve son olarak zihnin eğitimiyle ilgili felsefi değerlendirmelerin yapılması uygun olacaktır. Zira eğitim sürecinin temelinde gerçekte zihin yatmaktadır.

4.1. Eğitim Üzerine Değerlendirmeler

Eğitim hem devam etmekte olan bir süreci hem de bu süreç sonunda gerçekleşen olguyu anlatmaktadır. Eğitim felsefesi de bu olguyu kendi sınırları içinde inceler. Bu incelemeler neticesinde eğitim ile ilgili çeşitli düşünce sistemleri de ortaya çıkmıştır. Ancak felsefe perspektifinden ona ilişkin yapılan değerlendirmelerden önce, bu olgunun ne olduğunu ve nasıl tanımlandığını ele alalım.

³⁵¹ Bedii Ziya Egemen, *Terbiye İlminin Problemleri ve Terbiye Felsefesi*, Ankara, 1965, s.77

4.1.1. Eğitim

Bireyin olduğu her yerde değişim ve gelişim söz konusudur. Bu değişim ve gelişim yalnızca deneyim dünyasında değil, bilfiil bireyin kendisinde vuku bulmaktadır. Dolayısıyla birey gerek zihinsel gerekse fiziksel manada olduğu durumdan daha başka hale gelmektedir. İşte bu noktada eğitim olgusu karşımıza çıkmaktadır. “İnsandan insana olan her etki, ona maruz kalanlarda bir değişikliğe, bir şekillenmeye veya bir gelişmeye neden olduğu sürece, eğitim kavramının kapsamına girmektedir.”³⁵² Eğitim, zihinsel ve fiziksel değişimin gerçekleşmesi için gerekli olan içerik, amaç ve süreci kapsamaktadır.

İlkçağdan günümüze kadar birçok düşünür eğitim konusuna temas etmiştir. Fakat her düşünür ve felsefi disiplin eğitim olgusunu kendi perspektifinden hareketle analiz etmiş ve tanımlamıştır. Eğitim hakkındaki çeşitli incelemeler neticesinde birbirinden farklı birçok tanıma ulaşılmıştır. Çünkü her bakış açısının kendine özgü bir yorumu vardır. Bu durum her ne kadar eğitimin genel geçer bir tanımının yapılmasını zorlaştırmış olsa bile, tanımlarda ortak olan unsurlar mevcuttur.

Eğitim kelimesi etimolojik olarak incelendiğinde, İngilizce “education”, Latince “educare” kökünden türetildiği görülmektedir. Latince’de “educare” sözcüğü eğitmek veya şekil vermek anlamlarına gelmektedir.³⁵³ “Türkçe’de eğitim sözcüğünü ikiye ayrılabilir: Eğmek, ağaç eğmek gibi yetişkinlerin yetişmekte olan çocuğa istediği yönü vermeleri, istenilen tarzda biçimlendirmeleridir. Veya eğitim, ekmek fiilinden türetilirse, çocuğun zihnine bilgiyi yeşerip gelişmek üzere ekmek anlamında da kullanılır.”³⁵⁴ Eğitim sözcüğünün kökeninde bir başkasına yönelik yapıp etme ve eylem vardır. Eğitim hakkındaki tanımlamalar da sözcüğün kökenine uygun olacak şekilde bu eylemi, yani başkasını yetiştirme işini içermektedir.

“Genel olarak eğitim kavramıyla kastedilen husus, herhangi bir şeyi geliştirmek, yükseltmek, mükemmelleştirmeye çalışmaktır. Burada esas unsur şüphesiz insandır. Böylece eğitim işi eğiten ve eğitilen arasındaki fiiller olarak da görülmektedir.”³⁵⁵ Diğer bir yoruma göre, hiç şüphesiz bir insanı yetiştirmek, onun kendi kendisinin mimarı olmasına, yine onun bir şahsiyet olmasına imkân vermektir.³⁵⁶ Bu noktada eğitimin eylem

³⁵² B. Z. Egemen, “age.” s.23

³⁵³ Maurica Craft, *Education and Cultural Pluralism*, London, 1984, s.82

³⁵⁴ Saffet Bilhan, *Eğitim Felsefesi*, Ankara, 1991, s.52

³⁵⁵ Necmettin Tozlu, *Eğitim Felsefesi*, Ankara, 2003, s.89

³⁵⁶ Kenan Gürsoy, *Şahsiyet Eğitimi*, Van, 1995, s.257

faktörünün bir başkası üzerinde gerçekleştirilmesi, ona yönelik olması dikkat çekmektedir. Eğitim tek taraflı bir değişim olmanın ötesinde bir diğerine yöneliktir. Bu da eğitimin sadece tek bir bireyle sınırlı olmadığını, özneler arası yaygınlık taşıdığını ve taşınması gerektiğini anlatmaktadır. Ancak bu genel olgudan, tek tek bireylere düşen paylar da vardır. Frankena'ya göre eğitim, herhangi bir kişinin belirli etkinlikler yardımıyla herhangi birisinin karakter özelliklerinin geliştirilmesidir.³⁵⁷

“Eğitim, bir insan tarafından başka bir insana uygulanan eylemdir. Bu eylemle amaçlanan, eğitilen kişiye geleneklerin, duyguların ya da sağduyunun gerekli ve yararlı bulduğu kimi kültürel katkıları (bilgi, teknik ve ahlaksal davranış biçimleri) sağlamaktır.”³⁵⁸ Bu değerlendirmeden hareketle eğitim tanımında başka bir olgunun dikkati çektiğini görmekteyiz. O da eğitimin içeriğidir. Bazı tanımlar “Eğitim nedir?” sorusunu onun içeriğinden hareketle cevaplamıştır. Başka bir ifadeyle eğitim eyleminin içeriğine yönelik tanımlamalar yapılmıştır. Örneğin bazı yorumlara göre eğitim, insan davranışlarından bilgi, beceri, anlayış, tavır, karakter gibi önemli sayılan kişilik nitelikleri yönünden belli değişimler sağlamak amacıyla yürütülen düzenli bir etkileşimdir.³⁵⁹ Burada bilgi, beceri, karakter gibi özellikler eğitimin içeriğini oluşturmaktadır.

Eğitimin içeriğine yönelik yapılan bir diğer değerlendirmeye göre eğitim, bireyin içinde yaşadığı toplumun değerleri başta olmak üzere yetenek, beceri, tutum ve olumlu kabul edilen tüm davranışların çok yönlü iyileştirilmesi ve geliştirilmesini kapsayan karmaşık bir süreçtir.³⁶⁰ O halde eğitim, eğitilen kişinin hem bilgi düzeyini hem de diğer tüm karakteristik niteliklerini geliştirmek için yapılan ve bir süreç içinde gerçekleşen eylemdir. Gelişim aynı zamanda değişimi de beraberinde getirir. Dolayısıyla bu iki farklılaşmanın oluşması için ihtiyaç duyulan şey belirli bir süredir. Bu nedenle eğitim tanımlarında karşımıza çıkan olgulardan biri süreç kavramıdır. “Eğitim, kişinin davranış örüntülerini değiştirme sürecidir.”³⁶¹

Eğitim bir süreç olarak ele alındığında etkilenen ve etkileyen şeklinde iki farklı özne karşımıza çıkmaktadır. Etkileyen, yani eğiten kişi eğitimde aktif roledir. Etkilenen

³⁵⁷ William K. Frankena, *Three Historical Philosophies of Education*, Scott Foresman Publish, 1965, Chicago

³⁵⁸ Jacques Ulmann, “Çağdaş Eğitim Düşüncesini Hazırlayan Tarihsel Gelişim”, MEB Düşün Bilim Eğitim Dergisi, 1/1 Ankara, 1979, s. 138

³⁵⁹ Cemal Yıldırım, *Eğitimde Ölçme Değerlendirme*, Ankara, 1983, s.20

³⁶⁰ Selahattin Turan, “Eğitim Felsefesi ve Çağdaş Eğitim Sistemleri” Eğitim Sosyolojisi ve Felsefesi, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2008, s.5

³⁶¹ Ralph W. Tyler, *Basic Principles of Curriculum Development and Instruction*, Chicago, 2014, s.78

ise diğere göre daha pasif bir alıcı konumundadır. “Geleneksel eğitim tanımında, öğrenci eğitimin öznesi değildir. Eğitim, öğretmen tarafından gerçekleştirilen, adeta öğrenci üzerinde uygulanan bir etkinlik olarak görülür. Eğitmek, öğretmek, anlatmak, izah etmek, vermek, biçimlendirmek, kavratmak, vb. kavramlar, bu tür bir eğitim biçiminin temel kavramlarıdır. Buna göre öğretmen öğrenciyi “eğitir”, öğretmen öğrenciyi “öğretir”. Bu yaklaşımda performansı öne çıkan, yeteneği ve gizil gücü etkin hale gelen öğrenci değil öğretmendir.”³⁶²

Yapılan tanımlardan etkileyen ve etkilenen arasındaki ilişkiyi temele alarak, eğitimde belli bir amacın olduğu sonucu da çıkarılmıştır. “Eğitim birbiriyle iç içe olan iki temel süreci kapsamaktadır. Bunlar değişme ve gelişmedir. Eğitimin amacı da bireyin mevcut durumdan yeni bir duruma geçmesini, yani değişmesini sağlamaktır. Ardından gelişmesi beklenmektedir. Bu nedenle eğitim sürecindeki amaç bireyin bilgi ve davranışlarında değişiklik yapmaya çalışmaktır.”³⁶³

Konu hakkındaki bazı yorumlara göre eğiticinin, eğitilen kişi veya öğrencide yaratmak ya da geliştirmek istediği durum, psikik yapı veya kişilik, değerler, bilgi, beceri, tutum ve davranışlar bütünü eğitimin amacını oluşturmaktadır.³⁶⁴ Peters’a göre eğitimin amacı bireyin potansiyellerini geliştirerek eğitilmiş insan haline gelmesini sağlamaktır.³⁶⁵ Ancak bu amaca ulaşmak önemli güçlükler içerir. Frankena’ya göre hem birey hem toplum için beden, zihin ve karakterin mükemmelleştirilmesi ve diğerlerine aktarılması önemli bir sorundur. Çünkü bu tür yetkinlikler ne doğuştan gelir ne de doğal deneyim sırasında otomatik elde edilir. Dolayısıyla eğitimin amacı bu mükemmelleşmeyi ve yetkinleşmeyi gerçekleştirmektir.³⁶⁶

Eğitim üzerine yapılan değerlendirmelerde bireyi eğitmek için gerekli olduğu düşünülen iki temel unsur üzerinde durulmuştur. Bunlardan birincisi amaç, diğeri ise bu amaca ulaşmak için gerekli olan süreçtir.

Eğitim sürecinde etkileyen kişinin, yani eğitimcinin karşısındaki bireyi etkilemesinin bir amacı vardır. “Eğitim yönetsel eylemleri sürekli kılmak amacıyla

³⁶² Vefa Taşdelen, *Eğitim Hermeneutiği Sorunsalı Üzerine Felsefi Bir Araştırma* (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006, s.171

³⁶³ Firdevs Güneş, “*Eğitim ve Zihinsel Değişim*” Bartın University Journal of Faculty of Education, s.2

³⁶⁴ Ahmet Cevizci, *Eğitim Felsefesi*, Ankara, s.264

³⁶⁵ R. S. Peters, *The Concept of Education*, Routledge, NewYork, 2010, s.5

³⁶⁶ W. Frankena, “*age.*” s.5

insanları belli amaçlara göre yetiştirme sürecidir. Bu süreç sonunda insanların birtakım kişilik özelliklerinde değişme olması beklenir.”³⁶⁷ Bir diğer yoruma göre eğitim, öğrenciyi bilgi, değer ve davranış açısından pozitif yönde değiştirmek veya dönüştürmekle ilgili bir süreçtir.³⁶⁸ “Bireyin eğitimini, muhtemelen doğumundan hemen sonra başlayıp ölümüne kadar devam eden bir süreç olarak da düşünebiliriz. Bu süreç içinde birey, belirli dönemlerde hem bedensel hem de zihinsel farklı yetkinlikler, beceriler veya kısaca değişik özellikler kazanır. Tersinden söylersek, eğitimin amacı bu süreçte bireye çeşitli özellikler kazandırmaktır.”³⁶⁹

Bu noktada eğitimin amacı aynı zamanda eğiten kişinin eğitilen üzerindeki kasıtlı faaliyetine işaret eder. “Eğitim, insanları belli amaçlara göre yetiştirme süreci, kasıtlı kültürlenme süreci, insanı topluma yararlı hale getirme sürecidir.”³⁷⁰ Bu tanımda geçen kasıt sözcüğü olumlu nitelikte olan ve önceden bilinçli biçimde tasarlanan maksat, amaç olarak düşünülmelidir. Kültürlenme ise, onu kültürel nitelikli bilgi ve beceri ile donatma, onda olmayan ve onu olduğundan daha iyi kılacağı düşünülen zihinsel içerikleri verme olarak anlaşılmalıdır.

Eğitimin iki farklı açıdan analiz edildiğini görmekteyiz. Bunlardan biri bilimsel diğeri felsefidir. Eğitim bilimleri, eğitime bilimsel şekilde bakmaktadır. Eğitim felsefesi ise onu felsefi bir bakış açısıyla değerlendirmektedir. Eğitimi bir olgu olarak incelemek, başka bir ifadeyle eğitimin doğası, yapısı, işleyişi gibi unsurlar üzerine araştırma yapıp fikir geliştirmek eğitim bilimlerinin amacı ve görevidir. “Eğitim bilimi, eğitimi sistemli ve yöntemli olarak belli sınırlar çerçevesinde inceleyen alandır. Eğitim, öğretim, öğrenme ve öğretmenliğe dair yöntemli araştırmaların yürütüldüğü, bulguların elde edildiği, ilke ve modellerin geliştirildiği bilim dalıdır.”³⁷¹

Eğitim bilimlerinin diğer bir amacı ise eğitimin daha mükemmel hale gelmesi için nelerin yapılması gerektiğine yönelik birtakım tez ve uygulamalar geliştirmektedir. “Eğitimle ilgili veriler üretmek modeller ve kuramlar geliştirmek; bu şekilde bireysel, toplumsal, ulusal ve evrensel ölçekte gerçekleştirilen eğitimin gelişmesine katkı

³⁶⁷ Nurettin Fidan, Münire Erdem, *Eğitime Giriş*, İstanbul, 1998, s.87

³⁶⁸ A. Cevizci, “age.” s.262

³⁶⁹ Şafak Ural, *Bireyin Eğitimi ve Toplumun Eğitimi, Değerler ve Eğitim Arasındaki Mantıksal İlişki*, Ankara, 1996, s.51

³⁷⁰ Coşkun Değirmencioğlu, “*Eğitim Bilimine Giriş*”, Eğitim ve Ekonomi İlişkisi, Gazi Kitabevi, Ankara, 1997 s.6

³⁷¹ Cavit Binbaşoğlu, *Türk Eğitim Düşüncesi Tarihi*, Ankara, 2005, s.103

sağlamak; eğitime dair yürütülen her türlü çalışmayı çeşitli kuramlar bağlamında anlamlandırabilmeye yardımcı olmaktır.”³⁷² Bunu yapabilmek için eğitim bilimleri eğitim olgusunu teknik, model, yaklaşım gibi çeşitli açılardan hareketle inceler. Bu anlamda eğitim bilimleri hem teorik hem pratik temellidir. Fakat eğitim felsefesi tamamen teoriktir. O, eğitime yönelik bütün konuların, soruların ve sorunların felsefi bir kavrayışla analiz edilmesidir.

4.1.2. Eğitim Felsefesi

Eğitim, insanın değişmesi ve dönüşmesini sağlamak için malzeme olarak bilgiyi kullanır. Felsefenin hakikati arayan doğası ve hakikati arama etkinliği olması dolayısıyla eğitime kayıtsız kalması düşünülemez. Bu nedenle eğitimin, felsefi bir perspektiften yorumlanması ve bir felsefe disiplini olması beklenir. “Eğitim felsefesi, eğitim düşüncesinde ortaya çıkan tüm sorunların felsefi bir biçimde ele alınması, incelenmesi, değerlendirilmesi, eleştirilmesi ve irdelenmesidir. Bu da eğitimi her yönden daha da aydınlatma, yönlendirme ve belirginleştirme anlamına gelmektedir.”³⁷³ Bu, eğitim olgusunun anlamı, amaçları, yöntemleri ve içeriğinin felsefi bir perspektiften soruşturulması demektir. Nodding’e göre eğitim felsefesi, eğitim ve eğitimle ilgili problemlerin felsefi bakış açısıyla ele alınıp incelenmesidir.³⁷⁴

“Eğitim felsefesi, eğitimin doğası, amaçları ve sorunları üzerine geliştirilen felsefi bir sistemdir. Bu sistemin iki farklı yönü vardır. O, felsefi bir disiplin olarak içe dönüktür, eğitim pratiği açısından ise dışa doğrudur. Bu nedenle eğitim felsefesi hem teorik hem de uygulamalı bir felsefi disiplindir.”³⁷⁵ Bir başka yoruma göre eğitim felsefesi genel anlamda, eğitimi felsefi tutum ve yöntemlerle ele alıp inceleyen ve pratik yönü de olan bir felsefe disiplini şeklinde tanımlanabilir.³⁷⁶ Eğitim felsefesinin teorik yönü eğitimin tanımı, amaçları, neliği gibi soru ve konuları kapsar. Pratik yönü ise eğitim ve birey ilişkisinde kendini gösterir. Bireye neyin, nasıl ve ne zaman öğretileceği gibi konular eğitim felsefesinin uygulamadaki yansımasıdır.

³⁷² İrfan Erdoğan, *Gelenekten Geleceğe Eğitim Bilimi: Kuram ve Uygulama*, İstanbul, 2016 s.78

³⁷³ Ersan Sözer, “Eğitimin Felsefi Temelleri”, Eğitim Bilimine Giriş, Eskişehir, 2018, s.63

³⁷⁴ Nel Noddings, *Philosophy of Education*, Oxford, 1998, s.7

³⁷⁵ Harwey Siegel, “*Philosophy of Education and Philosophy*”, The Oxford Handbook of Philosophy of Education, Oxford, 2010, s.3

³⁷⁶ William K. Frenkana, “*Introduction*” The Philosophy of Education, New York, 1965, s.1

Eğitim felsefesinin pratik yönü, farklı alanlarla çalışılmasını da gerekli kılmaktadır. Bu bakımdan eğitim felsefesi yalnızca felsefi bir soruşturma değildir. Aynı zamanda eğitimin çeşitli alanlardaki görüşlerden hareketle yorumlanması ve geliştirilmesine de kapı aralar. Böylece eğitim hem teorik hem pratik manada daha kapsamlı şekilde ele alınmış olmaktadır. Bu konu hakkında çalışmaları bulunan Sönmez'e göre eğitim felsefesi, uygulamalı felsefenin bir dalıdır. Bu nedenle felsefenin yanı sıra bilişsel bilimler, daha genel olarak sosyoloji, psikoloji ve diğer ilgili disiplinlerle de ilişkilidir.³⁷⁷

Eğitim felsefesinin teorik ve pratik olarak ayırmadan bir bütün olarak bireyin değişimi ve gelişimiyle ilgili olduğunu savunan görüşler de mevcuttur. "İnsanın değişimi ve eğitimi üzerine bir anlama çabası olan eğitim felsefesi, insan nedir ve nasıl değişir, insan kendiliğinden mi değişmelidir yoksa başkası onu bir amaç uğruna mı değiştirmelidir, nasıl bir insan ve toplum istiyoruz, kim eğitilmelidir, eğitim nasıl olmalıdır gibi sorulara yanıt arar. Eğitim felsefesinin merkeze aldığı bu türden sorular temelde eğitimin anlamı, olanaklılığı, gerekçesi ve eğitimde yöntem ve kriterlerin ne olması gerektiği hakkındaki sorgulamalarla ilişkilidir."³⁷⁸

Eğitim felsefesinin içeriğini oluşturan ve eğitim hakkında çözümlenmeyi bekleyen bu soruların kapsamı oldukça geniştir. Bu nedenle soruları cevaplamak için felsefenin alt disiplinlerini de içine alan genel bir bakış açısının gerekli olduğu düşünülmüştür.

Felsefe tarihi incelendiğinde Platon'dan Aristoteles'e, Locke'tan Kant ve Dewey'e kadar birçok filozofun eğitimle ilgili sorulara da yanıt aradıkları dikkati çekmektedir. Her bir filozof eğitim olgusunu ve ona dair problemleri kendi sistemiyle uyum içinde ele almıştır. Dolayısıyla eğitim felsefesi, filozofların geliştirdikleri felsefi sistemlerden etkilenerek şekillenmiştir. Örneğin, Platon'un felsefi görüşleri idealist eğitimin, Aristoteles'in realist bakış açısı ise realist eğitimin yolunu açmıştır. Bütün bunlar, eğitim akımlarının felsefeden hareketle oluştuklarının kanıtı niteliğindedir. Başka bir ifadeyle eğitim akımlarının her birinin temelinde felsefi bir düşünce vardır.

Eğitim akımlarının ilki Platon'un idealizm düşüncesinden hareketle oluşturulan idealist eğitimidir. Platon'un sisteminde tüm maddi şeyler, belirli düşüncelerin

³⁷⁷ Veysel Sönmez, *Eğitim Felsefesi*, Ankara, 2012, s.126

³⁷⁸ Remzi Onur Kükürt, "Eğitim Felsefesi" Felsefeye Giriş, Ankara, 2019, s.365

tamamlanmamış kopyalarıdır. Yani bir şeyin gerçek tabiatı, o şeyin dış görünüşünde değil, kaynağını oluşturan düşüncede veya ideadadır.³⁷⁹ Gerçekliğin maddi değil zihinsel ve tinsel olarak açıklamaya çalışan idealizmin eğitim içeriğini bu ögeler oluşturur. “Eğitime idealist yaklaşım, birtakım ahlaki amaçlara veya moral ilkelere dayanır. Ve ideal bir varlık alanına bağlı olarak aşkınlık zemini üzerinde veya transandantal bir tarzda temellenir.”³⁸⁰

İdealist eğitimde öğrencinin gerçekliğe ulaşması amaçlanmaktadır. “Öğrencinin gerçekliğe ilişkin arayışında kapsamlı bir bakış açısına sahip olması gerektiği için zihinsel gelişimlerinin üst seviyeye çıkarılması gerekmektedir. Üst düzey zihinsel süreç olarak kabul edilen öğrenme ise kavramların işlevsel hale getirilmesi ve hatırlanmasını ifade etmektedir.”³⁸¹

Eğitim akımlarına kaynaklık eden diğer bir felsefi sistem realizmdir. İdealizmin gerçekliği tinsel ve zihinsel olana indirgeyen bakış açısının aksine o, nesne dünyasının insan zihninden bağımsız var olduğunu savunur. “Realizm, bilginin içinde yaşadığımız fiziksel dünyayla ilgili olduğunu söyler. Bir şey bildiğimizde bilgimiz daima bir obje hakkındadır. Kavramlarımız, dünyada gerçekten var oldukları gibi nesnelere karşılık geldiklerinde geçerlidir.”³⁸² Öncelikli hedef, zihnin nesnel bilgiye ulaşmasıdır. Gutek’e göre realizmin eğitim hedefi nesnel bilgiye ulaşma, yeni kuşaklara kültürel mirası aktarma ve yeni kuşakları toplumsal hayata hazırlama sürecidir.³⁸³

“Realizm gerçekliğin insan zihninden bağımsız nesnel bir düzeni olduğunu ve insanların bu gerçeklerin bilgisine ulaşma yetisi olduğunu savunduğu için realistler, insanların nesnel ve evrensel gerçekliği bilimsel temelde kavrayabilecek şekilde eğitime tabi tutulmaları gerektiğini iddia eder.”³⁸⁴

Eğitim akımlarına kaynaklık eden felsefi sistemlerden biri de natüralizmdir. Tıpkı realizm gibi nesne dünyasının insan zihninden bağımsız şekilde var olduğunu iddia eder. Doğa dünyasına bir ayrıcalık atfeden natüralizm, insanın ise bu oluşumun bir parçası olduğunu savunur. Bu nedenle insanın eğitimi tamamen doğadan hareketle

³⁷⁹ Necmettin Tozlu, *Felsefe ve Eğitim*, Ankara, 2006, s.226

³⁸⁰ Ahmet Cevizci, *Eğitim Felsefesi*, İstanbul, 2021, s.25

³⁸¹ Gerald L. Gutek, *Eğitime Felsefi ve İdeolojik Yaklaşımlar*, Ankara, 2021, s.25

³⁸² Allan C. Ornstein, Daniel Levine, *Foundations of Education*, New York, 2008, s.69

³⁸³ G. Gutek, “age.” s.45

³⁸⁴ R. Kükürt, “age.” s.370

düzenlenmelidir. Bazı yorumlara göre natüralist eğitim, çocuk merkezli eğitimin ilk örneklerindedir. Eğitimin gerçekleşmesi için doğaya ve onun ayrılmaz bir parçası olan insan doğasına yönelmektedir.³⁸⁵

Natüralist eğitimin gelişimine öncülük eden kişi *Jean Jacques Rousseau*'dur. Onun düşüncesinde insan, doğanın bir parçasıdır. Bu nedenle toplumsal yaşam, siyasi düzen ve eğitim sistemi ona göre düzenlenmelidir. İnsan hem doğaya hem de kendi doğasına uygun yetiştirilmelidir.³⁸⁶ Rousseau'nun bu düşünceleri, kendinden önceki eğitim anlayışlarından bir kopuşu gösterir. İdealizmin zihnin ötesinde gördüğü, realizmin fiziksel dünyaya ait olduğunu söylediği gerçeklik, natüralizmde tamamen insan doğasına bırakılmıştır. Bu durum, eğitimde insanın merkeze alındığını gösterir.

20. yüzyıl itibariyle eğitim felsefesine yön veren felsefi akım pragmatizmdir. Özellikle *John Dewey*'in düşünceleriyle şekillenen pragmatist eğitim, diğer eğitim anlayışlardan farklıdır. Locke'un empirizminden etkilenen Dewey, eğitim düşüncesinin temeline deneyimi yerleştirmiştir. Geleneksel eğitim anlayışının uygulamalarını reddedip deneyim ve pratiğe dayalı yeni bir sistem geliştirmiştir. Ona göre, eğitim ve kişisel deneyim arasında organik bir bağ vardır. Başka bir ifadeyle eğitim felsefesi, deneysel felsefeye bağlıdır.³⁸⁷ Dewey, her ne kadar deneyim ve deneye ağırlık verse de onları eğitimdeki tek ölçüt olarak görmez. "Deneyim ve eğitim birbiriyle doğrudan eşleştirilemez. Çünkü bazı deneyimler yanlış yönde eğitici'dir. Bu nedenle, deneyim temeli üzerine kurulu yeni bir eğitim anlayışının çözmesi gereken sorun, daha sonraki deneyimlerde de üretken ve yaratıcı bir şekilde yaşamaya devam edebilecek deneyimlerin şimdide seçilmesidir."³⁸⁸ Dewey'in eğitim ve deneyim hakkındaki düşünceleri eğitimin bir süreç dahilinde olduğunu gösterir. Şu andaki deneyimlerle oluşturulan eğitim, geleceği de aynı oranda kapsamalıdır.

O halde pragmatist eğitim felsefesine göre eğitim, insanın deneyimin sürekli bir biçimde değişen dünyasına uyarlanması sürecidir. Nitekim Dewey'in felsefesinde eğitim, deneyimin sürekli bir yeniden inşasıdır.³⁸⁹

³⁸⁵ A. Cevizci, "age." s.85

³⁸⁶ R. Kükürt, "age." s.370

³⁸⁷ John Dewey, *Deneyim ve Eğitim*, Ankara, 2014, s.29

³⁸⁸ J. Dewey, "age." s.30

³⁸⁹ V. Sönmez, "age." s.107

4.2. Eğitim Felsefesi Kuramları

Eğitim kuramcıları, çeşitli felsefi sistemlerin eğitim hakkındaki düşüncelerinden etkilenmiştir. Bu etkilenmenin neticesinde eğitim hakkında daha net bir kavrayış ortaya koymak ve eğitimle ilgili sorunlara çözüm bulmak amacıyla çeşitli kuramlar geliştirilmiştir. Eğitim kuramları olarak nitelenen bu özgün anlayışlar aslında felsefi disiplinlerden hareketle oluşturulan bir eğitim sistematiği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Konu hakkındaki bazı yorumlara göre kuram, bir konuya ilişkin ortaya çıkar; içeriğini, bakılan ve seyredilen nesnenin niteliği oluşturur. Bilgi kuramı bilgiye, eğitim kuramı eğitime bakar, mevcut bilgiyi kullanarak ele aldığı konu üzerinde sistematik bir biçimde düşünür; sorularını, sorunlarını ve kavramlarını belirleyerek konunun zihinsel bir haritasını çıkarır. Kuram, gerçekliğin dilde felsefi olarak ve felsefe açısından yeniden kurulması, bu açıdan karşılık ve anlam bulmasıdır. Eğitim kuramı bu manada bir tür eylem planıdır ve eğitim pratiğinin tasarısıdır.³⁹⁰

Eğitim kuramlarının amacı ideal eğitimi oluşturmaktır. “Eğitimi baştan savma, rastlantısal, üstünkörü ve gelişigüzel olmaktan kurtarmak için kurama ihtiyaç vardır. Yetkin bir eğitim edimi, kuramın ve uygulamanın uyumlu birlikteliğinden oluşur. Uygulamasız kuram yararsızdır; kuram ile yönlendirilmeyen uygulama hedefsizdir. Kuram, pratikle çözülür, hayata geçer, sözcüklerden eyleme dökülür ve günlük hayatta kendine bir yaşam alanı bulur. Eğitim kuramı, eğitim pratiğini gerekçelendirir. Eğitimciler, ancak eğitim kuramlarından yararlandıklarında, yaptıkları işin anlamını ve değerini, ne yaptıklarını ve niçin yaptıklarını açıklayabilirler.”³⁹¹ Bu kuramlarda, ideal eğitimin oluşturulması için öğrenen, öğretene ile ilgili sorular, öğretilecek şeyin ne olduğu, hangi ortamda ve nasıl öğretileceği gibi sorulara felsefi bir perspektiften hareketle cevap aranmaktadır.

4.2.1. Daimicilik

Daimicilik, idealist eğitim anlayışının temel ilkelerinden hareketle şekillenmiştir. Bu kuramın savunucuları, bireylere öğretilmesi gerekenin olgulardan ziyade ilkeler

³⁹⁰ Vefa Taşdelen, “Eğitimde Kuram ve Uygulama Bağının Kurulmasına Yönelik Felsefi Bir Araştırma” Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Ankara, 2003, s.164

³⁹¹ V. Taşdelen, “*agm.*” s.159

olduğunu iddia eder. Bahsedilen ilkeler ise insanlar için her dönem geçerli olan kalıcı değerler, evrensel ilkeler ve ezeli-ebedi düşüncelerdir.³⁹²

“Daimicilik, doğrunun ve gerçekliğin mutlak ve evrensel olduğunu, kişilere ve koşullara göre değişmediğini savunmaktadır. Bu yüzden kültürel ve ahlaki değerlerin de değişmez olduğunu düşünen daimicilik savunucuları eğitimin de bu daimi doğruları ve değerleri kavrayıp benimsetecek zihinsel niteliklere önem vermesi gerektiğini savunur.”³⁹³ Bütün değerlerin evrensel ve değişmez oluşu bireylere verilecek eğitim içeriğinin de bu şekilde düzenlenmesini gerekli kılar. Böylece eğitilen kişi de değişmeyen bir evrensel bilgiye ulaşmış olacaktır.

Daimiciliği savunanlar eğitim müfredatında akli ve rasyonaliteyi geliştirecek olan düşünsel konuların, ahlak ve mantık ilkelerinin öne çıkarılmasını istemektedir. Çünkü bütün bunlar tıpkı değişmez gerçeklik gibi değişime tabi değildir ve bu yüzden evrenseldir.³⁹⁴ Bu nedenle eğitim programlarının içine insanlığın en önemli düşüncelerinin yer aldığı eserler dahil edilmelidir.³⁹⁵ Böylece bireylerin hem zihinsel yetilerinin gelişmesi hem de entelektüel olarak kendilerini gerçekleştirmeleri sağlanacaktır.

4.2.2. Esasicilik (Özcülük)

Esasiciliğin kökleri realist felsefenin temel önermelerine dayanmaktadır. Bu nedenle eğitim sistemini oluştururken tinsel olandan ziyade realiteden hareket edilmesi gerektiğini öne sürmektedir. “Özcülüğe göre eğitimin temel hedefi realitede ya da hayatın bizzat kendisinde geçerli olanların bireylere öğretilmesidir.”³⁹⁶ Esasici eğitimde bireylere bu aktarımı sağlayacak kişi okul ve öğretmendir. Bazı kaynaklara göre Esasici kuramda okulların işlevi, toplumda sürekli biriken bilgileri öğrencilere öğretmek ve bu sayede kültür aktarımı da yapmaktır.³⁹⁷

“Esasici eğitim anlayışında eğitimin temelinde müfredat ve öğretmen vardır. Çünkü öğrencilerin toplumsal değerleri kazanabilmesi için öğreticinin ve öğretilenin eğitimin merkezinde olması zorunludur. Burada özellikle realist felsefenin de etkisinden

³⁹² A. Cevizci, “age.” s.27

³⁹³ R. Kükürt, “age.” s.377

³⁹⁴ R. Kükürt, “age.” s.379

³⁹⁵ Ornstein, Levine, “age.” s.127

³⁹⁶ R. Kükürt, “age.” s.378

³⁹⁷ V. Sönmez, “age.” s.115

kaynaklı, doğa bilimleri öncelik kazanmaktadır. Sonrasında ise değerleri kazandıran toplum bilimleri yer alır.”³⁹⁸

4.2.3. Varoluşçuluk

İsmiyle müsemma olan bu eğitim akımı, varoluşçu filozofların özneyi temele alan düşüncelerinden hareketle bir eğitim sistemi ve müfredatı geliştirilmesini amaçlamaktadır. “Varoluşçu düşünce ve eğitim arasında ilişki kurmaya çalışırken eğitim kavramının yeniden formüle edilmesi, örgün eğitimle sınırlı dar çerçeveden çıkarılması ve eğitim olayının bütünlüğü içinde görülmesi söz konusu olmaktadır. Varoluşçu düşünce, insan varoluşunun temel yapısını betimleme girişimini temsil ettiği için böylesi bir betimlemede bir tür eğitimsel ya da öğrenme boyutunun içerildiğini kabul etmek uygun görünmektedir.”³⁹⁹

Varoluşçu felsefede özne kendi kendini var eder ve böylece kendi gerçekliğini oluşturur. Bunun için gerekli olan en önemli şey ise özgürlüktür. Eğitim de bir anlamda, bireylerin kendilerini gerçekleştirmelerine olanak sağlayan bir süreç olduğuna göre bunun varoluşçu eksende düzenlenmesi lazımdır. Başka bir ifadeyle varoluşçu eğitim ve müfredat, bu düşünce sisteminin içeriğine göre belirlenmelidir. En önemlisi de birey özgürlüğüdür. “Eğitim, insanı sınır durumuna getirme sürecidir. Bu bağlamda müfredat, bireyin yaşama bakış açısını zenginleştirecek ve seçimler yapmasını sağlayacak yaşantılara göre düzenlenmelidir. Her bir insan, kendi yaşantısını kendisi seçmeli ve düzenlemeli, sonuçlarından da kendisi sorumlu olmalıdır. Varoluşçu müfredatta, toplumsal ve doğal olaylar olabildiğince geniş ve çok çeşitli bir şekilde öğrencinin seçimine sunulmalıdır; çünkü bunlar, kişinin kendini gerçekleştirmesini sağlayan birer araçtır.”⁴⁰⁰

4.2.4. İlerlemecilik

İlerlemeci eğitim kuramı, pragmatist felsefenin eğitime uyarlanmış halidir. Pragmatizmin deneyim ve değişime verdiği önem ilerlemeci eğitimin içeriğini oluşturmaktadır. “Evrenin temel gerçekliğinin değişim olduğu ilkesine dayanan ve bu bağlamda eğitimin kendini sürekli yenileyen ve geliştiren bir süreç olduğunu ileri süren

³⁹⁸ Hasret Kökten, *Neoliberalizmin Eğitim Felsefesi Üzerine Bir İnceleme*, Basılmış Doktora Tezi, Denizli, 2020, s.94

³⁹⁹ Sabri Büyükdüvenci, *Eğitim Felsefesine Giriş*, Ankara, 2019, s.240

⁴⁰⁰ Sönmez, “age.” s.123

ilerlemeci eğitim felsefesinde eğitimin amacı, toplumdaki ve dünyadaki değişim süreçlerini dikkate alarak öğrenenlerde bulunması istenen bilgi ve becerilerin mutlak ve değişmez olmadığını ortaya koymaktır.”⁴⁰¹ İlerlemecilik, evrende mutlak bir doğru, anlayış veya gerçekliğin olduğu fikrini reddetmektedir. Aksine değişim ve dönüşümün söz konusu olduğunu temele almaktadır. Böyle bir durumda eğitimin de sürekli bir değişim ve gelişim içinde olması gerektiğini öne sürmektedir.

İlerlemecilikte eğitim ancak pratiğe ve deneyimi temele alarak toplumun ilerlemesini sağlayabilir. Bu nedenle eğitimde benimsenecek olan temel ilke yöntemler belirlenirken sabit-değişmez olan değerlerden uzak durulmalıdır. Çünkü öğrenciye verilecek eğitim ve en faydalı bilgi, onun gereksinimlerine uygun olmalıdır. “Bu doğrultuda ilerlemecilikteki öğrenme-öğretme sürecinin yaşama bir hazırlık değil, bizzat yaşamın içinde ve onunla bir bütün olduğunu söylemek mümkündür.”⁴⁰²

İlerlemeci eğitim kuramı bireye büyük bir önem atfeder. Eğitim bireyin gelişimi, değişimi, dönüşümü ve ihtiyaçları doğrultusunda şekillenir. “İlerlemeci eğitim anlayışında; öğrenci merkezli, özgür, demokratik, müfredat çeşitliliğini önemseyen, uygulamalı, işbirlikçi ve yapılandırmacı öğrenmeyi öne çıkartan, deneyimi önemseyen, yaşamla iç içeliği savunan, yaşamdaki problemlerin çözülmesi sonucunda güçlü bireyler yetiştirme amacı taşıyan bir anlayış hâkimdir.”⁴⁰³ Bu manada ilerlemeciliğin yapılandırmacı eğitim kuramına kaynaklık ettiği söylenebilir.

4.2.5. Yapılandırmacılık

Eğitim kuramları, bireylerin öğreniminin nasıl sağlanacağı üzerinde yoğunlaşmıştır. Burada esas nokta bireye neyin, ne zaman ve nasıl öğretileceğinin soruşturulmasıdır. Eğitimin amacı bireylere bir şey öğretmektir. Birey bu etkinlikte yalnızca alıcı konumundadır. Bu durumda eğitim, sonuç odaklı bir etkinlikmiş gibi görünmektedir. Yapılandırmacılık ise eğitim konusunu diğer tüm kuramlardan farklı bir perspektiften ele almıştır. “Yapılandırmacı kuram “insan nasıl öğrenir?” sorusuna cevap arayan ve dolayısıyla öğrenmenin oluşumuna ilişkin bir teoridir.”⁴⁰⁴ Aslında onun amacı da tıpkı diğer eğitim sistemleri gibi öğrenmenin nasıl gerçekleştiğini analiz etmektir. Fakat bunu yaparken başlangıç noktasına bireyi ve bilişsel işlemleri yerleştirmiştir.

⁴⁰¹ A. Kadir Çüçen, *Felsefeye Giriş*, Ankara, 2018, s.365

⁴⁰² Özcan Demirel, *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme*, Ankara, 2007, s.25

⁴⁰³ H. Kökten, “age.” s.98

⁴⁰⁴ Mehmet Taşpınar, *Kuramdan Uygulamaya Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Ankara, 2010, s.57

Öğrenmenin ve dolayısıyla eğitimin nasıl gerçekleştiğini göstermek için ilk olarak bireyi çözümlenmeye çalışmıştır. Bu nedenle öncelikle bireyin bilgiyi öğrenmesi için geçirdiği fizyolojik ve bilişsel evrelerin olduğunu iddia etmektedir. Ardından bu evrelerin bilginin oluşum sürecindeki önemi üzerinde durmuştur. Çünkü temel iddiası öğrenilecek bilginin, bireyler tarafından inşa edildiği, yani oluşturulmasıdır. Dolayısıyla çözümlenmesi gereken bu inşanın nasıl gerçekleştiğidir. Birey ve bilgi analizi nedeniyle o, kendinden önceki eğitim kuramlarının öğrenme ve sonuç endeksli olmalarının aksine süreç odaklı bir sistem olarak nitelenebilir.

“İngilizce’de constructivism olarak adlandırılan yapılandırmacılık, Türkçe kaynaklara bakıldığında oluşturmacılık, zihinde yapılandırmacılık, yapısalcılık, inşacılık, bütünleştiricilik gibi farklı isimlerle ifade edilmektedir.”⁴⁰⁵ Birçok farklı isimle nitelenmesine rağmen aslında hepsinin ortak noktası bir mevcudiyet ortaya çıkarmak, onu inşa etmektir. İnşa edilecek bu şey ise bilgidir. Peki, bilgi gerçekten bir inşa sürecinin ürünü müdür?

Diğer eğitim kuramları bilgi ve öğrenen kişi arasındaki ilişkiyi farklı tezlerle açıklamışlardır. Var olan bir şeyin diğerine aktarımı ve bu aktarımdan sonra bireyde gerçekleşen durumlarla ilgilenilmiştir. Aslında bir nevi gözlem yapılmaktaydı. Bu noktada felsefe ve eğitim ilişkisi daha yüzeyseldi. Ancak yapılandırmacılık, bireyden hareketle bilgiyi başlangıç noktası olarak kabul etmesi bakımından felsefeyle, onu gelişimsel süreçlerle ele alması bakımından psikolojiyle ilişkilidir. Bu durum aynı zamanda eğitim felsefesindeki perspektifin farklılaştığını da gösterir. Nitekim bazı yorumlara göre, eğitim kuramlarında davranışçılıktan yapılandırmacılığa geçiş, dışsal bir bakış açısından içsel bir bakış açısına doğru bir değişmeyi yansıtmaktadır.⁴⁰⁶ Bireylerin ölçülebilir ve gözlenebilir davranışlarından hareketle oluşturulan eğitim kuramları yerini içsel olana bırakmıştır. Artık bilginin nasıl inşa edildiği ve onun bireyler tarafından nasıl öğrenileceği meselesi tartışılmaktadır.

“Kavramsal açıdan ele alındığında yapılandırmacılık, genel olarak bilginin insan tarafından oluşturulduğunu ve bu oluşumun zihinsel bir tutamağının bulunduğunu iddia eder.”⁴⁰⁷ Bir başka yoruma göre ise yapılandırmacılık, öğrenme kuramı bakımından

⁴⁰⁵ Özcan Demirel, *Eğitim Sözlüğü*, Ankara, 2005, s.223

⁴⁰⁶ Eda Erdem, Özcan Demirel, “*Program Geliştirmede Yapılandırıcı Yaklaşım*”, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2002, s.83

⁴⁰⁷ Hasan Aydın, *Felsefi Temeller Işığında Yapılandırmacılık*, Ankara, 2012, s.14

insanların nasıl öğrendiklerini açıklamaya çalışan bir yaklaşımın adı, felsefe bakımından ise bilgi ile ilgili bir kavramdır.⁴⁰⁸ Yapılandırmacılıkla ilgili tanımlarda ortak olan şey, bireylerin öğrenme süreci ve bunun sonunda bilginin inşa edilmesidir. Bilginin bu kadar ayrıntılı bir eğitim incelemesine tabi tutulması ise konunun felsefi bir perspektiften ele alınmasını gerekli kılmıştır. Çünkü bilgi, tıpkı empirizm gibi diğer felsefi sistemlerin sorguladığı mühim bir kavramdır. Hatta bazı yorumlar bu kuramın öğrenmeden daha çok felsefe ile ilgili olduğunu iddia etmiştir. “Yapılandırmacılık kendi başına bir öğrenme teorisi olarak görülemez, buna karşın anlamaya ya da bilmeye nasıl ulaşıldığıyla ilgili felsefi bir bakış olarak görülebilir.”⁴⁰⁹

Her düşünce sistemi farklı bakış açılarıyla yorumlanması nedeniyle çeşitli türlere ayrılır. Yapılandırmacılık da gerek bilgi ve öğrenme hakkındaki sorgulamaların farklılıkları gerekse birey-bilgi-dış dünya ilişkisinin değişik açılardan yorumlanmasından dolayı üç kategoriye ayrılmıştır. Bunlar eğitim literatürüne bilişsel, sosyal ve radikal yapılandırmacılık olarak girmiştir.

Bilişsel yapılandırmacılık, bireyin bilgi edinme sürecinde aktif olduğunu, bilginin bu süreç sonucunda yine birey tarafından oluşturulduğunu öne sürer. Aktiflikten kastedilen şey bireyin dış dünyadan aldıklarını kendi zihinsel işlevlerine tabi tutmasıdır. *Jean Piaget*'nin çocukların zihin gelişiminden hareketle oluşturduğu bu kuram bilgi, öğrenme ve deneyim ilişkisini zihnin iç süreciyle açıklamaktadır. Bu manada bilişsel yapılandırmacılık, tezin temel iddialarından biri olan zihin eğitimi konusunda ayrıntılı bir biçimde inceleneceği için burada yalnızca kısaca tanımlanmıştır.

Sosyal yapılandırmacılık, her ne kadar bilginin nasıl oluştuğu üzerine fikir geliştirmiş olsa da aslında daha çok öğrenme süreciyle ilgili bir kuramdır. Bu kuramı savunanlar, bilişsel yapılandırmacılığın bireyin bilgiyi tek başına zihinsel süreçlerle inşa ettiği bir yapı olduğu kabulünün aksine öğrenenin bilgiyi kendi sosyal çevresinden hareketle oluşturduğunu iddia eder. “Sosyal yapılandırmacılık, *Lev Vygotsky*'nin öğrenmede kültürün ve dilin önemli bir etkiye sahip olduğunu, bilginin bu iki unsurun olduğu sosyal bir ortamdaki etkileşim sonucu meydana geldiğini savunurlar.”⁴¹⁰

⁴⁰⁸ Mehmet Arslan, *Eğitimde Yapılandırmacı Yaklaşımlar*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 2007, 40/1, s.46

⁴⁰⁹ Savery, J.R. & Duffy, T.M. *Problem Based Learning: An Instructional Model and Its Constructivist Framework*, Educational Technology. 1995, s.35

⁴¹⁰ Yüksel Özden, *Öğrenme ve Öğretme*, Ankara, 2005, s.59

Toplumsal hayatı inşa eden bireylerin, içinde buldukları ve daimî etkileşim içinde oldukları sosyal çevrelerinin bilginin oluşumunda etkilidir. Birey tek başına değil sosyal etkileşim yoluyla bilgi sahibi olur ve öğrenmeyi bu çerçevede gerçekleştirir. “Bireyin bilgiyi öğrenmesinde, sosyal çevresiyle kurduğu iletişim ve etkileşim önemlidir. Bu ise dil ve kültür yoluyla sağlanır.”⁴¹¹

Radikal yapılandırmacılık ise diğer iki kuramdan farklı olarak bilgiyi ne sadece sosyal etkileşime ne de bireyin zihinsel süreçlerine dayandırır. Bu kurama göre bilginin yapılandırılması, bireylerin kişisel deneyimlerinden ibarettir. Kuramı geliştiren *Ernst Von Glasersfeld*'e göre bilgi, bireylerin aktif zihinsel süreçlerinden ve kendilerine ait deneyimlerinden hareketle oluşturulur. Bu oluşum, tamamen kişiye özgüdür. Onun zihinsel dünyası, deneyim alanı, yani ona ait her şey bilgiyi yapılandırmasında etkindir. Bu nedenle bilgi öznel bir deneyimin sonucudur.⁴¹² Bilginin kişisel deneyime bağlı olması konunun gerçekliğine yönelik öznel bir değer atfedilmesine neden olur. Çünkü bilgiyi inşa eden her bireyin kendi öznel yargıları ve deneyimleri vardır. O halde nesnel gerçeklik yerine kişisel gerçekliklerin ön plana çıkması olasılığı vardır. “Glasersfeld, kavramlarımızı ve dünyaya ilişkin anlayışımızı gelişimsel olarak inşa ettiğimizi savunmuştur. Bilginin, nesnel bir gerçekliğe tekabül ettiği şeklindeki geleneksel felsefi anlayıştan ziyade deneyim alanındaki varlığıyla kategorize edilir. Bu nedenle Radikal yapılandırmacılığın iki temel ilkesi, bilginin pasif olarak duyular yoluyla alınmadığı ve bilişin işlevinin bağımsız bir gerçekliğin keşfinden ziyade deneyimsel dünyanın organizasyonu olduğudur.”⁴¹³

Üç farklı yapılandırmacı kuramın ortak özelliği, bilginin bir süreç sonucunda inşa edildiği iddiasıdır. Fakat tezimizin içeriğine uygun olan yapılandırmacı kuram türü bilişeldir. Bilginin konu olduğu yerde bir zihin olgusundan söz edilmesi kaçınılmazdır. Yapılandırmacılık çeşitlerinde yapılandırma yaşantısının farklı boyutları söz konusu edilse de asıl yapılanma zihinsel süreçlerle ve dolayısıyla zihinde gerçekleştiği için yapılandırmacılığın bilişsel temelli yorumu esas alınacaktır.

⁴¹¹ Lev S. Vygotsky, *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*, Cambridge, Harvard University Press, 1978, s.82

⁴¹² Ernst von Glasersfeld, “*Questions and Answers About Radical Constructivism*,” *Practice of Constructivism in Science Education*, ed. Kenneth Tobin, New York, 1994, s. 41

⁴¹³ Grainne Walshe, “*Radical Constructivism- Glasersfeld*”, *Science Education in Theory and Practice*, ed. Ben Akpan, Teresa J. Kennedy, Springer Cham Press, 2020

4.2.5.1. Bilişsel Yapılandırıcılık

Eğitim kuramları genellikle öğrenmenin gerçekleşme yollarını soruşturmakta ve buna ilişkin tezler oluşturmaktadır. Bu manada karşılıklı etkileşim, sosyal ilişkiler, okul ortamı gibi olgulardan hareket edildiği dikkati çekmektedir. Bilgi ve zihin arasındaki ilişki ise çok fazla söz konusu edilmemektedir. Bilişsel yapılandırıcılık, diğer kuramlardan farklı olarak öğrenme konusundan ziyade bilgi ve onu inşa eden zihin üzerinde yoğunlaşmıştır. Çünkü öğrenmenin gerçekleşmesi için öncelikle öğrenilecek şeyin ve onu inşa eden bir mevcudiyetin olması lazımdır. Dolayısıyla bilişsel yapılandırıcılık bilginin oluşumunu analiz ederken aynı zamanda bilgi ve zihin arasındaki ilişkiyi de keşfetmektedir.

Yapılandırıcılığın diğer yorumları olan sosyal ve radikal yapılandırıcılık da aslında bilişsel görüşten hareketle ortaya çıktıkları için yapılandırıcılık hakkındaki fikirler bilişsel yapılandırıcılık başlığı altında ifade edilmiştir. Devamındaki incelemelerde ise genel olarak yapılandırıcılık ismi kullanılmıştır. Bilişsel yapılandırıcılığı anlatan metinlerin de büyük çoğunluğunun bu konuda bir isim ayrımı yapmadığı görülmektedir. Bu nedenle biz de bilişsel yapılandırıcılık başlığı altında aslında bilişsel yapılandırıcılığı anlatırken sadece “yapılandırıcılık” kavramını kullanacağız.

Sosyal yapılandırıcılık da radikal yapılandırıcılık da ana fikirlerinden hareketle bu isimleri almışlardır. Örneğin bilginin ve öğrenmenin sosyal ortamlarla gerçekleşeceğini iddia eden kuram sosyal yapılandırıcılık olarak zikredilmiştir. İşte buna benzer şekilde bilişsel yapılandırıcılık da bilginin gerçekleştiği zihne atıfta bulunduğu için bilişsel kelimesiyle nitelenmiştir. “Bilişsel kelimesi, Latince bilmek manasına gelen ‘cognoscere’ kelimesinden gelmektedir. Bu nedenle bilişsel etkinlikler tüm düşünme ve bilme ile psikolojik süreç ve faaliyeti kapsamaktadır. Bilişsel gelişim çocukların dünyayı ve nesnelere kendi anlayış ve zihinsel süreçlerinde nasıl ele aldıklarını inceler. Bilişsel yapılandırıcılığın da özü aslında budur. Bireylerin gelişimsel olarak bilgiyi nasıl yapılandırdıklarının analiz edilmesidir.”⁴¹⁴ Bilginin yapılandırılması şeklinde ifade edilen şey bilginin inşa edilmesi veya bir başka deyişle meydana getirilmesidir. Bu durum yapılandırıcılığa göre belli bir sürenin sonunda gerçekleşmektedir. Süreçte etkin bir şekilde rol alan en önemli olgu ise zihindir. Fakat

⁴¹⁴ Lisa Oakley, *Cognitive Developments*, Routledge, New York, 2004, s.2

bilişsel yapılandırmacılıkta zihinden daha çok zihinsel süreç ve işlem kavramı üzerinde durulur.

“İnsanlarda bilgiyi alma, işleme ve depolama sırasında yürütülen zihinsel işlemler zincirine zihinsel süreçler denilmektedir. Bunlar algılama, öğrenme, düşünme, anlama, sorun çözme, karar alma gibi sıralanmaktadır. Zihinsel süreçler daha çok bilgiyi alma ve işleme sırasında kullanılmaktadır.”⁴¹⁵ Bilgiyi inşa etmenin, yani yapılandırmanın en önemli ölçütü zihinsel süreç ve işlemlerdir. Yapılandırmacılıkta kişi, bilgi karşısında pasif bir alıcı değil aksine onu ortaya çıkarmak için birtakım zihinsel süreçler yaşayan aktif bir zihindir. O halde yapılandırmacılıkta bilginin tekrarı veya bir başkasından transfer edilmesi söz konusu değildir. Kişi, bilgiyi kendisi yapılandırır.

Bazı yorumlara göre, yapılandırmacı görüşün temelinde bilginin ya da anlamın dış dünyada bireyden bağımsız olarak var olmadığı ve edilgin şekilde bireyin zihnine aktarılmadığı, tersine etkin biçimde birey tarafından zihinsel olarak oluşturulduğu fikri vardır.⁴¹⁶ “Yapılandırmacılığı diğerlerinden ayıran en önemli iddiası, bilginin doğuştan gelmediği, taklit yoluyla öğrenilmediği veya pasif bir şekilde özümsemediğidir. Bütün bunların ötesinde bilgi, birey tarafından adeta icat edilmektedir. Bunun için de zihinsel bir süreç lazımdır.”⁴¹⁷ Zihinsel süreç hem zihnin aktifliğini hem de birtakım işleyişleri anlatmaktadır. Bilgi, zihne sunulan bir olgu veya nesne değildir. Zihnin onu bizzat yapılandırması beklenir. Daha önce belirtildiği gibi aslında zihne ait olan algılama, karar verme, problem çözme gibi tüm işlemler bilginin inşasındaki en önemli adımlardır. Bir binanın sıfırdan inşa edilmesi gibi bilgi de bütün bu süreçlerin sonunda zihin tarafından adeta varlığa getirilir.

“Yapılandırmacılık, bireyin zihinsel yapılandırması neticesinde gerçekleşen biliş temelli bir öğrenme yaklaşımıdır. Bilgiyi almak ile bilgiyi yapılandırmak eş anlamlı değildir. Bireye yeni bir bilgi sunulsa bile, öncelikle o kendi zihin süzgecinden geçirecek ve bilgiyi kendi zihinsel faaliyeti sonucunda inşa edecektir. Diğer türlü basit bir alıcı olmaktan öteye geçemez. Bu şekilde bir alıcılıkta ise bilginin yapılandırılmasından söz

⁴¹⁵ Firdevs Güneş, *Eğitim ve Zihinsel Değişim*, Bartın University Journal of Faculty of Education,4(1), s.2

⁴¹⁶ Mehmet Akif Özerbaş, “Yapılandırmacı Öğrenme Ortamının Öğrencilerin Akademik Başarılarına ve Kalıcılığına Etkisi”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Güz, 2007, 5(4), s.611

⁴¹⁷ Richard Fox, “*Constructivism Examined*” *Oxford Review of Education*, March 2001, Vol27, No.1 Taylor & Francis Press, pp.23-35 s.24

edemeyiz.”⁴¹⁸ Bazı kaynaklara göre yapılandırmacılıkta bilgiyi bilgi yapan asıl şey, onun birey tarafından süreç sonucunda ortaya çıkarılmasıdır.⁴¹⁹

Yapılandırmacılık, iki felsefi ilke ile karakterize olmuştur. Birincisi, bilgi aktif bir şekilde öznenin bilişsel yapısı tarafından oluşturulur. İkincisi, bilişin dünyayı işlemesi işlevidir. Burada ontolojik bir şey yoktur. Aksine deneyimleyerek elde edilen bilginin süreç içinde işlenmesi ve inşa edilmesinden bahsedilmektedir.⁴²⁰

Bilginin zihin tarafından oluşturulduğu yargısı yapılandırmacılığın esas kuralıydı. Fakat bu inşanın zihinde nasıl oluşturulduğu ayrıntılı bir analiz yapmayı da gerektirmiştir. Çünkü bilgi bireyin zihinsel faaliyeti sonucu oluşturulur yargısı açık ve anlaşılır olsa bile, zihinde gerçekleşen şeyin ne olduğu belirsizdir. Bireyin yeni bilgileri oluştururken geçmişte oluşturduğu bilgilerin nerede muhafaza edildiği veya eski ve yeni bilgiler arasında herhangi bir etkileşimin gerçekleşip gerçekleşmediği soruları da yapılandırmacı anlayış tarafından sorgulanmıştır. Zihin bilgiyi üretirken onu hep yeniden mi keşfeder yoksa öncekilerle bir bağlantı kurduktan sonra mı yapılandırır?

Zihin ile bilgi arasındaki süreçlerin nasıl ilerlediğini sorgulayan ve yapılandırmacılığın bilişsel boyutunun gelişmesine öncülük eden kişi Jean Piaget'dir. Onun bu konu hakkındaki düşünceleri bilişsel yapılandırmacılığın ana tezlerini oluşturmuştur. Dolayısıyla yapılandırmacılık tartışmaları genellikle Piaget üzerinden yürütülmüştür. Piaget'nin gelişim psikolojisinden hareketle oluşturduğu yapılandırmacılık düşüncesi hem bilginin inşasını hem de zihnin bu süreçte geçirdiği evreleri ele almaktadır. O, zihin ve bilgi inşası hakkındaki fikirlerini çocukların zihinsel gelişimlerinden hareketle geliştirmiştir. Bu duruma psikolog kimliğinin neden olduğu söylenebilir. Konu hakkındaki bazı yorumlarda ise Piaget'nin, yapılandırmacılığı oluştururken biyolojiden de etkilendiği iddia edilmektedir. “Yapılandırmacılıkta bilgi, gerçek dünyanın bir resmi ya da bir temsili değildir. Kuram temsil yerine Piaget'nin biyolojiden devralarak genetik epistemolojisinin merkezi kavramı yaptığı adaptasyon fikrine dayanmaktadır. Adaptasyon anlayışına göre bilgi gerçekliğin bir kopyası değil

⁴¹⁸ J.C Brooks, M.C. Brooks, “*The Courage to be Constructivist Educational Leadership, The Case for Constructivist classroom*, 1999, s.20

⁴¹⁹ J.J. Zarrillo, *Teaching Elementary Social Studies*, USA, Pearson Education Press, 1999, s.121

⁴²⁰ S. C. Fleury, *Social Studies: Trivial Constructivism, and the Politics of Social Knowledge*, New York, 1998, s.165

öznenin deneyiminde bildiği ve geçerli olduğunu düşündüğü eylemlerinin ve kavramsal işlemlerinin bir haritasıdır.”⁴²¹

Piaget bilginin yapılandırılmasını gelişim psikolojisinin perspektifinden ele almıştır. “İnsan doğumdan ölüme kadar edindiği bilgileri, yaşantıları ve davranışları kendi içinde sistemli bir şekilde ilişkilendirerek zihninde anlamlı bir yapı oluşturma eğilimindedir.”⁴²² Onun düşüncesinde bilgi, belli zihinsel işlem ve süreçlerin sonucunda oluşturulur. Fakat bunun yapılması için zihinsel gelişim tek başına yeterli değildir. Çünkü zihinsel ve bireysel gelişim birbirini bütünler. Dolayısıyla zihinsel ve biyolojik gelişim arasında bir orantı söz konusudur. “Piaget’ye göre bireyin zihinsel gelişimi dört aşamada tamamlanmaktadır. Bunlar; duyuşal-motor 0-2 yaş dönemidir. İşlem öncesi dönem 2-7 yaş arasıdır. Somut işlemler dönemi 7-11 yaş arasıdır. Soyut işlemler dönemi ise 11 yaş ve sonrasını kapsar.”⁴²³ Piaget’nin bilişsel gelişim basamakları olarak belirttiği bu dönemler bir nevi zihnin gözlemlenemeyen ilk adımlarıdır.

Bu gelişim evreleri bize hangi dönemde hangi bilginin inşa edilebileceği veya öğrenebileceğini göstermektedir. Çünkü bireylerin gelişim evreleri bilginin oluşumunu etkilemektedir. Aynı yaş ve zihinsel gelişime sahip olmayan bireylerden aynı bilgiyi inşa etmeleri veya öğrenmeleri beklenmez. Bilgi aşama ve süreçte şekillendirilir. “Bilişsel gelişim de bireyin bu süreçte aktif olarak rol aldığı eylemler sonucunda gerçekleşir.”⁴²⁴ Burada gelişimin iki türü vardır. Birincisi doğumdan itibaren başlayan bireysel veya başka bir ifadeyle fizyolojik gelişim, ikincisi ise bununla paralel olarak ilerlediği varsayılan bilişsel gelişimdir.

Piaget’nin bilişsel yaklaşımında bilme önemli bir problem olarak ele alınmıştır. O, çalışmalarında bilginin kaynağı ve bilginin doğruluğuna yönelik muhakemenin nasıl geliştiğine dair soruların cevaplarını bireylerin bilişsel gelişimiyle ilişkilendirmiştir.⁴²⁵ Piaget’nin bilgi ve gelişim arasında kurduğu bu bağlantı nedeniyle onun genetik bir epistemoloji yaptığını ileri süren yorumlar da vardır. “İnsandaki bilginin gelişimi ile bireylerde sergilenen gelişim arasında bir paralellik iddiasında bulunması bakımından

⁴²¹ Olcay Bayraktar, *Değer Felsefesi Açısından Yapılandırıcılık*, Ankara, 2014, s.569

⁴²² Ahmet Kesici, *Eğitimde Postmodern Durum: Yapılandırıcılık*, İnsan&İnsan Dergisi, 6/20, 2009, s.231

⁴²³ N. Senemoğlu, *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim*, Ankara, 2004, s.95

⁴²⁴ P. H. Miller, *Theories of Developmental Psychology*, NewYork, W.H. Freeman Company, 1997, s.85

⁴²⁵ Eralp Bahçivan, *Eğitim Bilimlerinde Epistemoloji Araştırmalarına Düne, Bugüne ve Gelecek Perspektiflerine Eleştirel Bir Bakış*, Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2017, 3/2, s.761

onun epistemolojisi genetik bir epistemolojidir. Ne sadece algının ne de doğuştan gelen bir tanım yerine bilginin tamamının yapılı olarak tanımlaması bakımından ise tamamen yapılandırmacıdır.”⁴²⁶

Piaget bilginin oluşturulmasında gelişim aşamalarının ardından bilginin inşa edildiği zihinsel-bilişsel süreçleri incelemiştir. Bu inşa sürecinde bireyin zihninde gerçekleşen işlem basamaklarını çeşitli kavramlarla ifade etmiştir. Birey bu kavramlarla, yani zihinsel işlemlerle hem bilgiyi oluşturur hem de mevcut bilgilerden hareketle yeni bilgiler öğrenir. Bu manada karşımıza çıkan ilk kavram şemadır. Bilişsel veya işlevsel şema olarak da kullanılan bu kavram, bireylerin dış dünyadan hareketle zihinlerinde oluşturdukları birer dosya veya temsildir. Bireyin dış dünyadan aldığı her bilgi şemalarla ifade edilir, ilişkilendirilir ve saklanır. “Şema, Piaget’nin en önemli bilişsel gelişim ilkesidir. Bu ilke, faaliyetlerin veya şeylerin bilişsel birer temsilidir. Örneğin bebeğin emme şeması vardır bu şema bebek büyüdükçe, beslenmesi ve deneyimi değiştikçe farklı şemalarla bütünleşecektir.”⁴²⁷ Bireylerin, duysal dünyadan aldıkları her şey zihinlerinde şema ile temsil edilir. Fakat şemalar hep ilk halleriyle kalmaz. Bireyin gelişim aşamalarıyla birlikte, yani aslında birey deneyimledikçe oluşturduğu şemalar da değişecektir. Farklı yaş gurubundaki çocukların herhangi bir durum karşısında verdikleri tepkilerin birbirine benzememesi bu duruma örnektir. Piaget’ye göre bireylerin dünyayı algılamak için aktif zihinsel faaliyette bulunmaları gerekir. Fakat bu faaliyetler gelişim evrelerine göre farklılık gösterir. Söz gelimi, farklı yaşlardaki çocuklar “bulutlar neden düşmez” sorusuna şu yanıtları vermiştir:

- (5 yaş) Tanrı onu tutar
- (7yaş) Onu gök tutar
- (9 yaş) Onu hava kaldırır
- (10 yaş) Düşmez çünkü hafiftir⁴²⁸

Bu örnekte çocukların her birinin farklı yanıt vermesi onların bilgiyi kendi deneyimlerinden hareketle oluşturduklarının kanıtıdır. Aynı zamanda bu durum çocukların kendi gelişim evrelerine göre bilişsel şemalar oluşturduklarını da göstermektedir.

⁴²⁶ Nel Noddings, *Eğitim Felsefesi*, Ankara, 2017, s.120

⁴²⁷ L. Oakley, “age.” s.14

⁴²⁸ Hasan Aydın, *Öğrenme-Öğretme Sürecine Yeni Yaklaşımlar, Öğrenme-Öğretme Sürecinde Planlama ve Uygulama*, Ankara, 2016 s.118

Bazı çalışmalarda şema, bireyin dünyayı anlamak ve keşfetmek için yaptığı deneyimler neticesinde herhangi bir şey hakkında sahip olduğu fikir olarak tanımlanmıştır.⁴²⁹ Bireylerin dış dünyaya dair tüm deneyimleri zihinde şemalar halinde bulunur. Bu açıdan bakıldığında şemalar zihin içeriği olarak da görülebilir. Bu içeriğin kesintiye uğraması ihtimali üzerinde durulmaz. Çünkü bireyin bilişsel gelişimi devam ettiği sürece zihindeki içerik, yani şema da var olacaktır. “Şemalar, bireyin bilişsel işlevlerine bağlıdır ve bu işlevler yaşam boyu devam eder.”⁴³⁰ Birey yaşam boyu dış dünyada deneyimlediği her şeyi şema olarak zihin içeriğine dönüştürür.

Bireyin bilgiyi inşa etme sürecindeki ilk basamak olarak görebileceğimiz şemalar, onun yeni edindiği bilgilerle ilişkilendirilerek tekrar tekrar şekillenir. Bu nedenle sürekli bir devamlılık ve etkileşim söz konusudur. Bireyin zihni hem kendi içerikleri, yani sahip olduğu önceki şemalarla hem de dış dünyadan aldığı yeni şemalar ile sürekli etkileşim halindedir. Bilginin yapılandırılması da bu şemaların değişip dönüşmesi ve birtakım süreçlerle gerçekleşir.

Piaget'nin yapılandırmacılığında bilgi sadece hafızaya alınan saklanan bir şey değildir. İnsan, bilgiyi deneyim ve etkileşim yoluyla elde etmektedir. Bu etkileşimde en önemli sayılan şey şema gibi görünse de aslında bilginin asıl anlamlandırıldığı ve öğrenildiği süreci ifade eden kavramlar şunlardır: özümleme, uyum ve denge.⁴³¹ Bireyin şemalarının gelişmesi, değişmesi, bilginin yapılandırılması ve öğrenmenin gerçekleşmesi bu üç kavramla açıklanmıştır. “Bu üç kavram, deneyimle karşılaşan özne tarafından bilişsel yapıların inşa edilmesi sürecinde kendini sürekli tekrar eden bir işleve sahiptir.”⁴³² Bunların her biri zihinsel işlem olarak nitelenebilir.

Özümleme, bireyin, kendi bilişsel yapılarıyla çevresine uyum sağlamasına yardımcı olan yani kendisinde var olan ön öğrenmeleriyle karşılaşılan yeni bir objeyi, olayı ve fikri içselleştirme sürecidir.⁴³³ Bu süreçte birey, kendisinin mevcut bilişsel yapılarını, yani şemaları çevresindekilerle uyumlamaya başlar. Yeni karşılaştığı şeyleri mevcut zihin yapısıyla anlamaya çalışır veya bu iki farklı durumu birbirine bağlamak için adımlar atar. Bazı kaynaklara göre özümleme, zaten var olan şemaların içine yeni bir

⁴²⁹ Y. Özden, “age.” s.58

⁴³⁰ E. Nihal Ahioğlu, “Piaget ve Ergenlikte Bilişsel Gelişim”, Kastamonu Eğitim Dergisi, 2011, 19(1), s.5

⁴³¹ Edith Ackerman, “Piaget’s Constructivism, Papert’s Constructivism: What’s the Difference?”

Constructivism Uses and Perspectives in Education, 12/1, 2001, s.3

⁴³² Olcay Bayraktar, *Milli Eğitim Düşüncemiz ve Yapılandırmacılık*, Ankara, 2021, s.67

⁴³³ Senemoğlu, “age.” s.128

deneyim kazandırma işlemidir. Örneğin çocuk zihinsel dünyası için yeni bir deneyimle karşılaştığında, bu deneyimi eskiden sahip olduğu şemaya yerleştirir. Özümleme aktif bir süreçtir. Çocuk bu noktada aslında bilgiyi işleme sürecini başlatmış olur.⁴³⁴

Özümleme bir nevi bağıntı kurmaktır. Bu açıdan bakıldığında bağıntı kurmak herhangi bir ide veya imgeyi şemaya dahil etme adımlarını anlatır. Çocuk özümleme adımında önce duyuşsal tanıklıkla dünyayı seyreder ve daha sonra olup bitenler arasında bağlantı kurup, onları örgütlemeye, yani şema oluşturmaya başlar.

“Özümleme sürecinde birey yeni karşılaştığı bir durumu önceki bilgi ve deneyimleri kanalıyla açıklamaya çalışır. Özümleme sürecinin tamamlanmaması bireyin yeni bilgiyi yapılandırılmaması ve dolayısıyla gelişiminin sekteye uğramasına neden olur.”⁴³⁵ Özümlemenin yarım kalması zihindeki iki farklı bilgi veya şema arasında uyum sağlanamamasıdır. Bu durum yeni ve eski şema arasında dengesizliğe neden olur. Oysa Piaget’in amacı, şemalar arasındaki özümleme, uyum ve dengenin sağlanması sonucu bilgiye ulaşmaktır. “Piaget’in yapılandırmacılığında birey, giderek daha fazla deneyim gerçekleştirir ve bunları özümler. Bu aşamadan itibaren bilginin yapılandırılma süreci başlamış olur.”⁴³⁶

Özümlemenin gerçekleşmediği durumlarda zihin yeni bir bilişsel sürece adım atmaktadır. Birey bu defa mevcut şemalarını yeni deneyimlediği verilere göre biçimlendirecektir. Bir nevi değiştirme, dönüştürme, biçimlendirme yaparak eski ile yeni şema arasındaki uyumu sağlayacaktır. “Uyum sağlama, eski şemanın yeni bir deneyim nedeniyle revize edilmesidir. Örneğin, çocuğun bütün uçan cisimleri kuş olarak tanımladığı şeması vardır. Ama çocuk frizbi ile karşılaştığında bu şemaya uymaz çünkü o canlı değildir. Bu nedenle yeni şema gerekir. Çocuk deneyimledikçe ve geliştikçe mevcut şemalarının açıklayamadığı şeylerle karşılaşacaktır. Dolayısıyla yeni deneyim karşısında yeni şema geliştirerek uyum sağlama sürecini tamamlamış olacaktır.”⁴³⁷ Uyum sağlamak, önceki şemalarımızı yeni deneyimlerimiz doğrultusunda değiştirmektir. Bu değişim aynı zamanda yeni bir şemanın oluşturulmasıdır.

⁴³⁴ L. Oakley, “age.” s.14

⁴³⁵ A. E. Woolfolk, *Educational Psychology*, Boston, 1993, s.155.

⁴³⁶ John Richards, E. Glasersfeld, “J. Piaget Psychologist of Epistemology: A Discussion of Rotman’s *Piaget: Psychologist of the Real*” *Journal of research in Mathematics Education*, 1980, 11/11 s.32

⁴³⁷ L. Oakley, “age.” s.15

Uyum sağlama ile devam eden zihinsel gelişimin son basamağı dengedir. Bireyin bilgiyi inşa etmesindeki özümleme ve uyum sağlama süreçlerinin tamamı dengeleme ile son bulur. Bazı kaynaklara göre, Piaget'nin teorisinin altında yatan en önemli ilke dengedir. Tüm bilişsel gelişim giderek daha karmaşık ve istikrarlı seviyelere doğru ilerler. Dengeleme bir adaptasyon ile gerçekleşir, yani yeni bilginin mevcut bilişsel yapılarca özümsemesi ve bu bilginin yeni bilimsel yapıların oluşumu yoluyla uyumlaştırılmasıdır. Örneğin, matematikte yüzde problemlerini çözmek için gerekli bilişsel yapıya sahip olan öğrenci, zaman-oran-mesafe problemlerini çözmek için yeni edindikleri bilgileri yerleştirmek için mevcut yapıyı değiştirecektir. Böylece yeni bilgileri mevcut yapılarla özümseyip, uyum sağlayacak geliştirecektir. Bütün bu süreç sonunda denge sağlanmış olacaktır.⁴³⁸ “Dengeleme, bilişsel başarıyı arama sürecidir. Çocuk, yeni deneyimlerle karşılaştıkça sürekli olarak dünyayı yeniden yorumlamaya ve anlamaya çalışır. Mevcut şemalarıyla uyuşmayan her yeni deneyim karşısında zorlanır. Bu nedenle sürekli bir uyum ve denge arayışına girer. Mevcut duruma uygun yeni şemalar oluşturur. Denge ise tüm şemaların birbirine uymasındadır.”⁴³⁹ Bireyin sahip olduğu şemalar ile yeni karşılaştıkları arasında bir uyum sağlanmadığında karmaşıklık ve dengesizlik oluşur. Oysa bilginin inşa edilmesi ve öğrenmenin gerçekleşmesi için şemaların birbiriyle uyumlu olması gerekir. Bu uyum eski ve yeni şemanın ilişkilendirilmesi ve yeniden yorumlanmasıyla gerçekleşir. Böylece zihinsel denge sağlanmış olur. Bütün bunlar, denge ilkesinin aslında bilginin açığa çıkarılmasındaki son aşama olduğunu gösterir. Bireyler yaşamları boyunca şemalar arasındaki bu dengeyi korumaya çalışırlar. Dengenin olduğu durumlarda bilgi yapılandırıldığından söz edilir.

Bazı kaynaklarda bilginin oluşturulması için gerekli olan dengeleme ve uyum süreci şöyle örneklenmiştir: “Bir tas içindeki suya misketini bırakan çocuk, onun battığını gördüğünde suya bırakılan cismin batacağı şeklinde bir şema oluşturur. Çocuk, yoğunluğu sudan fazla olan bir başka cismi suya atıp onun batışını gördüğünde bu durumu önceden oluşturduğu şema ile açıklar. Suya atılan cisimler batacağını söyler. Fakat çocuk suya plastik bir oyuncasını attığında bu defa oyuncasının batmadığını gözlemlediğinde, önceden edindiği şemayla açıklayamaz. Çünkü eski şemaya göre suya atılan bütün cisimlerin batması gerekir. Bu durumda çocuk ilk başta, bu şaşırtıcı olayı önbilgisi veya tecrübesiyle açıklayabilmek için nesneye bastırarak onu suya batırır. Ama elini çektiğinde

⁴³⁸ gsi.berkeley.edu./gsi-guide-contents/learning-theoryresearch/cognitiveconstructivism 14.03.2022

⁴³⁹ L. Oakley, “age.” s.15

oyuncak tekrar yüzeye çıkar. Çocuk bir süre aynı işlemi tekrarladıktan sonra eski şemasını bazı cisimlerin batabileceği şeklinde düzenler.”⁴⁴⁰ Burada çocuk eski ve yeni şema arasındaki uyumsuzluğu fark edip yeniden bir denge oluşturmuştur. Bu şemayı, yani deneyimlediklerini ilerleyen süreçte tekrar kullanacak ve yaşanan her uyumsuzluğu ortadan kaldırmak için yeni şemalar oluşturarak dengeyi sağlayacak ve bilgiyi yeniden inşa edecektir.

Piaget'nin yapılandırmacılık düşüncesinde deneyime sıkça vurgu yapıldığını görmekteyiz. Örnekte ve açıklamalarda gördüğümüz gibi bilginin inşasında önceki deneyimlerimizle sahip olduğumuz şemaların büyük bir etkisi olduğu belirtilir. Ancak deneyim, yaşantı durumu itibarıyla yaşama durumu esnasında kişiseldir. Çünkü duyan, düşünen, algılayan bireyin kendisidir. Dolayısıyla herkes aynı olaya dahil kendi gözünden ve zihninden bakmaktadır. Müşterek nokta aynı olsa da deneyimler farklıdır. Bizim bir ve aynı şeyi deneyimlediğimiz kesin çünkü tek bir nesne var. Ancak aynı deneyim nesnesini elde etmediğimize ilişkin bir kanıtımız yok. Nesne tek olduğu için sadece bir kabulden yola çıkmaktayız. Buna ek olarak, örnekten hareketle çocuğun deneyimlediği bilgiyi yapılandırdığı sonucu çıkar. Fakat bu ifade yetersizdir. Çünkü deneyimleyerek ancak olayın oluş aşamalarının izlenimini ediniriz. Örneğin çocuk suya attığı taşların battığını arka arkaya algılar ve zihnine bu şemayı kaydeder. Suya batırılan cisim veya havaya atılan cisim yere düşer yargısını deneyimleyemez.

Piaget'nin bilişsel gelişim süreciyle ilgili yargıları yalnızca öğrenmenin nasıl gerçekleştiğini değil aynı zamanda bireyin bilgiyi inşa etme evrelerini anlatmaktadır. Çünkü öğrenmenin olabilmesi için öncelikle öğrenilecek şeye ihtiyaç vardır. Öyleyse bilgi bir yandan öğrenilecek herhangi bir durum, olgu, olay iken; diğer yandan öğrenmenin gerçekleşmesini sağlayan yegâne unsurdur. Fakat burada üzerinde durulması gereken bir diğer konu, bilgiyi elde etme sürecinde zihinsel faaliyete eşlik eden etmenlerin neler olduğudur. Bilgi zihnin iç işleyişi sonucunda inşa edilmiş olsa da bu işleyişi başlatan bir şey olmalıdır. Peki, bu nedir?

Daha önce belirtildiği gibi Piaget bilginin deneyim ve etkileşim yoluyla elde edildiğini iddia etmiştir. Deneyim ise duyum ve algılamayla mümkündür. Çünkü deneyimlenecek veriye duyu ve algıyla ulaşılır. Dolayısıyla duyum ve algılama bilişsel süreçler içerisinde en az zihin işlemleri kadar önemlidir. Piaget'ye göre duyum ve

⁴⁴⁰ Y. Özden, “age.” s.58

algılama bilgi oluşumunun ilk evrelerinde sürekli işlerlik içindedirler. Bu süreçte tek etken olmasalar bile, diğer işlevlerle eşit önem taşırlar.⁴⁴¹ Burada bilginin oluşumunda ne sadece algı ve duyumun ne de zihnin tek başına yetkin olduğunu görmekteyiz. “Bilginin oluşması, nesnenin sağladığı bilgiler ile bireyin işlemleri arasında bir iş birliğini gerekli kılar. Bilgiyi salt duyumsal kökene indirgeyip edilgin bir kayıt gibi görmek veya sadece zihinsel bir işlemin sonucunda elde edildiğini söylemek yanlıştır.”⁴⁴² O halde bilginin inşa sürecinde ilk adım duyum ve algılama, ikinci adım ise zihinsel işlemlerdir. Bu konu hakkındaki bazı yorumlara göre, Piaget’nin düşüncesinde bilgi, insanın yapıcı faaliyetinden kaynaklanmaktadır. Burada bilgiyi yapılandırmak için zihinsel yapılar duyu verileriyle etkileşime girmek zorundadır.⁴⁴³

Birey bilgiye giden bu iki adımda da aktiftir. Yalnızca basit bir algılayıcı ya da gözlemleyen konumunda değildir. Algılamının gerçekleşmesi aktif bir süreçtir. Birey algılama sonucunda edindiği yeni şemalar üzerinde zihinsel etkinlikte bulunurken de bu aktifliği devam eder. “Bireyin çevresini algılama sürecinin pasif değil, aktif bir süreç olduğunu söylemek olasıdır. Öyle görünüyor ki insanlar, nesnelere dünyasını algılamak için nesnelere hakkındaki ön bilgilerini, algılamalarına diğer bir deyişle dış dünyaya yansıtılmaktadır.”⁴⁴⁴ Birey zihnindeki var olan şemalarla yeni bilgileri algılamaya başlar. Nesne dünyasına ilk yönelim mevcut bilgilerle yapılır. Algılamadan sonra yeni öğrenilenler ile öncekiler karşılaştırılır. Buradan hareketle de diğer zihinsel süreçler devreye girer ve bilgi oluşturulur. Piaget’ye göre birey gelişimin her aşamasında çevresiyle etkileşim içindedir ve dış dünyayı deneyimler. Eğer bir deneyimle daha önce karşılaşmışsa onu anlamlandırmak için sıkıntı çekmeyecektir. Birey hemen geçmişteki bilişsel şemalarına başvuracaktır. O anki deneyimini eski bilişsel şemalarıyla açıklayamazsa zihinsel dengesizlik olacaktır. Bireyin amacı bu dengesizliği ortadan kaldırıp bilgiye ulaşmaktır.⁴⁴⁵

Piaget’nin bilişsel gelişim ve bilginin inşası arasında kurduğu bu sistematik bağlantı yapılandırmacılığın temel tezlerini oluşturmuştur. Onun düşüncelerinden hareketle bilişsel yapılandırmacılığı şöyle özetleyebiliriz:

⁴⁴¹ Jean Piaget, *Epistemoloji ve Psikoloji*, İstanbul, 1992, s.57

⁴⁴² J. Piaget, “age.” s.74

⁴⁴³ William V. Fabricius, “Piaget’s Theory of Knowledge its Philosophical Context”, *Human Development*, 1983, 26/6 s.330

⁴⁴⁴ H. Aydın, “age.” s.57

⁴⁴⁵ J. Piaget, “age.” s.81

Bilgi, insan zihnine doğuştan verilmemiştir. Bunun yanı sıra taklit yoluyla öğrenilmez veya pasif bir alıcı olarak zihne kaydedilemez. Bilgi, insanın bilişsel gelişimiyle doğru orantılıdır. Bilişsel gelişim ise aşamalı bir yapıdadır ve bir süreç içinde gerçekleşir. Bu süreçte zihnin geçirdiği dönemler bilginin yapılandırılmasında etkin bir rol oynar. Her bir gelişim basamağının kendine has özellikleri vardır. Bilginin yapılandırılması bu basamakların hepsinde farklılık arz eder. Önemli olan ilk şey, bireyin algılama ile deneyim elde etmeye başlamasıdır. Algılama insan zihninin dünyaya açılmasını ve buradan aldığı verilerle şemalar oluşturmasını sağlar. Bu şemalar çeşitli zihinsel işlemlerden geçtikten sonra bilgiye ulaşılır. “Birey dış dünyaya ait olan bilgiyi duyularla algılar ve bu algıladıklarını zihninde yapılandırır.”⁴⁴⁶ O halde bilgi, zihinsel işlemler neticesinde belli bir süreç sonunda şekillenip inşa edilir. Ancak bilginin yapılandırılması sürecin tamamlandığı anlamına gelmez. Dış dünya var oldukça ve birey deneyimlemeye devam ettikçe bilgi tekrar tekrar inşa edilecektir. Karşılaşılan her yeni olay, olgu, durum ya da nesneden hareketle zihin kendi içine dönecek ve işlevsel süreci yeniden başlatacaktır.

4.3. Yapılandırıcılığın Kökeni ve Empirizm

Eğitim üzerine yapılan tartışmalarda, özellikle de eğitim olgusunun sosyal ve psikolojik temelli olarak ele alınmaya başlanmasından itibaren, bu olgunun felsefi düşüncede de bir karşılığının ya da temelinin olmaması düşünülemezdi. Çünkü hakikat arayışı olarak felsefe henüz çözülemeyen problemler kadar yeni ortaya çıkan problemleri de soruşturmalıydı. Dolayısıyla yapılandırıcılık bir eğitim görüşü ve bir teori olarak eğitim alanında ortaya çıkmış olsa bile, felsefe tarihinde zihin ya da eğitim üzerine düşünen filozoflarda da bir kökeninin olup olmadığı, varsa hangi felsefe akımıyla bağlantılı olduğu sorularını ve farklı bakış açılarından bu sorulara cevap aranması yararlı olur. Bu nedenle Piaget'nin görüşlerini ya da genel anlamda yapılandırıcılığın köklerini, felsefi düşüncenin gelişim sürecinde aramak onun hem tarihsel olarak hem de tezlerinin temellendirilmesi bakımından önemlidir.

Düşünce dünyasındaki hiçbir görüş, teori ya da bilgi birdenbire ortaya çıkmamıştır. Bütün hepsi bir sürecin ürünüdür. Dolayısıyla Piaget'nin yapılandırıcılık kuramının da geçmiş düşünce sistemleriyle bir bağlantısı olmalıdır. Felsefe bir hakikat

⁴⁴⁶ Brent G. Wilson, *Reflections on Constructivism and Instructional Design*, Englewood Cliffs, New Jersey, 1996, s.231

arayışı olması nedeniyle yapılandırmacılığı daha iyi anlamak için onun izleri felsefe tarihinde de aramak da aydınlatıcı olabilir.

Kavram olarak yapılandırmanın Piaget'nin düşünceleriyle şekillendiği açıktır. Ancak olgu olarak yapılandırma, yani yapılanma ve yapılandırmanın daha önce hiç düşünülmemiş olması pek mümkün değildir. Bu anlamda empiristlerin zihin hakkındaki ayrıntılı analizleri yapılandırmacı düşünceyle benzerlik açısından dikkat çekicidir. Onların düşünce dünyasında veya kavram hazinesinde bilginin yapılandırılması diye bir kavram veya böyle bir bakış açısı olmayabilir. Ama onların zihnin işleyişi ve bilgi anlayışına ilişkin açıklamalarına bakıldığında, onlarda, yapılandırmacı anlayışın tezlerinin bir tür yansımasını veya kökenlerini görmek yanlış olmaz gibi görünmektedir.

Ancak her ne kadar yapılandırmacılığın felsefe tarihindeki kökenlerini empiristlerde bulsak da bütün empiristler konuya aynı şekilde temel oluşturacak düşünceler ortaya koymamıştır. Örneğin Bacon'ın felsefesini oluştururken temele aldığı problem diğerlerinininkinden farklıydı. Onun doğrudan bir epistemolojik problemi yoktu. Dolayısıyla Bacon eski düşünce sistematiğiyle bir nevi kavga ederek işe başlamış ve onlardan kurtulmayı önermişti. Kurtuluşun yolu olarak da zihindeki idolleri yıkmak gerektiğini söylediği için aslında zihne dolaylı bir noktadan atıfta bulunmuştu. Zihnin eğitimi veya zihinde gerçekleşen işlemler gibi bir problem düşüncesi yoktur.

Bacon felsefesini oluştururken doğrudan doğruya hakikatin bilgisi gibi bir problem peşinde olmadığı için bilginin edinme süreçleri hakkında bir şey söylememiştir. Onun felsefesi metodolojiktir. O, yalnızca zihnin eski yanılgılarından kurtulmak için birtakım genel ilkeler üzerinde durmuştur. Onun hakikat arayışının merkezinde uç veren sorunlar zihne bağlı olduğundan ötürü genellikle zihne atıfta bulunduğunu gördük. Bu manada Bacon, zihni metodik olarak ele almıştır, yani yönteme götüreceği adımlar dizisi üzerine bir düşünce geliştirmiştir. Zihnin idollerden temizlenmesi gerektiğini söylemesi bu adımlar dizisine bir örnektir. Aynı zamanda bu düşünce zihnin yapılanmasını içermektedir. Bacon, zihnin yapılandırılma ihtiyacından söz etmiştir ama nasıl yapılanacağını söylememiştir. Aslında zihindeki problemi fark edip onu keskin bir şekilde kavramlaştırmış, idol ismini vermiştir. Ancak nasıl ve hangi yolla yapılandırılması gerektiği ve bu yapılandırma gerçekleştikten sonra hangi adımların atılması gerektiği üzerine bir fikir geliştirmemiştir. Keskin kavramı onu yine keskin bir eyleme götürmüştür: Zihindeki idollerin temizlenmesi.

Bacon'ın aksine Locke ve Hume'un problem alanı tamamen epistemolojiktir. Daha önce belirtildiği gibi Bacon'ın problemi daha çok metodolojiktir. Bu nedenle biz, empirist gelenekte yapılandırmacılığın ayak izlerini Locke ve Hume'da arayacağız. İki filozofun zihin hakkındaki yargılarından hareketle ulaşılan zihnin içeriği ve iç işleyişine dair kavram, durum hatta örneklerin yapılandırmacılık kuramı bağlamında yorumlanması mümkündür.

Daha önce bahsedildiği gibi yapılandırmacı kuram, dışa yansıyan, ölçülen ve gözlemlenebilen bir süreci söz konusu eder. Bilginin bu süreç sonunda yapılandırıldığını öne sürer. Böylece yapılandırmanın davranışta ve deneyimde açığa çıkması beklenir. Çünkü bireylerin bilgiyi yapılandıkları dışardan bir bakışla gözlemlenebilmektedir. Fakat gerçekleşen bu yapılanma, zihinden açığa çıktığına göre, aslında zihne bakılması gerekir. Bu açıdan, Locke'un düşüncelerinde yapılandırmacılığın temel tezlerine uygun fikirler arayabiliriz. Çünkü Locke, düşünce sistemini oluştururken zihin hakkında ayrıntılı değerlendirmeler yapmıştır. Onun bilgi ve zihin arasında kurduğu bağlantı ve bilhassa zihnin iç işleyişi hakkındaki düşünceleri yapılandırmacı kuramla mukayese edilmeye uygundur.

Locke'un zihin tasviri ve onun iç işleyişinde kullandığı kavramlar, yapılandırmacı kuramın ve bilhassa Piaget'nin düşünceleriyle benzerlik göstermektedir. Piaget'nin bilginin inşa sürecinde mühim bir yere sahip olduğunu vurguladığı deneyim ve algılama Locke'ta da önem arz etmektedir. Benzer şekilde Piaget'nin şema kavramı Locke'un ideler arasındaki bağlantılarına karşılık gelmektedir. Günümüzün kavramlarıyla ifade etmek gerekirse, şema, bir nevi zihin algoritmasıdır. Bu kavram, algoritmik zihin bağlantılarını anlatır. Ve aynı zamanda onları birbirine bağlama tarzımız da aslında birer şemadır. Her ne kadar idenin kendisi şema değilse bile, onların birleştirilmesi, karşılaştırılması, yani ideler üzerinde işlemler yapılması bir şemadır.

Piaget'de şema, bireyin deneyim aracılığıyla oluşturduğu bir fikir ve çerçeveydi. Dış dünyaya dair her şey şemanın içeriği idi. Ve şemalar yaşam boyu kesintisiz olarak devam etmekteydi. Şemanın Locke felsefesindeki karşılığı ise görsel, duyuşal deneyimle meydana gelen bağlantı biçimidir. Bağlantı, ideler arasındaki işlemleri anlatmaktadır. O halde tıpkı yapılandırmacı kuramda olduğu gibi Locke'un düşüncesinde de zihnin işleyişi devam ettiği sürece ideler arası bağlantı kurulmaya ve dolayısıyla şema, yani bilgi

oluşturulmaya devam edilecektir. Bu durum çocukluktan itibaren başlayan ve hayat boyu devam eden bir süreci resmeder. Süreç boyunca değişim gözlemlenmektedir.

“Çocuklar yinelenen duyumlarla belleklerinde yerleşmiş ideleri edindikten sonra, derece derece o imleri kullanmayı öğrenirler. Konuşma organlarını anlamlı sesler yapmada kullanma yeteneğini edindikten sonra da kendi idelerini başkalarına anlatmak için sözcükler kullanmaya başlarlar. Bu sözsel imleri ise kimi kez başkalarından alırlar kimi kez kendileri yaparlar.”⁴⁴⁷ Locke’un bahsettiği her iki durum da zihnin olduğu düzeyden ve yapıdan bir adım daha ileri gitmesini anlatmaktadır. Burada zihnin yaptığı üç farklı işlem vardır. Bunlar; zihnin yapı malzemesini oluşturması, bu malzemeyi kendi içinde kullanması ve ardından bu malzemeyi üretici bir manada kullanmasıdır. Piaget’in anlattığı şema, alınan bir şablon değil, zihni değiştirip dönüştürdüğü, geliştirdiği bir bağlantı halkasıdır. Locke’un düşüncesinde ise idelerin ilişkilendirildiği, bağlantılandığı en küçük birim olarak ifade edilebilir.

Piaget yapılandırmacılığı anlatırken bireylerin geçirdikleri gelişim evrelerinden bahsetmiştir. Bilginin yapılandırılması ve gelişim süreçleri arasındaki ilişkiyi çocuklarla ilgili verdiği örneklerden hareketle açıklamıştır. Piaget’in düşüncelerine göre herhangi bir soru karşısında farklı yaş gruplarındaki çocuklar değişik cevaplar verir. Hatta bunun yanı sıra, bir çocuğun farklı dönemlerdeki cevapları bile bir öncekiyle aynı olmayacaktır. Çünkü bilişsel gelişim ve şema oluşturması her dönem aynı değildir. Buna benzer örnekleri Locke’un zihin ve bilgi hakkındaki fikirlerinde de görmekteyiz. O da bilginin elde edilmesi ve geliştirilmesi hakkındaki düşüncelerini çocuklar üzerinden açıklamıştır. Örneğin Locke, zihindeki bu gelişim ve değişimi kendi perspektifinden şu şekilde yorumlamıştır: “Bir çocuğun doğuşundan başlayarak izleyip zamanın getirdiği değişimleri gözlemleyin; zihnin duyumlar yoluyla idelerle donandıkça çocuğun gittikçe daha çok uyanık kaldığını, üzerinde düşüneceği gereçler arttıkça daha çok düşündüğünü göreceksiniz. Bir süre sonra en alışkın olduğu, dolayısıyla en kalıcı izlenimler bırakan nesnelere tanımaya başlar. Böylece zihnin bir konuda nasıl derece derece geliştiğini ve ideleri genişletme, birleştirme, soyutlama gibi yetileri nasıl geliştirdiğini gözlemlenebilir.”⁴⁴⁸ Bu yargılar bir açıdan bakıldığında tıpkı yapılandırmacılığın iddia ettiği gibi gelişim basamaklarıyla ilgili bir şey söylemektedir. Diğer açıdan bakıldığında ise zihnin değişim ve dönüşüm geçirip yeni bir yapı kazanması, onun mevcut içerik

⁴⁴⁷ J. Locke, *age*.” s.140

⁴⁴⁸ J. Locke, “*age*” s.106

yapısına yeni unsurlar eklenmesi söz konusu edilmektedir. Burada aynı zamanda Piaget'nin düşüncesini anımsarız. Fakat onun bilginin yapılandırılması olarak nitelendirdiği şey Locke'un düşüncesinde zihnin yapılanması anlamında karşımıza çıkmaktadır.

Locke'u titizlikle incelediğimizde aslında onun tıpkı Piaget gibi zihnin işlemlerinden söz ettiğini görmekteyiz. Locke'un amacı elbette bu değildir. Ancak verdiği örneklerden hareketle bu sonuç çıkarılabilir. Dışardan gözlenebilen ve ölçülebilen etkinliğin arkasında bir zihin var. Bu nedenle gözlenen, değişen, dönüşen ve bilgiyi üreten şey zihindir. Dolayısıyla bu üretim sonucunda yapılananın zihin olduğu öne sürülebilir. Locke'a göre bir çocuk yediye kadar saymaya başlayınca eşitliğin adını ve idesini öğreninceye kadar üç ile dördün toplamının yediye eşit olduğunu bilmez. Çocuk o duruma geldiğinde, bu kelimelerin açıklanması üzerine bu önermenin doğruluğunu anlar.⁴⁴⁹ Buradan hareketle zihnin deneyimle ve birikimle dolduğunu söyleyebiliriz. Aynı zamanda zihnin bağlantı kurabilme yetisini kazanmasının da deneyimle mümkün olduğunu görmekteyiz. Bütün bunları zihnin inşa edilmesi anlamına gelmektedir. Ancak buradaki düşünce, bir yapının sıfırdan oluşmasının aksine mevcut bir yapının şekillenmesini anlatmaktadır.

Yapılandırmacılığın zihin görüşü Locke'un felsefesindeki boş levha kavramında kendini göstermektedir. Çünkü onu bir zihin olarak kabul ettiğimizde bütün ideler bu levhaya düşer ve burada şekillenir. Daha önce belirtildiği gibi Locke'un düşüncesinde insan zihni, doğuştan hiçbir bilgiye sahip olmadığı için adeta üzerinde yazı bulunmayan beyaz ve boş bir kağıda benzetilmiştir. Bu beyaz sayfa veya levha, halihazırda yapılı, tüm bilgilerin içinde olduğu önceden var olduğu bir mevcudiyet değildir. Burada algı-duyumu-deneyim yoluyla edinilen ideler ve onların tabi olduğu işlemler sonucunda adeta adım adım şekillenen bir yapıdan söz edilmektedir. Levhanın dolması ve orada olup bitenler de aynı zamanda zihnin yapılanması veya inşası olarak düşünülebilir.

Ancak bu noktada sorulması gereken şey şudur: Yapılanma sırasında zihinde her şey kendiliğinden mi olup bitmektedir? Zihinde yapılanmayı sağlayan bir iç güçten söz edilebilir mi? Yapılanmanın gerçekleşmesi için zihnin bir iç gücü olduğunu düşünme gereği vardır. Zihnin tamamen keyfi bir şekilde kendi kendine yapılanması söz konusu değildir. Yapılandırmacıların iddia ettikleri süreçte, yani bilginin yapılandırılmasında da

⁴⁴⁹ J. Locke, "age." s.79

her şey kendiliğinden olup bitmez. Örneğin, çocuğun deneyim dünyasından tanıklıkla sahip olduğu bilgiler, gelişim evrelerine uygun şekilde hakikate doğru evriliyor gibi anlaşılrsa da burada bir iç güçten bahsetmek lazımdır. Locke'un düşüncesinde bir fail olarak bunu yapan o iç güç zihnin kendi iç işleyiştir. Deneyim dünyasından duyum ve algılarla boş levhaya düşen ideler belirli bir süreçten geçmektedir. İdeler arası ilişkiler, onların birbirleriyle ilişkilenişi ve aralarında kurulan bağlantılar tamamen zihnin işlemleri sayesinde. Bu noktada zihnin içinde onun işleyişini sağlayan itici bir gücün varlığından söz etmek yanlış olmaz.

Locke'un felsefesinde zihnin yapılanma aşamalarına örnek teşkil edilebilecek ifadeler de buluruz. Düşüncelerinde zihnin adeta adım adım işleyişini görürüz. Bir diğer empirist olan Hume ise zihin hakkında Locke'un aksine daha genel bir süreci anlatmıştır. Locke, zihnin yapılanma sürecindeki adımları, aşamaları olup biteni daha net ortaya koymuştur. Hume o süreci genel bir çerçeveden işaret etmiştir. Aslında sürecin içinde hangi aşamada ne olduğunu incelememiştir.

Hume'da zihindeki iç işleyişi başlatan şey algıdır. Hatta öyle ki Hume, felsefesinin temelinde algıyı yerleştirmiştir. "Zihne giren her şey bir algıdır. Zihin dediğimiz şey, belli ilişkiler ve süreçler tarafından birleştirilmiş farklı algıların bir yığını ya da toplamıdır."⁴⁵⁰ Zihnin ilk malzemesi olan algılar, bilgiye ulaşmak için kat edilmesi gereken yoldaki en önemli şeydir. Onun düşüncesinde zihin, tamamen bu algılar üzerinde gerçekleşen birtakım zihinsel işlemlerden ibarettir. Zihin dış dünyadan gelen algıların işleyişiyle dolar ve bilgiye ulaşır. O halde bilgi aslında tıpkı Locke ve yapılandırmacı anlayışta olduğu gibi zihne doğuştan verilmez. Zihin bilgiye ulaşmak için bir süreç geçirir ve meydana gelir. Hume'un düşüncesinde zihin bu sürecin sonunda mevcudiyet kazanır. Mevcudiyet kazanması durumu aynı zamanda inşa edilmesi şeklinde yorumlanabilir. Bu noktada şunu belirtmek gerekir; Hume'un ontolojik düşüncesine paralel olan bir zihin anlayışı vardır. Zihin tözsel bir varoluş parçacığı değil aksine işledikçe mevcudiyet kazanan bir yapıdır. Burada Locke'un zihin düşüncesine benzer bir durumla karşılaşmaktayız. O halde Hume'un düşüncesindeki zihin de tıpkı Locke'taki gibi yapılanmaktadır. Buradaki fark şudur: Locke'ta boş olduğu iddia edilen mevcut bir zihin vardır. Bu zihin algı, deneyim ideler arası bağlantı gibi çeşitli işlemlerle belli bir düzende dolar ve sistematik yapı haline gelir. Hume'un düşüncesinde ise zihnin olgusallığına dair

⁴⁵⁰ D. Hume, "age." s.146

bir yorum yoktur. Fakat zihin algı, deneyim, izlenim gibi iç işleyişin vuku bulduğu ve bu işleyiş devam ettikçe varlık kazanan bir mevcudiyettir.

Hume'da zihnin mevcudiyet haline gelmesi veya başka bir deyişle yapılanması, deneyimden elde edilen algıların belirli zihinsel işlemlerden geçirilmesiyle başlamaktadır. Algıların izlenim ve tasarım olarak ikiye ayrılması, izlenimden hareketle tasarımlar oluşturulması, bu tasarımların birbirleriyle olan bağlantıları ve yeni tasarım oluşturma zihnin işlemlerini, iç işleyişini anlatır. Zihni adeta inşa eden bu sistemli işleyiş ise yapılandırmacılıktaki şema kavramını hatırlatır. Yapılandırmacılık kuramındaki şema, Hume'un felsefesinde tasarıma karşılık gelir. Onu parlatan şey bağlantı kurmasıdır. Zihnin sistematığı ve inşası bu bağlantılarla oluşur. Çocuk dış dünyayı bir şema olarak alır, onu kaydeder. Sonraki şemaları ise daha önce aldıklarıyla bağlantı kurup ilişkilendirir. Hume'da bu yapılanmayı zihnin algı ve izlenimden hareketle tasarıma doğru gidişinde görürüz. Hiçbir zaman önce tasarım verilip sonra izlenim oluşturmaz. Süreç hep izlenimden tasarıma doğru evrilir. "Bir çocuğa kırmızı veya turuncu, tatlı ya da ekşi tasarımları vermek için ona önce nesnelere sunarım. Diğer bir deyişle önce izlenimleri iletirim ancak tasarımları uyararak izlenim ortaya çıkarmak gibi saçma bir yol izlemem."⁴⁵¹ Yapılanma süreci izlenimden tasarıma doğru ilerler. İzlenim bir yapı taşıdır. Fakat asıl yapılanma tasarım ve tasarım ilişkileridir. Şema denilen şey de tasarımların ilişki sistemleridir. Bu ilişki sistemleri sonucunda bilgi oluşturur. Şemalar da zihnin kavrayışı gerçekleştirmiş halidir.

İzlenim ve tasarım oluşturma zihnin yapılanmasındaki iki farklı işlemdir. Tasarımları birbirleriyle ilişkilendirilmesi sonucunda zihnin yapılanması gerçekleşmektedir. Fakat bu yapılanma sürekli devam etmektedir. Zihne dahil olan her yeni algı, izlenim, tasarım daha öncekilerle etkileşim içine girer. Bu durumda şayet zihin geliyorsa yapılanıyor demektir. Şöyle örneklenebilir, algı ham madde, izlenim ham maddenin biraz daha işlenmiş hali, tasarım yarı mamul madde ve onlar arasında çeşitli bağlantılar yoluyla ortaya çıkan şey mamul maddedir. Tasarımla bağlantı ilkelerini ayrılmaz bir ikili gibi düşünebiliriz. İzlenim tek başına zihni yapılandırmaz. Zihnin yapılanması için tasarımların aktif işleyişte olmaları lazımdır. Hatırlayacak olursak, Hume'un düşüncesinde bilgi tasarımlar arasındaki bağlantılardan hareketle

⁴⁵¹ D. Hume, "age." s.19

oluşmaktaydı. O halde hem bilginin oluşması hem de onu oluşturacak zihnin inşası tasarımlarla mümkündür. Bu da aynı zamanda zihnin inşasındaki iç işleyişi resmeder.

Yapılandırmacı eğitimde, çocuğun dış dünyayı algılaması, deneyimlemesi ve sonunda zihninde bilgiyi yapılandırma sürecini yaşadığı öne sürülür. Hume’da da benzer bir süreç ve oluş vardır. Fakat tek bir farkla, yapılanan şey zihindir.

Daha önce belirtildiği gibi Hume’a göre zihne giren her şey algıdır. Öyleyse zihnin yapılanma süreci onun algılarla dolmasıyla başlamaktadır. Yapılanmayı ve algı bağlantısını Hume’un tiyatro sahnesi benzetmesinde görebiliriz. Ona göre zihin bir tiyatro sahnesidir. Bu sahnede arada çeşitli algılar kendilerini gösterirler, gelip geçerler, yeniden geçerler, sonsuz bir durum ve duruş çeşitliliği içinde birbirleriyle karışırlar.⁴⁵² Tiyatro sahnesi hem yapıyı hem de bu yapıdaki her şeyin belirli bir sistematığının olduğunu göstermektedir. Algılar bir amaca uygun olarak hareket ederler. Onlar sahnede gelişigüzel veya dağınık şekilde sergilenmez. Her birinin bağlantısı ve ilişkisi vardır. Bu da bize zihnin sistematik olarak yapılandığını ve işlediğini göstermektedir. Çünkü yapılanma başlayan devam eden ve devam ettikçe oluşmayı, farklılaşmayı sağlayan bir süreçtir. Bu süreç içinde aynı zamanda yapının değişip dönüştüğünü de görmekteyiz. Zihinde resimlerin arka arkaya gelmesi nedeniyle aralıksız bir akış ve canlılık vardır. Tiyatro benzetmesi bir yönüyle zihni anlatır diğer yönüyle ise zihnin içinde olup bitenleri. Ancak zihinden sabit bir kesit alınmış değildir. Burada zihnin dinamiklikle karakterize olduğunu görmekteyiz.

Tiyatro sahnesindeki işleyiş algıların anlık olarak sahneden geçip gitmesi kadar kısa değildir. Başka bir ifadeyle, sahnede işi biten bütün zihin içeriği aslında arka planda muhafaza edilmektedir. Her şey yalnızca sahnedeki anlık faaliyetten ibaret değildir. Zihinde adeta depo görevi gören bu yer ise bellektir. O, tüm zihin içeriğinin saklandığı, kayıt altına alındığı depo gibidir. Burada da gelişigüzel bir işleyiş yoktur. Bellekteki her şey zihin sahnesindeki sıralamaya uygun olarak muhafaza edilir. Hume’a göre bir tarihçi, hikayesini daha iyi anlatabilmek için aslında daha sonra gerçekleşen bir olayı, başka bir olaydan önce anlatabilir. Ancak bu karışıklığın farkına varır ve tasarımı asıl yerine koyar.⁴⁵³ Zihnin yapılanmasında şans, rastlantı gibi belirsizlik taşıyan bir şey yoktur. Zihnin inşasındaki tüm içeriğinin bellekte aynen muhafaza edilmesi de buna kanıt olarak

⁴⁵² D. Hume, “age.” s.174

⁴⁵³ D. Hume, “age.” s.42

gösterilebilir. Bir diğer açıdan bakıldığında ise bellek, yapı kazanmış olan zihnin muhafaza olduğu ve kendi sabit varlığını yapı kazanmış haliyle sürdürme halidir.

Zihnin işleyişi ve yapılanmasının hep bir düzen içinde gerçekleşir gibi durmaktadır. Fakat onun yapılanma sürecindeki her adımı şematik veya sistematik olmayabilir. Serbest ve kontrolsüz işleyiş de pekala mümkündür. İmgelem bu duruma örnek teşkil edebilir. Hume imgelemin, tasarımlar üzerinde sınırsız bir egemenliği olduğu, bu nedenle onları istediği gibi birleştirip, karıştırabileceğini ve hatta değiştirebileceğini söylemiştir.⁴⁵⁴ Burada şöyle bir parantez açmak lazımdır, imgelemin serbest ve kontrolsüz işleyişi olduğu bilinmektedir. Örneğin farklı zamanlarda gerçekleşmiş herhangi iki olayın oluş sırasının karıştırılması mümkündür. Ancak bu karışıklığı fark edip tekrar düzeltmek, yani ilgili tasarım geri yerine koyulmak istendiğinde bellekte saklanan yapıdan bazı unsurları çağırılır. Bu sayede gerçeklik bağlantısı yeniden kurulunca yanlış tasarım iptal edilir. O halde imgelemin kontrolsüz işleyişine rağmen zihin, doğru yapılanma adımları atma özelliğine sahiptir. Tıpkı yapılandırmacı anlayışta olduğu gibi burada da zihnin yapılanma sürecindeki bağlantı kurmasında herhangi bir yanlışlık olduğunda yine zihin tarafından düzeltilir.

Hume'un düşüncesinde yapılanma hep zihnin kendine dönük işleyişinden ibaret değildir. Bir başka ifadeyle zihinde tek taraflı bir yapılanmadan söz edilemez. Zihin yalnızca algı, izlenim ve tasarımlarla değil, dış dünyaya ilişkin yargılarıyla da yapılanmasını devam ettirmez. Olgu sorunları ve idea ilişkileri, yapılanmanın bir başka cephesidir. Olgu sorunlarıyla zihin, dış dünya hakkında tasarım oluşturmaktadır. İde ilişkileriyle ise kendi iç yapılanmasını devam ettirmektedir. Bu noktada yapılanmanın çift görünümü vardır. Birincisi nesne dünyasıyla bağlantılı yapılanma süreci. İkincisi kendi içinde kendini yeniden yapılandırma sürecidir. Hume'un olgu sorunları olarak zikrettiği şey, zihnin dış dünyaya yöneliminden hareketle kendi işleyişini inşa etmesidir. Burada zihnin, "olacaktır" gibi kesin yargılardan sıyrılıp, "olabilir" ifadesine geçişi vardır. Bu nedenle Hume'un olgu sorunlarından hareketle analiz ettiği nedensellik kurgusu ve zihnin yapılanması arasındaki ilişkiye değinmek lazımdır.

Nedensellik kurgusu bir yapılanma mıdır? Hume'un düşüncesinde insan zihni, algılardan hareketle dış dünyayı yorumlamaktadır. Olgu sorunları, zihnin yapılanmasının bir cephesini anlatmaktadır. Nedensellik, olgu sorun bağlamında zihnin yapılanmasında

⁴⁵⁴ D. Hume, "age." s.55

birtakım yönelim gerekçeleri, bağlantı halkaları veya yapıyı inşa edici bütünleştirici bir rolü temsil etmektedir. Çünkü olgu yoksa nedensellik olmayacaktır. Nedensellik, zihnin nesne dünyası ile olan ilişkilerindeki deneyim sürecini yapılandıran bir şeydir. Çünkü ancak suyun kaynaması ve ateşin yanması arasında bir nedensellik bağlantısı kurulursa bu iki olay birlikte anlamlı hale gelir. Burada basitçe bir önce-sonra gelen ilişkisi yoktur. Nedensellik bir tür ilişkilendiriliş biçimidir. İki olayı ya biz ilişkilendiririz ya da zaten doğaları gereği bir ilişkileniş vardır ve zihin onu keşfederek bu vakıayı ortaya koymaktadır. Başka bir ifadeyle ya keyfi bir kurgudur ya da olgusal anlamdaki ilişkileniş insanın kendince keşfetmesi söz konusudur. Olgu bir anlam kazanırken zihin de yapılanmış olmaktadır. Nedensellikteki yapılandırıcı unsur, nesne dünyasından kaynaklanmaktadır. Bu, ancak zihnin empirist bir yorumuna uygundur. Burada zihnin basitçe bir kopyalamasından söz edilmemektedir. Bilhassa zihinde bir işleyiş ve işlerlik vardır. Dolayısıyla burada da Hume'un düşüncesindeki zihin olgusunun işleyerek yapılandığını görmekteyiz.

4.4. Empirizm ve Zihin Eğitimi

Eğitim kuramlarında özellikle de yapılandırmacı kuramda, eğitimin, zihnin bilgiyi yapılandırmasıyla mümkün olduğu savunulmaktadır. Eğitim, insan zihninin bilgiyi yapılandırması, inşa etmesi olarak kabul edilmiştir. Yapılanma ya da yapılandırma doğru bir ifade olmasına rağmen eğitimcilerin bu çerçevedeki değerlendirmelerinde kavramın tartışıldığı zemin kaybolmaktadır. Çünkü yapılanma dediğimizde yapının gittikçe mütekmil hale gelmesi, tekâmül etmesi beklenir. Başka bir ifadeyle yapılandırmacılık aslında bir sürecin tamamlanmaya doğru evrilmesi, yapının oluşması durumudur. Dolayısıyla yapılandırılan şey, tabir-i caizse hep üst üste konan, değişen ve dönüşen bir şey olmalıdır. Bu durumda yapılan şeyin bilgi değil zihin olması gerektiği sonucuna varılabilir. Çünkü bilgi nesneye ilişkin bir kavrayış ya da bir açıklama tarzıdır. Doğru bilgi elde edildiğinde ortada yapılandırılacak bir şey kalmayacaktır. O halde eğitimi, yapılandırmacılığın ileri sürdüğü şekilde doğru bilginin inşa edilmesinin yanında ve daha çok da onu üreten zihinde aramak uygun olur.

Genel anlamda eğitim ve özel alanda yapılandırmacılık bilginin, bireylerin zihinsel gelişim süreçleri ve bilişsel işlemleri aracılığıyla inşa edildiğini ile sürer. Bu konu hakkında iddia edilen fikirlerden şunu anlamaktayız: Eğitim, bilgi veya olgular hakkında hakikati kavrama sürecinin doğru bilgiye ulaşacak şekilde işlemesi ve ilerlemesidir.

Olayları, olguları açıklama tarzımızın hakikate doğru evrilmesi, yanlışların elenmesi ve böylece asıl doğruların öne çıkması sayesinde zihin, bilgiyi yapılandırmış ve doğru kavrayışa ulaşmış olacaktır. “Yapılandırmacı görüşün temelinde bilginin ya da anlamın dış dünyada bireyden bağımsız olarak var olmadığı ve edilgin şekilde bireyin zihnine aktarılmadığı; tersine etkin biçimde birey tarafından zihinsel olarak oluşturulduğu görüşü yer alır.”⁴⁵⁵ Fakat bu durum yapılandırmanın bilgi cephesinden görünümüdür. Oysa bilgi inşa edilirken aynı zamanda zihinde de birtakım işlemler gerçekleşir. Üstelik bilgi de bu işleyişin bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. O halde işleyişle birlikte zihnin üreticiliğinde bir farklılaşma olmuş olmalıdır. Çünkü değişmeyen ve hep aynı kalan bir zihinden yeni bir bilgi ortaya çıkması güçtür.

Yapılandırmacı anlayışın zihinsel-bilişsel süreçler olarak ifade ettiği durum, zihnin işlevlerinden hareketle oluşuyor gibi görünmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi algılama, öğrenme, düşünme, anlama, sorun çözme, karar alma gibi zihinsel faaliyetler birer zihin işlevidir. Tüm bu işlevlerin sonucunda zihnin tekamül etmesi, yeni bir anlam ve yorumlama gücüne kavuşması bir tür zihin eğitimi olarak görülebilir. Buna ek olarak zihindeki idelerin dizilimi ve o idelerle kurulan bağlantılar ve gerçekleştirilen işlevler de eğitim süreci olarak ele alınabilir. Şayet eğitim, tanımlarda belirtildiği gibi değişim ve dönüşümün meydana geldiği bir süreçse, zihin de yapılandırılma esnasında bu süreçten geçmektedir. Eğitimin yaygın kabulünde, kişinin davranışsal farklılık sergilemesinden söz edilir. İçsel boyutu ise zihnin içinde olup bitenin, zihinsel işlemlerden hareketle yeni bir zihin yapısının oluşmasıdır. Bu oluşum, eğitimin zihindeki temellerini anlatır. Aynı zamanda bu sürecin sonucunda onun daha sistematik bir yapı haline geldiği görülmektedir. Örneğin, Locke’un düşüncesinde boş levhanın idelerle dolması ve ideler arası gerçekleşen işlemler aslında sistematik bir yapının inşa edildiği şekilde de yorumlanabilir. Bu minvalde ise eğitim, zihnin sistematik şekilde ide, imge gibi olgularla oluşması ve şekillenmesi olarak da tanımlanabilir. Ancak burada zihnin iç yapısındaki oluşum ve şekillenişten bahsedilmektedir. Davranışa yansıyan herhangi bir durumdan değil. İşte “zihnin eğitimi” derken, bu oluşum ve şekillenişin amaca uygun şekilde gerçekleştirilebilmesi vakıasını kastediyoruz.

Bir öğrencinin $2+2=4$ işlemini öğrendiği dışarıdan gözlemlenebilir ve ölçülebilir. Oysa burada gözlemlenemeyen bir zihin içeriği, zihinde gerçekleşen bir süreç de söz

⁴⁵⁵ Mehmet Akif Özerbaş, “Yapılandırmacı Öğrenme Ortamının Öğrencilerin Akademik Başarılarına ve Kalıcılığına Etkisi”, Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 2007, 5/4, s.611

konusudur. Zihin bu rakamları algılar, ardından toplama işlemini yapar ve bir sonuç çıkarır. Bütün bunlar belli bir düzen içinde gerçekleşir. Bu açıdan bakıldığında zihnin sadece ontolojik bir unsur veya mevcut yapısal bir özellik olmadığını görmekteyiz. O, aynı zamanda değişen, dönüşen, gelişen bir şeydir. Öyleyse bütün bunlar eğitimin öncelikle zihinde gerçekleştiğini göstermektedir. Zihnin tekamülü ise onun dışarıdan gözlemlenen ve ölçülen şekliyle açığa çıkması olarak değerlendirilmektedir.

Eğitim her ne kadar öğrenme, davranış, hatırlama düşünme gibi bilişsel süreçler olarak betimlense de o, zihnin kazandığı yapıyla gerçekleşen bir durum, bu manada zihinde gerçekleşen bir etkinliktir. İşte bu etkinliğin dışardan gözlemlenmeyen ama bilfiil gözlemlenenin nedeni olan yönü, yani zihinde olup biten o sistematik halin gerçekleştirilme süreci, zihnin eğitimidir. Zihni eğitmenin ya da eğitimin zihinsel boyutunun/temelinin hedefidir. Bu süreci, “amaca uygun” ve planlı şekilde gerçekleştirmeye çalışmaktır.

Zihin, işleyişi ve işlevsel mevcudiyeti bakımından ele alındığına göre, empiristlerin perspektifinden zihnin eğitimi de bu işleyişe, amaçlara uygun şekilde müdahale, bu işleyişi istenen biçimde düzenleme olarak değerlendirilebilir. Onların zihin ile bilgi arasında kurdukları bağlantı, zihnin bilgiyi elde etme süreci eğitimin zihinsel boyutu konusuna da ışık tutmaktadır. Empiristlerin sıkça dile getirdikleri zihindeki ideler arasında doğru, bütünsel ve tutarlı bağlantılar kurulması fikri hem zihnin yapılanmasını hem de eğitimi hakkında bir fikir vermektedir. Bu nedenle filozofların bilgi ve zihin konusundaki ayrıntılı analizleri, eğitimi başka açıdan yorumlamak için bir yol haritası niteliğindedir. Burada ilk olarak Bacon’ın düşünceleri zihin eğitimi perspektifinden sorgulamaya tabi tutulacaktır.

Bacon’ın zihin eğitimi ile ilgili açık bir bildirimine rastlanmamaktadır. Dolayısıyla zihnin eğitimi konusunda Bacon’dan doğrudan nakledilecek bir görüş olamaz. Açık veya dolaylı olarak zihnin eğitime işaret etmese bile, onun düşüncesinde apaçık bir zihin tasarımı bulunmaktadır. Bu nedenle Bacon’ın zihin hakkındaki fikirlerinden yola çıkarak ona ilişkin bir kurgu ortaya konabilir. Başka bir deyişle, Bacon’un zihin anlayışından hareketle ve bu anlayışa paralel olarak nasıl bir zihin eğitimi düşüncesi geliştirilebileceği, Bacon’ın bu bağlamda nasıl yorumlanabileceği tartışılabilir.

Daha önce iddia edildiği gibi zihnin işlevi, işleyişi, yeniden düzenlenmesi ve zihnin içindeki sorunlar ilk kez Bacon’ın düşüncesinde dile getirilmiştir. Onun duyu,

deneyim ve zihnin bilgiye ulaşması arasında kurduğu ilişki zihnin işleyişini anlatır. Bunun yanı sıra Bacon'ın bilgiye ulaşmanın önündeki en büyük engel olarak nitelediği idoller hakkındaki yorumları ve zihnin bunlardan mutlaka temizlenmesi gerektiğine işaret etmesi ise mevcut zihinsel yapının düzenlenmesi anlamına gelir. O, yapılması gerektiğini iddia ettiği zihin temizliğinin nasıl olacağı, yani idollerin nasıl yok edileceği konusunda sessiz kalmıştır. Ancak yine de Bacon'ın düşünceleri, zihin eğitimi önündeki engelleri işaret etmesi olarak değerlendirilebilir. Çünkü bir zihin eğitimi olacaksa öncelikle mevcut yapının incelenmesi ve düzenlenmesi lazımdır. Bu adımdan sonra zihin istenen yahut belirlenen şekilde işlemeye başlayacaktır.

Bacon'ın düşüncesinde zihnin eğitime yönelik diğer bir adım, zihin içeriğinin oluşmasıdır. Zihin içeriklerini sağlayan ilk unsur duyulardır. Çünkü dış dünyaya dair ne varsa duyulardan hareketle zihne yerleşir. “Doğanın bütün yorumlanması duyulardan başlar ve duyu algılarından düz, engebesiz, emin bir yol aracılığıyla anlığın algıları olan doğru fikirlere ve ilk savlara varır. Duyuların sunumları ya da beyanları ne kadar tam ve sağlam olursa her şey o kadar kolay ve rahat ilerler.”⁴⁵⁶ Zihnin bilgi sahibi olması ve aynı zamanda eğitimin gerçekleşmesi için öncelikle duyulara gereksinim vardır. Zihin, duyulardan aldığı verileri kullanarak işlemeyi başlayacaktır. Bu işleyiş, yapılandırmacı eğitim açısından düşünürsek bilginin yapılandırılması demektir. Fakat empirizmin zihin eğitimi var mıdır sorusuna cevap arıyorsak zihnin yapılanması, yani eğitimin başlaması anlamına gelmektedir. Her ne kadar zihin duyular neticesinde dolsa da onlar, eğitim için tek başına yeterli değildir.

Bacon her ne kadar duyulara önem atfetmiş olsa bile, onları doğru bilginin kusursuz bir kaynağı olarak görmez. Dış dünya hakkında zihne verdiği bilgilerde eksiklik olacağını da iddia eder. Eğitim, bilgi oluşturma ve bir bilgi elde süreci olarak ele alındığında, Bacon'ın duyulara güvenmemesi dolayısıyla eğitimin ilk basamağının değişebileceği ihtimalini beraberinde getirmektedir. Ya da bir başka açıdan bakılırsa, duyulardan alınan bilginin doğruluğunun denetlenmesi gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır. Çünkü duyular hatalıysa zihnin içeriği de problemlili olacaktır. Ancak Bacon burada daha genel bir denetlemenin lazım olduğunu düşünmüş olmalıdır ki, zihnin bütün içeriğine atıfta bulunmuştur.

⁴⁵⁶ F. Bacon, “age.” s.207

Bacon, zihnin içerisinde onu doğru bilgiye ulaştırmaktan alıkoyan ve hata yapmasına neden olan birtakım yanılsamaların olduğunu iddia etmiştir. Zihin her ne kadar bu idollerle kaplı olsa bile, onların doğruluğu şüphelidir. Dolayısıyla bu idoller zihnin yanlış yapılandırılmasına neden olacaktır. Daha önce iddia edildiği gibi zihin yapılanması bir eğitim olduğuna göre, bu durumda, zihnin eğitimi olması gerektiği şekilde gerçekleşmez. Çünkü zihin aldığı her bilgiye kendinde mevcut olan yanılsamalarla ulaşacaktır. Bacon kendi düşüncesin çerçevesinde konuyu ele alırken zihnin bilgiye ulaşması için bu idollerden temizlenmesini gerektiğini iddia etmişti. Onun bu önerisi zihnin eğitimi için gereklidir. O halde Bacon'ın düşüncesindeki ilk adım zihnin eğitilmesi için öncelikle eğitime hazır hale getirilmesidir. Zihnin eğitiminin gerçekleşmesi için onun içeriğindeki olumsuz öğeler, yani idoller fark edilmeli ve temizlenmelidir.

Eğitim, zihnin idollerle bezenmiş mevcudiyetinde gerçekleşemez. Doğruluğunun tartışılmadığı, yalnızca bir kabulden ibaret olan idollerin eğitim sürecinde zihni yanıltmayacakları şüphelidir. Bu nedenle ilk olarak zihni eğitime hazır hale getirmek lazımdır. Aksi takdirde zihin asla yeni bir bilgi sahibi olamaz. Çünkü hep kendi yanılsamalarıyla hareket edecektir.

Eğitimin istenen şekilde olması için zihin içeriğinin eğitime uygun olması beklenir. Uygun biçimleniş zihnin pür-i pak olması değil, onu yanlış sevk edecek olgu ya da içerikten arınmış halidir. Aksi durumda zihin, sahip olduğu mevcut biçimleniş nedeniyle yalnızca taklit etmiş olur. Eğitime dair yürütülen her işlem idollerin etkisinde kalacak ve onların istediği noktadan şekillenecektir.

Bacon'ın felsefesinde zihin eğitime dair fikirler aradığımızda öncelikle zihindeki işleyişin düzenlenmesinin gerektiği karşımıza çıkmaktadır. Çünkü idollerden arınan zihnin hem işleyişi hem de eğitimi düzenlenmiş olur. Eğitimin bir amacı zihnin iç işleyişini düzenlemektir. Bu düzenleme Bacon'ın zihin anlayışında onun içindeki idolleri temizlemekle başlamaktadır. Dolayısıyla eğitimin amacına ulaşması için onu yanlışlığa sürükleyecek olan kemikleşmiş içerikten kurtarmak olmalıdır.

Bacon'ın düşüncesinde zihin belli birtakım içerikle dolu haldedir. Başka bir ifadeyle; Bacon, zihni daha en baştan mevcudiyeti itibariyle ele almak yerine onu var kabul edip, zihin kurgusunu da bu varsayım üzerine yerleştirmiştir. Zihnin ne varlığını sorgulamış ne de nasıl dolacağını tartışmıştır. Duyum, düşünüm ve algılayışıyla belli bir birikime ulaşmış olan bir zihin başlangıç noktası olarak almıştı. O, şayet bir zihin eğitimi

analizi yapsaydı öncelikle zihni idollerden arındırıp sürece hazır hale getirecekti. Ardından yeniden bir bilgi elde etme süreci, yani zihnin yapılanmasına geçilecekti. Bunun sonucunda gerçekleşen şey ise zihin eğitimi olacaktır. Ancak diğer bir empirist olan Locke, zihni daha en baştan boş kabul etmiştir. Zihin bir olgu olarak vardır. Fakat onun boş olan içi ancak işlemeyle dolacaktır. Böylece işleyiş devam ederken zihin de kendini gerçekleştirecektir.

Locke'un düşüncelerini analiz ederken incelediğimiz zihnin iç işleyişi ve buna dair alıntılarının aynı zamanda bir zihin eğitimi niteliğinde olduğunu görmekteyiz. Elbette Locke, zihnin işleyişini anlattığı satırlarda herhangi bir eğitim olgusu dile getirmemiştir. Ancak Locke'un zihin hakkındaki fikirlerini, eğitim perspektifinden incelediğimizde zihin eğitimi iddiasına temel teşkil edebilecek ifadelerle karşılaşmaktayız. Locke'un zihnin bilgiye elde etme sürecindeki işleyişi anlatırken kullandığı ide, duyum, bellek, ideler arası ilişkiler gibi kavramlar zihin eğitimi problemini tartışırken üzerinde durulması gerekli kavramlar gibi görünmektedir.

Locke'un düşüncesinde zihnin bilgiye ulaşırken geçirdiği süreç ve yaptığı işlemler bir zihin inşası olarak kabul edilebilir. Burada zihin yapısal olarak, yani Tabula Rasa şeklinde mevcuttur. Fakat bu haliyle bilgi sahibi bir yapı değildir. İç işleyişin başlaması ve Tabula Rasa'nın birtakım işlemler neticesinde bilgiye ulaşması onu bilgiyle dolu bir olgu haline getirmektedir. Bu durum eğitim perspektifinden ele alındığında ise eğitimin zihinsel boyutunu gösterir. Daha önceki bölümde tartışıldığı gibi eğitim tamamen ölçülen ve gözlenen davranışlar üzerinden değerlendirilse bile, bunun ötesinde gerçekleşen bir şey vardır. Başka bir ifadeyle, dışardan gözlenen bütün davranışların zihinde bir karşılığı olmalıdır. Bu manada Locke'un zihnin işleyişi ve içeriği hakkındaki düşünceleri bir nevi onun içindeki değişim, dönüşümü anlatmaktadır.

Locke'un zihin hakkındaki düşüncelerinde eğitimin formel bir açıklamasını bulmaktayız. Onun düşüncesinde zihin boş bir levha iken, duyular aracılığıyla idelerle dolar ve bu ideler arasında birtakım işlemler gerçekleştikten sonra bilgiye ulaşır. Zihin, ideler arasında çeşitli işlemlerin gerçekleştiği ve böylece tekamül eden bir olgudur. Zihinsel işlemlerin adım adım gerçekleşmesi ve bilgiye ulaşılması bir zihin eğitimidir. O halde zihin eğitiminin ilk basamağı, boş olan ya da Locke'un tabiriyle Tabula Rasa halindeki zihne idelerin gelmeye başlamasıdır.

Locke'un düşüncesinde ide olmaksızın bilgiye ulaşılamaz. Dolayısıyla zihin eğitiminin gerçekleşmesi için de ide şarttır. "İdeler düşüncenin nesnelidir. Herkes düşündüğünün ve düşündüğü sırada zihninin uğraştığı şeyin ideler olduğunun bilincinde olmalıdır."⁴⁵⁷ "İde, zihnin düşünmede kullandığı şeydir."⁴⁵⁸ Düşündüğümüz her nesnenin karşılığı idedir. Onlar zihinde kendiliğinden var olmaz. Ancak duyular aracılığıyla zihne aktarılır. Bu aktarım dış dünyadan zihne doğru bir akış halinde ve gelişigüzel biçimde olmaz. Ona göre ideler zihne, tek bir duyu yoluyla, birden fazla duyu ile, düşünümle veya hem duyum hem düşünüm ile girerler.⁴⁵⁹ Burada zihin içindeki işleyişi görmekteyiz. İdelerin zihne yerleşmesi için gerekli olan adım ya da işlemler vardır. Bu aynı zamanda ideler arasındaki ilişkinin nasıl olacağına da ışık tutmaktadır.

Bu noktada zihin eğitimindeki diğer bir faktör ve ikinci adım, idelerin işleyişini düzenlemektir. Çünkü rastgele dolan bir zihnin ideleri nasıl anlamlandırıp koruyacağı ve idelerle nasıl bağlantı kuracağı belirsizdir. Oysa zihnin eğitimindeki temel nokta, ideler arasında tutarlı ve bütünlüklü bir bağlantı kurulmasıdır. Bunun yapılması için ideler arası işlemlerin ve bağlantıların düzenlenmesi gerekir. Hatta buna ek olarak zihne yeni ideler kazandırılacaktır. "Zihin, kendi gücüyle kendi idelerini birleştirir ve hiçbir zaman böyle birleşmiş biçimde edinemeyeceği yeni karmaşık ideler yapar."⁴⁶⁰ O halde zihnin eğitimi bir anlamda, ideleri belli işlemlerden geçirmek buradan hareketle yeni ideler oluşturmak, onları ilişkilendirmek demektir.

Locke'un zihin analizinde belirtildiği şekilde ideler arasında düzenli bir işleyiş vardır. Bunlar; birleştirme, karşılaştırma, ayırt etme ve seçme, soyutlamadır. İdelerin işleyişi zihinsel bir süreci, bilgiyi elde etme sürecini anlatmaktadır. Bu da aslında zihin durumudur. Dolayısıyla maksada uygun, yani hakikat peşinde olan bir zihnin o hakikati yakalayacak bir şekilde bu bağlantıları kurabilir duruma gelmesi zihnin eğitimi demektir. Hatta o hakikati elde etmek için yapılabilecek şeyler de zihnin eğitime dahildir. Hakikati kavramak amaçtır, idealdir. Ve bunun için zihnin mükemmel şekilde işlemesi sağlanırsa o ideale erişilir.

Zihnin eğitiminin mükemmel ve aralıksız şekilde devam etmesi için gerekli olan şey, ideleri muhafaza edip tekrar kullanılmasını sağlayacak bir iç mekanizmadır.

⁴⁵⁷ J. Locke, "age." s.97

⁴⁵⁸ J. Yolton, "age." s.91

⁴⁵⁹ J. Locke, "age." s.110

⁴⁶⁰ J. Locke, "age." s.144

Locke'un düşüncesinde bu mekanizmaya karşılık gelen şey bellektir. İşte bu yüzden zihin, duyum aracılığıyla kendisine sunulan bir ideyi öncelikle belleğe yerleştirir. "Çünkü insanın dar zihni birçok ideyi aynı zamanda görüp inceleyemediğinden, başka zaman kullanmak üzere bu ideleri biriktirecek bir ambara ihtiyaç vardır."⁴⁶¹ Şayet zihin, ideleri kayıt altına almazsa her birine anlık olarak sahip olabilir. Bu durum, zihindeki işleyişin tabir-i caizse sekteye uğraması demektir.

Bireyler öğrenip belleklerine kaydettikleri ideleri birtakım işlemlerden geçirir. Bu sayede birey hem bilgi elde etmiş hem de onu oluşturmak için zihinsel bir faaliyette bulunmuştur. Yalnızca yeni ulaştığı bilgi değil, aynı zamanda ondan hareketle elde ettiği diğer bilgiler sayesinde zihinsel yetkinlik kazanacaktır. Zihinsel yetkinlik bir nevi zihnin yapısal olarak dönüşmesini anlatır. Bu dönüşüm nedeniyle birey, kendisine sunulan bilgiden hareketle yenilerini oluşturacaktır. Burada sürekli bir yinleme gerekir. Yinleme, zihnin bellekte sakladığı eski bilgileri belirli aralıklarla işleve tabi tutmasıdır. Böylece zihindeki idelerin unutulması engellenmiş olacaktır. Dolayısıyla zihnin eğitimi tamamlanacaktır.

Empirist halkadaki önemli bir filozof olan Hume'un farklı bir zihin anlayışı vardır. Ona göre zihin, ne Bacon'ın belirttiği gibi yanılısalarla dolu ne de Locke'un iddia ettiği şekilde tamamen boştur. Zihin dış dünyayı algılayan, algıladığı her şeyi belli işlemlerden geçiren ve böylece bilgiye ulaşan bir mekanizmadır. Bu mekanizma işledikçe, yani bilgi ürettikçe var olur. Eğitimi bilgiyi elde süreci olarak nitelediğimizde Hume'un zihin düşüncesinde buna benzer bir süreç karşımıza çıkmaktadır.

Hume'un zihin düşüncesinde öne çıkan kavramların algı, çağrışım ve tasarım olduğu dikkati çekmektedir. Aynı zamanda bu üç kavram, doğal olarak zihnin eğitimi konusunda da yol gösterici olacaktır. Hatırlanacağı üzere Hume, zihin hakkındaki düşüncelerine algı ile başlamış ve zihni de algılar toplamı olarak ifade etmiştir. "Zihne giren her şey bir algıdır. Zihin dediğimiz şey, belli ilişkiler ve süreçler tarafından birleştirilmiş farklı algıların bir yığını ya da toplamıdır."⁴⁶²

Algılama zihnin kesintiye uğramaksızın devam ettirdiği işleyişinin en önemli parçasıdır. Zihin, algıladıkça çalışan bir mekanizmadır ve onun algıladığı her şey izlenimdir. Hume'a göre izlenim, işittiğimiz, gördüğümüz, hissettiğimiz, sevdiğimiz veya

⁴⁶¹ J. Locke, "age." s. 133

⁴⁶² D. Hume, "age." s.146

nefret ettiğimiz, arzuladığımız veya istediğimiz andaki algılarımızdır.⁴⁶³ İzlenimler zihnin dış dünyaya dönük tarafında sürekli bir şekilde algıladığı her şeydir. Zihnin algılamının ötesinde başka bir işlem yapmaksızın izlenime sahip olmaktadır. Ancak tasarımlar böyle değildir. Onlar zihnin izlenimler üzerinde gerçekleştiği birtakım işlemler aracılığıyla oluşturulur. Bu nedenle ikisi arasında bir öncelik ve sonralık vardır.

İzlenim bir zihin içeriği olarak bellekteki yerini alır. Ardından zihnin son ürünü olan tasarım oluşturulmaya başlanır. Fakat Hume burada zihnin içinde iki farklı çalışma alanının daha olduğuna işaret eder. Bunlardan birincisi bellektir. Zihin, bellekte sakladığı izlenimleri sırasını dahi bozmadan muhafaza eder ve herhangi bir durumda geri çağırır. İkincisi ise imgelemdir. Zihin algıladığı izlenimleri imgeleme gönderir ve imgelem onları kendi istediği şekilde tasarım haline getirir. İmgelem izlenimleri birleştirir, karıştırır, onlar arasında bağlantı kurar ve yeniden yorumlar. Bütün bu zihinsel işlemler sonucunda tasarım oluşur. O halde tasarımların zihinsel bir faaliyetin ürünü oldukları açıktır. Bu durum, tıpkı eğitim sürecindeki bireye herhangi bir konu hakkındaki ilk bilgiyi verdikten sonra onunla bağlantılı başka şeyleri oluşturmasına benzetilebilir. Hume'un düşüncesinden hareket ederek şöyle bir eğitim tanımı denemesi yapılabilir: Eğitim bir yönüyle, istenen tasarımların, izlenimlerden çıkarılmasının düzgün bir şekilde gerçekleşmesi için zihni buna hazır hale getirmektir. İşte burada zihnin eğitimi için gerekli olan iki farklı işleyiş vardır. Birincisi zihnin izlenimden hareketle tasarımlar oluşturması, ikincisi ise tasarımları tekrar kullanarak başka tasarımlar ortaya çıkarmasıdır.

Tasarımlar bir kez oluştuktan sonra kaybolmaz. Onlar muhafaza edilip tekrar kullanılabilir. Fakat bunun için belli birtakım kurallar vardır. Başka bir ifadeyle, tasarımlar birbirleriyle gelişigüzel bir şekilde bağlanamaz. Zihindeki mevcut tasarımlardan hareketle yenilerini oluşturmak için bazı ilkeler gerekir. Çünkü Hume'a göre, tasarımlar tamamen gevşek ve bağlantısız olsalardı, yalnızca şans bu tasarımları birleştirirdi; ayrıca, bir tasarımın doğal olarak bir diğer tasarıma götürmesini sağlayan, birbirleri arasında bağ kuran veya çağrışım yapan özellikler olmasaydı yalın tasarımların düzenli bir şekilde karmaşık tasarımlar haline gelmeleri olanaksız olurdu.⁴⁶⁴

⁴⁶³ D. Hume, "age." s.24

⁴⁶⁴ D. Hume, "age." s.22

Hume bu kurallara, çağrışım ilkeleri ismini verir. Hume'a göre çağrışımın kaynağı olan ve bu yolla zihnin bir tasarımdan diğerine geçmesini sağlayan ilkeler üç tanedir: Benzerlik, zamanda ve mekânda yakınlık (bitişiklik), neden-sonuç.⁴⁶⁵ Zihindeki bütün tasarımlar, bu üç ilkeye göre tekrar oluşturulur. Örneğin bir eşya gördüğümüzde onun benzerini, zamanda veya mekanda yakın olanını düşünürüz. Ya da yaşadığımız bir olayı anımsadığımızda, onun sonucunda ne olduğunu da düşünmeden edemeyiz. Bütün bunlar zihnin herhangi bir dönemde sahip olduğu tasarımlarla yeniden karşılaştığında onları ayırt etmesi anlamına gelmektedir. Zihin bir şey algıladığında, daha önce bellekte muhafaza ettiği tasarımlarla karşılaştırıp işlemektedir. Bu sayede zihin hem daha karmaşık tasarımlar oluşturacak hem de şayet yanlış kurduğu bağlantılar varsa onları yeniden düzenleyecektir.

Zihinde gerçekleşen bu işlemler yeni tasarımlar oluşturma ve onlar arasında doğru bağlantı kurma eğitimi anlatır. Zihnin tasarımları birleştirmesi, eşleştirmesi, bellekte depolaması ve bazen birbiriyle ilişkili bazen bir diğerinden hareketle yeni tasarımlar üretmesi eğitim sürecini resmeder. Buna ek olarak, tasarımlar arasındaki bu işlemlerin yapılmasını sağlayan ilkeler ise birer eğitim adımıdır. Zihin bu şekilde işledikçe, yani izlenimden tasarıma doğru bir gidiş ve tasarımlar arasında kurulan bağlantılar var oldukça sürekli kendini inşa edecektir. Bu inşa zihnin eğitimi anlamına gelir.

Zihinde durmaksızın devam eden işleyiş ve akış Hume'un tiyatro sahnesi benzetmesinde kendini göstermektedir. Hume'a göre zihin, bir tür tiyatro sahnesidir. Arada çeşitli algılar ardışık olarak kendilerini gösterirler, geçerler, yeniden geçerler, kayıp giderler ve sonsuz bir duruş ve durum çeşitliliği içinde birbirleriyle karışırlar.⁴⁶⁶ Hume'un bu tanımı bir yönüyle zihnin eğitimi, diğer yönüyle zihnin sistemli işleyişini anlatmaktadır. Daha önce ifade edildiği gibi, algılar gelişigüzel değil aksine belli bir sistematığe uygun şekilde hareket eder. Algılar arasında bir düzen ve ilişkileneş vardır. Bu durum, yani sahnede oyunun istenilen şekilde sergilenmesi zihnin eğitimidir. Zihindeki işleyiş böylesine sistemli kılan unsur çağrışımdır. Fakat her ne kadar çağrışım önemli olsa da burada izlenim ve tasarımların sayısı da mühimdir. Çünkü zihnin bağlantı kuruculuğunun fazla olması, onun kavrayışının gelişmesini sağlayacaktır demektir. Zihindeki bu durum eğitimin bir yönüdür. O halde tasarım ve izlenim ne kadar çoksa

⁴⁶⁵ D. Hume, "age." s.22

⁴⁶⁶ D. Hume, "age." s.174

eğitim o kadar gerekleŖmiŖ demektir. Bu manada zihnin eğitimi, ađrıŖım ilkelerinden hareketle tasarımlar arasında kurulan bağlantıları olabildiğince geliŖtirmektir. Böylece eğitim amacına ulaŖmıŖ olacaktır.

Hume da tıpkı Locke gibi zihnin düzenli iŖlemesi gerektiğini savunmuŖtur. Locke'un deyiŖiyle ideler, Hume'un tabiriyle ise tasarımlar arasında doğru, birlikli ve bütünlüklü bağlantılar kurmak zihnin düzenli iŖleyiŖini anlatır. O halde zihnin eğitimi, dıŖ dünyadan alınan izlenimlerin zihinsel süreçler neticesinde doğru Ŗekilde yapılandırılmasıdır. İŖte bu noktada eğitim hem bir süreç hem de genel bir durumun, olgunun adıdır. Süreç içinde zihnin daha iyiye evrilmesi, yetkinlik kazanması onun geliŖtiđini de göstermektedir. Zihnin geliŖmesi aynı zamanda onun olgunlaŖmasını anımsatmaktadır.

Eğitim bir yönüyle, zihnin olgunlaŖma süreci olarak da kabul edilebilir. O halde zihnin olgunlaŖması nedir? Ŗayet Locke'a göre dŖnlrse bunun nedeni, bireyin zihnindeki ideleri o an için en uygun Ŗekilde iŖlemesidir. Hume açısından zihnin olgunlaŖması, bireylerin zihne ait tasarımları doğru Ŗekilde eŖleŖtirmesidir. BaŖka bir ifadeyle zihnin olgunlaŖması; zihnin karmaŖık olay, olgu veya problemler karŖısında daha mkemmell ve doğru bağlantılar kurabilmesidir.

Empiristlerin zihin üzerine geliŖtirdikleri fikirler bir anlamda olgu olarak zihni anlatmaktadır. Bacon'ın içi yanılısamalarla dolu olarak tasvir ettiği, Locke'un boŖ olduğunu ve eŖitli iŖlemlerle dolacağını belirttiği, Hume'un ise iŖleyiŖle var olacak bir mekanizma gibi açıkladığı zihin yalnızca sabit bir varoluŖ nesnesi olarak kalmamıŖtır. Filozoflar zihni epistemolojik bir gaye ile analiz etmiŖlerdir. Fakat zihin açısından bakıldığında, mevcut var oluŖtan deđiŖme, farklılaŖma görünmektedir. Bu ise tam olarak zihnin eğitimini anlatmaktadır. Dolayısıyla empiristlerin amacı baŖka olsa bile, onların zihnin iŖleyiŖ zincirindeki halkaların doğru ve düzenli Ŗekilde birleŖtirmek için geliŖtirdikleri fikirler, aynı zamanda zihnin eğitimi konusunda atılan ilk adımlar olarak karŖımıza ıkmıŖtır.

SONUÇ

Zihin insani var oluşun özsel niteliğidir. Düşünen ve dünyaya anlam yükleyen insan, dünya içindeki mevcudiyetini zihinsel etkinliklerine borçludur. Felsefe tarihinde bunun bilincine varılmasından bu yana zihin, farklı problemler çerçevesinde de olsa düşünüp taşınma ve inceleme konusu yapılmıştır.

Zihin hakkındaki düşüncelerle İlkçağ felsefesinden itibaren karşılaşılsa da çağdaş zihin felsefesi kendine has bir alan olarak 20.yüzyılda ortaya çıkmıştır. Zihin felsefesi, zihni tüm yönleriyle ele alıp, açıklamaya çalışan felsefe disiplini olarak tanımlanır. Ancak zihin felsefesinde çok farklı yaklaşımların ortaya çıktığı, böylece yeni kavram ve problemlerle bu çalışma alanının genişlediği görülmektedir. İlk başlarda yalnızca düalist yaklaşımda zihin-beden ekseninde tartışılan zihin, daha sonra davranışçılık, işlevselcilik gibi farklı akımlar tarafından da incelenmiştir. Bu bağlamda her yaklaşım zihin hakkında kendi tanımını yapmıştır. Ancak her biri zihni, insanın en temel yetisi olarak kabul etmiştir. İnsani varoluşun zorunlu bir temeli olarak görülen zihnin ne olduğu, nasıl çalıştığı gibi sorulardan hareketle tartışılmıştır. Bütün bu sorular söz konusu incelemelerin zihnin yalnızca bir yönünü ele almaktadır. Oysa zihin çok yönlü bir yeti, aynı zamanda belli bir değişim ve dönüşüm geçiren bir olgudur. Sözü edilen yaklaşımlarda ise bu değişimin ve dönüşümün pek de söz konusu edilmediği görülmektedir. Ayrıca, zihin üzerine ilgi çekici incelemeler yapan empirizmin de zihin felsefesi açısından yoğun çalışmalara konu edilmediği dikkati çekmektedir. Bu meyanda Bacon, Locke ve Hume ile genel olarak empirist düşünce incelendiğinde, bu düşünce çevresinin empirist bir zihin anlayışının olduğu açıktır.

Empirist filozofların her biri kendi epistemolojisini oluştururken zihne kayıtsız kalmamıştır. Burada her ne kadar zihin hakkında üç farklı düşünce sistemi varmış gibi görünse de hepsinde temel bir kabul olduğu açıkça fark edilmektedir: Zihin, belirli bir işleyişe ve dolayısıyla işlevselliğe sahip olan bir mekanizmadır.

Bacon'ın fikirlerinde zihin birtakım yanılısamarla dolu olan olgu şeklindedir. Onun betimlediği zihin çeşitli şekillerde işlemiş ve bu neticede bilgiyle dolmuştur. "Sahip olduğumuz insan zihni pek çok inançtan ve rastgele olaylardan, çok önceki yıllarda

içimize işleyen çocuksu kavramlardan müteşekkil bir çeşni yığındır.”⁴⁶⁷ Fakat Bacon bu noktada zihni betimleyip bırakmamıştır. Çünkü o, zihnin bu şekilde birtakım yanılısamlarla dolu olduğunu iddia etmiş ve asıl yapılması gerekenin zihni onlardan kurtarmak olduğunu savunmuştur.

Locke ve Hume’un zihin hakkındaki fikirleri incelediğimizde ise yalnızca var olan bir olgu ya da var oluş parçacığının ötesinde işledikçe var oluşunu kuvvetlendiren bir sistem olduğunu görürüz. Bu işleyiş her iki filozofun epistemolojisine uygun şekilde gerçekleşmektedir. Örneğin Locke’un tasvir ettiği zihin tamamen boştur. “Zihinde doğuştan ilkeler yoktur. Bir bilgiyi nasıl elde ettiğimizizin gösterilmesi bile onun doğuştan olmadığını kanıtlamak için yeterlidir.”⁴⁶⁸ Zihnin dolması ve dolayısıyla bilgiye ulaşması için birtakım işlemler gerçekleşir. İdeler arası işlem ve işleyiş bize var olan zihnin gelişmesini, değişmesini gösterir.

Hume’un fikirlerindeki zihin ise Locke’taki gibi bir olgu halinde değildir. Var olduğu açıktır ancak ne dolu ne de boştur. O, bilgi almaya başladıkça şekillenmektedir. Bu işleyiş işlevsel bir mevcudiyeti oluşturur. Daha önce belirtildiği gibi Hume’un zihnin neliğini açıklarken söylediği “algılar toplamı/demeti” ve “tiyatro sahnesi” betimlemeleri, aynı zamanda zihnin işleyişi hakkında bilgi vermektedir. Bu iki tasvirde hareketle zihin, tözsel bir mevcudiyet olarak görülmenin ötesinde, algılarla şekillenen bir mekanizma gibi düşünülebilir.

Yukarıdaki tespitlerden hareketle şöyle bir değerlendirme yapmak mümkündür: Empirist filozofların düşüncelerinde zihnin, işleyen ve işledikçe mevcudiyet kazanan bir yapı şeklinde tasvir edildiğini söyleyebiliriz. Empirist düşüncedeki zihin işleyen, anımsayan hem kendine ilişkin hem dış dünyaya yönelik algılayışı ve düşünüşü olan işlevsel bir mevcudiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tür bir zihin tasviri, çağdaş zihin felsefesinin işlevselcilik yaklaşımıyla paralel görünmektedir. Daha önce belirtildiği gibi işlevselcilik, zihinsel durumların işlevlerle tanımlandığını, dolayısıyla bu işlevi yerine getiren her şeyin zihin olabileceğini savunmaktadır. Başka bir ifadeyle işlevselcilikte zihin bir bilgisayar programı gibi belirli girdi ve çıktılarla çalışan bir mekanizmadır. Örneğin Locke’un Tabula Rasa’sı idelerle, Hume’un betimlediği zihin ise tasarımlar arası ilişkilerle işlemektedir. Burada etkin olan düşünce ise sistemin, ontolojik bir şeye gerek

⁴⁶⁷ F. Bacon, “age.” s.100

⁴⁶⁸ J. Locke, “age.” s.71-72

olmadan tıpkı zihin gibi işlev sergilemesini sağlamaktır. Belirli girdilerden hareketle belirli çıktılar veren bir bilgisayar sistemi gibi düşünülmektedir. Fakat bu noktada işlevselciliği empiristlerden ayıran şey, onların “Zihin nedir?” sorusundan ziyade “Zihin nasıl çalışmaktadır?” sorusuna cevap aramaları gibi durmaktadır.

İşlevselcilere göre mevcut bir zihin vardır. Bu zihin belirli bir işleyişe uygun şekilde çalışmakta ve bilgi üretmektedir. O halde bilginin nasıl üretildiği sorusuna verilen cevaplar aslında zihnin işleyişini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla üretilmiş olan bilgi veya bilginin üretilmesi zihin olgusunu veremez. Bilginin oluşumundaki adımları inceleyerek ancak zihnin nasıl çalıştığına ilişkin bir kavrayışa ulaşılabilir. İşte empiristler bunu yapmışlardır. Örneğin Locke, bilgiye giden yolu anlatırken zihnin neliğini değil işleyiş biçimini analiz etmiştir. Hume da aynı şekilde zihni doğrudan işaret etmemiş, zihnin ürettiği bilgidan hareketle zihin işleyişini anlatmıştır.

Empiristlerin bu yaklaşımı üzerine neler söylenebilir?

Zihin, her ne ise, onu ontolojik temelden (bizatihi kendinde varoluş özelliklerinden) hareketle ele almak yerine, işlevi bakımından inceleme konusu yapmak daha makul görünebilir. Zihin ancak eserlerinde ve eserlerinden hareketle bilinebilir ve bilinir kılınabilir. Esas olan, onun çalışma, yani işlevsel varoluş biçimidir. Bu bakımdan empiristlerin bakış açılarının ve yaklaşım tarzlarının da işlevselci bir nitelik taşıdığı dikkati çekmektedir. Zaten empirist anlayışta özellikle Hume’da tözsel varoluş reddedilmekteydi. Dolayısıyla zihin gibi bir olgunun da tözsel bir açıdan değil işlevsel bir açıdan ele alınması temel kabulde de uyumlu görülmektedir.

Gerçekten de daha önce ifade edildiği gibi, empirist filozoflarca zihin, ontolojik olarak değerlendirilmeyip epistemolojik mahiyette betimlenmiştir. Bu betimleme bize, zihnin yalnızca bir var oluş parçacığı şeklinde sabit olmasının aksine değişim ve dönüşüme tabi olduğunu da göstermektedir. Çünkü iç işleyiş itibarıyla zihin sürekli akış halindedir. Bu da onun aralıksızca bir durumdan diğer bir duruma geçmesi demektir. Başka bir ifadeyle zihin, durmaksızın işlemektedir ve bu işleyiş sonucunda bilgiye ulaşmaktadır. Locke’un deyimiyle ideler, Hume’un tabiriyle tasarımlar her defasında farklı şekilde ilişkilendirilmektedir. Böylece bilgiyi elde etmek için attığı her adımda aslında zihin kendisini de dönüştürmektedir. İşte bu durum bize, empiristlere göre zihnin değişip dönüşen, şekillenen bir yapı olduğunu, yani kendi kendini inşa ettiğini göstermektedir.

Empiristlerin bu kabulü, üzerinde durmayı hak etmektedir. Zira sadece bir işleyişten ve değişim dönüşümden değil aynı zamanda burada insani varoluşun geliştirilmesinden, insanın uyumundan ve amaçlı biçimde değiştirilebilmesinden de söz edildiği açıktır. Değişim ve dönüşüm eğitimle ilişkilidir. Başka bir ifadeyle eğitim, bir süreç olarak değişim ve dönüşümü içermektedir. Bu manada zihindeki değişim ve dönüşüm de eğitimi işaret etmektedir. Dolayısıyla buradan hareketle zihnin eğitimi veya eğitimin zihinsel boyutu ele alınmalıydı. Çünkü gerek zihin felsefesinde gerekse eğitim felsefesinde zihnin eğitimi hakkında yaygın incelemelere rastlamıyoruz. Bu iki problem alanı, empiristlerin zihin anlayışları çerçevesinde ilişkilendirilebilir. Çünkü empirist filozofların zihin üzerine geliştirdikleri fikirlerde aynı zamanda zihnin eğitim boyutunun da içkin olduğu dikkati çekmektedir.

Bacon'da zihnin değişip dönüşmesi gerektiği düşüncesinin eğitimle doğrudan bağlantılı olmadığı ortadadır. Çünkü zihin eğitimi veya yalnızca eğitim konusu, o çağın düşüncesinde çok da belirgin değildir. Ancak Locke ve Hume'da zihin ve bilhassa zihin eğitimine katkı sağlayacak daha derin analizler mevcuttur. Üstelik onların zihinle ilgili bu incelemelerinden hareketle eğitime dair fikirler de türetilmiştir. Böylece empiristlerde zihnin eğitimi konusu daha açık ve anlaşılır bir hale gelmektedir.

Genel bir kabul olarak eğitim, bireylerde belirli bir süre sonunda gerçekleşen değişim ve dönüşüm olarak tanımlanır. Ancak eğitim bilimleri bu sürecin gözlemlenen yönünü söz konusu etmektedir. Dolayısıyla bu bakış açısı eğitimin yalnızca gözlemlenebilen ve ölçülebilen yönünü anlatmaktadır. Oysa eğitimin yalnızca gözlemlenen bir süreç, gözlenen bir davranış değişikliğinden ibaret olmadığını da düşünülebilir. Çünkü gözlenen her davranışın zihinsel bir temeli vardır. Empiristlerin zihin hakkındaki düşünceleri de bunu destekler niteliktedir. Bu nedenle ölçülebilen ya da gözlemlenebilenin, yani sadece davranışı temele alan bir eğitim anlayışının ötesine geçip, zihinde olup bitenin de soruşturulması lazımdı. Bu minvalde öncelikle eğitim kuramları ayrıntılı bir şekilde incelenmeliydi. Önceki bölümlerde bu yapılmıştır. Bu kuramlar içinde özellikle yapılandırmacılığın empirizmin zihin düşüncesiyle yakın olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Empirizmin betimlediği şekilde zihin ve işlevleri ile bilişsel yapılandırmacılığın zihin temelli eğitim anlayışında zihnin iç işleyişi bakımından benzerlikler olduğu dikkati çekmiştir.

Bilişsel yapılandırıcılık bilgiyi elde etme sürecini bireyin zihinsel gelişimiyle birlikte incelemiş ve zihnin bilgiyi yapılandırıldığını iddia etmiştir. Diğer eğitim kuramlarından farklı olarak zihnin işleyişine, bireyin zihinsel gelişimine ve bundan hareketle bilgiyi inşa edişine büyük önem vermiştir. Bu inşa sürecindeki en mühim ölçüt zihinsel işlemlerdir. Sözü edilen işlemler, yani şema oluşturma, algılama, özümleme, uyum ve denge birey hem yeni bilgileri öğrenir hem de mevcuttan hareketle başka bilgiler de oluşturmaktadır. Yapılandırıcı eğitim, bireyin bu süreç sonundaki gelişimiyle, eğitimin gerçekleşip gerçekleşmediğini analiz etmektedir. Bu şekilde tasvir edilen eğitim sürecinin ya da başka bir ifadeyle bilginin yapılandırılmasının, aslında empiristlerin zihin işleyişi hakkındaki fikirleriyle benzerlik taşıdığı görülmektedir. Hem Locke'un hem de Hume'un düşüncelerinde bu sürece örnek teşkil ifadeler mevcuttur.

Locke'ta zihnin işleyişine dair parçalar olarak karşımıza çıkan karşılaştırma, soyutlama, birleştirme, ayırt etme, nitelik oluşturma; Hume'da ise tasarım oluşturma, çağrışım ilkeleri, bellek ve imgelem bir yönüyle işleyişi anlatırken diğer bir açıdan bakıldığında değişim dönüşümü betimlemektedir. Zihin bu işlemleri yaparak bilgiye ulaşması kendisinin aynı kalmadığını da göstermektedir. Çünkü her bir işleyiş aynı zamanda zihnin değişip dönüşmesi nedeniyle kendini yapılandırması demektir. Öğrenilen her bilgi zihnin içeriğindeki bir işleyişi anlatmaktadır. Bu işleyiş ise bilgidен ziyade zihnin yapılanması olarak yorumlanabilir.

Eğitim yalnızca davranışlarda gözlemlenebilen bir olgu mudur? Gözlemlenenin ötesinde bir zihinsel gerçeklik varsa onun da yorumlanması da gerekmez mi? Birey, somut varoluşundan ziyade bir zihin varlığıdır. Belirtildiği gibi davranışların arka planında yatan bir şey olmalıdır. Başka bir ifadeyle bireyin o davranışı geliştirmesine neden olan her ne ise zihnin içinde aranmalıdır. Eğitim yalnızca buna indirgendiğinde buna sebep olan asıl sürecin göz ardı edildiği fark edilmiştir. Bu durumda eğitimin tek bir yönü incelenmiş olur. Halbuki zihindeki işleyiş olmaksızın herhangi bir eğitimin gerçekleşmesi olanaksızdır. Dolayısıyla şunu söyleyebiliriz: Eğitim dediğimiz olgu/süreç aynı zamanda zihindeki işleyişin düzenlenmesidir. Bu manada eğitim süreci, zihindeki içeriğin ve işleyişin düzenlenmesini kapsamaktadır. Dolayısıyla eğitim, basitçe bir davranış örüntüleme sürecinden ziyade iç işleyişin düzenlenmesi ve değiştirilmesi şeklinde de değerlendirilebilir.

Eğitimin zihinsel boyutu veya başka bir ifadeyle zihnin eğitimi, zihnin amaca uygun geliştirilmesi şeklinde tanımlanabilir. Başka bir açıdan bakıldığında, değiştirme ve geliştirme kavramları zihnin inşa edilmesi sürecini kapsamaktadır. Daha önce belirtildiği gibi zihnin inşası, aynı zamanda onun yapılanması anlamına gelmektedir. Bu ise bizi zihnin eğitimi fikrine zaten doğrudan bir şekilde götürmektedir. İşte bu nedenle üzerinde düşünülmesi gereken husus, eğitim olgusunun ve sürecinin, zihnin eğitimini de kapsayacak şekilde tekrar geliştirilmesi hususudur. Dolayısıyla eğitim kuramlarında vurgulanmamış veya satır aralarında kalmış olan zihin eğitimi konusunun yüksek sesle tartışılması gerekmektedir.

Zihin işleyişi ve işlevsel mevcudiyeti bakımından ele alındığında, zihnin eğitimi bu işleyişe amaca uygun şekilde müdahale ederek işleyişi istenen biçimde düzenlemek olarak değerlendirilebilir. Zihnin işlemesi için duyu ve algılardan elde edilen içeriklere ihtiyaç vardır. Eğitim amaçlı bir etkinlik olduğuna göre, bu içerikler de gelişigüzel şekilde değil, belirli kural ve ilkelere göre düzenlendiği takdirde buna eğitim denilebilir. Çünkü bireyin bilgiye ulaşması ve dolayısıyla da eğitim sürecinin istenen şekilde gerçekleşmesi için zihindeki içeriklerin buna uygun olarak konumlanması, ilişkilendirilmesi beklenmektedir. Zihin eğitimi bir anlamda algılanan verilerin doğru bir şekilde zihinsel içeriğe dönüştürmesi; bu içerikler arasında doğru ve tutarlı bağlantılar kurulması; algıları doğru bağlantılarla içeriğe dönüştürmek için gerekli olan ilkelerin zihinde oluşturulmasıdır.

Zihin, algıladıklarını yönetime uygun bir şekilde içeriğe dönüştürdükten sonra muhafaza etmektedir. Bu sayede ise gerekli olan durumlarda eski ve yeni arasında bağlantı kurmaktadır. Bağlantıların düzgün ve tutarlı kurulması için zihin geniş kapsamlı bir ilişkilendirme yetisine sahip olmalıdır. Fakat zihin bu manada yeterince gelişmemişse birtakım işlevsel hatalar yapabilir. Örneğin, içerikler arasında doğru bağlantıların kurulamaması ve bu nedenle herhangi bir konu hakkında yanlış kanaat oluşturması mümkündür. Bu durumda eğitim bağlantı dizisindeki yanlış halkanın tespit edilmesi ve onun ortadan kaldırılmasını da mümkün kılar. Eğitimle birlikte zihnin, analiz kabiliyeti gelişecek ve melekeleri güçlendirilecektir. Böylece o, içerikler arasında doğru bağlantı kurabilecek ve dolayısıyla daha kapsamlı bir ilişkilendirme yetisine sahip olacaktır. Bu durumda zihin, yanlış bağlantı halkaları kurmayacak ve geleceğe yönelik doğru tasarımları daha kolay oluşturacaktır. Bütün bunlar, örgün eğitimdeki süreçlerin zihnin işleyişine uygun bir şekilde düzenlenmesiyle hayat bulacaktır.

İncelememizden çıkarılacak bir diğer sonuç, zihin eğitiminin önemi karşısında, eğitimin de bireyin yaşadığı zaman dilimiyle ayrılmaz bağlantısı söz konusu olduğunda, dijital çağ bağlamında bu problemin/olgusunun öne çıktığı gerçeğidir. Gerek empirist filozofların zihin anlayışlarının gerekse sonraki dönemlerde ortaya konan eğitim fikirlerinin, o çağın problemleriyle bağlantılı olduğunu görmekteyiz. Örneğin empiristlerin felsefi kaygısı, kendi çağlarındaki epistemolojik problemlerdi. Dolayısıyla onun çözüm yolu olarak deneyimi ve deneyimin de zihin boyutunu, yani bilgi problemini incelediler. Sonraki dönemde ortaya çıkan eğitim anlayışlarında da yine o dönemin koşul ve ihtiyaç düzeyinin etkili olduğu açıktır. Çünkü her bir eğitim felsefesi akımı, anlayışı da yine o dönemin problemlerine bir cevap arayışı idi. Örneğin yapılandırmacılık da o dönemdeki düşünsel düzey ve ortaya konan problemler nedeniyle geliştirilmişti. Aynı durumu biz, bugünün problemleri ve gerçekleri açısından düşündüğümüzde, kadim problemlerden biri olan eğitim ve zihin konusunun yeniden gündeme gelmesinin kaçınılmaz olduğu sonucuna varmaktayız. Klasik yaşama ritmi içinde eğitime dayalı etkileme ve etkilenmeler bilfiil dıştaki nesneye tanıklık şeklindeyken, şimdi, yeni dijital çağda bu etkilenmeler doğrudan doğruya zihinsel bir boyut taşımaktadır. Bu konunun eğitim bilimciler, eğitim felsefecileri ve psikologlar gibi farklı alanların uzmanları tarafından araştırılması; eğitim tanımının ve olgusunun geleneksel anlayışın dışında zihnin eğitime, yani zihinlerin biçimlendirilmesi hususuna indirgenmesi zorunlu gibi görünmektedir. Bu da felsefenin önündeki yeni bir problem alanı olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKLAR

- Ackerman, E. (2001). “*Piaget’s Constructivism, Papert’s Constructivism: What’s the Difference?*” *Constructivism Uses and Perspectives in Education*, 12/1, 1-11.
- Agassi, J. (2013). *The Very Idea of Modern Science: Francis Bacon and Robert Bayle*, Boston Studies in the Philosophy and History of Science, Springer Publishing, Boston.
- Ahioğlu, N. (2011). “*Piaget ve Ergenlikte Bilişsel Gelişim*”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 19/1, 1-10.
- Akalın, Ş. H. (2012). *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayını, İstanbul.
- Akdemir M. ve Aydoğdu, H. (2019). *Epistemolojik Yanılgının Kaynağı: Önyargı*, Sentez Yayıncılık, Bursa.
- Arıcı, M. (2015). “Zihinsel Alanda Ben Hissi Neye Karşılık Gelir?” *Dört Öge Dergisi*, 4/7, 65-76.
- Arıcı M. (2019). *Zihin Felsefesi, Ben Nerede Zihin Bedensiz Var Olabilir Mi?* Murat Arıcı (Ed.) Nobel Akademi Yayıncılık, Ankara.
- Aristoteles (2019). *Ruh Üzerine*, (çev. Ömer Aygün- Gurur Sev), Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Arslan, M. (2007) *Eğitimde Yapılandırmacı Yaklaşımlar*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 40/1, 41-61
- Aydın, H. (2012) *Felsefi Temeller Işığında Yapılandırmacılık*, Nobel Akademi Yayıncılık, Ankara.
- Aydın, H. (2016). Öğrenme-Öğretme Sürecine Yeni Yaklaşımlar. Öğrenme-Öğretme Sürecinde Planlama ve Uygulama, Naturel Yayınları, Ankara.
- Ayer, A. J. (2002). *Hume*, (çev. Cemal Atilla), Altın Kitaplar, İstanbul.
- Bacon, F. (2015). *Novum Organum*, (çev. Talip Kabadayı), BilgeSu Yayıncılık, Ankara.
- Bacon, F. (2020). *The Advancement of Learning*, Platanus Publishing, Ankara.
- Bahçivan, E. (2017). *Eğitim Bilimlerinde Epistemoloji Araştırmalarına Düne, Bugüne ve Gelecek Perspektiflerine Eleştirel Bir Bakış*, Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 3/2, 760-772.
- Bailey, A. (2019). “*Zihin Felsefesinin 90 Yılı*” *Zihin Felsefesi*, (çev. Füsün Doruker), Ayrıntı Basımevi, Ankara.
- Baykan, F. (2000). *Aydınlanma Üzerine Bir Derkenar*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Bayraktar, O. (2014). “*Değer Felsefesi Açısından Yapılandırmacılık*” I. Eğitim Kongresi, Azim Matbaacılık, Ankara.
- Bayraktar, O. (2021). *Milli Eğitim Düşüncemiz ve Yapılandırmacılık*, Eskiyeeni Yayınları, Ankara.
- Beebe, H. (2006). “*Hume on Causation*”, Routledge Taylor&Francis, Group, NewYork.
- Bilhan, S. (1991). *Eğitim Felsefesi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Yayınları, Ankara.

- Binbaşıoğlu, C. (2005). *Türk Eğitim Düşüncesi Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Bolay, S. H. (2009). *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, Nobel Kitap, Ankara.
- Brooks, J.C. ve Brooks, M.C. (1999). *The Courage to be Constructivist Educational Leadership*, The Case for Constructivist classroom, 57/3, 18-24.
- Bulduk, S. (2014). *Duyum ve Algı Psikolojisi*, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul.
- Büyükdüvenci, S. (2019). *Eğitim Felsefesine Giriş*, Fol Yayıncılık, Ankara.
- Carrutherts, P. (1992). *Human Knowledge and Human Nature*, Oxford University Press, Oxford.
- Cevizci, A. (2002). *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma, İstanbul.
- Cevizci, A. (2011). *Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul.
- Cevizci, A. (2011). *17. Yüzyıl Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul.
- Cevizci, A. (2016). *Metafiziğe Giriş*, Say Yayınları, İstanbul.
- Cevizci, A. (2021). *Eğitim Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul.
- Chalmers, D. (2004). *Facing Up To The Problem Of Consciousness*, Published in the Journal of Consciousness Studies.
- Chappel, V. (1994). *“Locke’s Theory of Ideas”*, The Cambridge Companion to Locke, Cambridge University Press, Cambridge.
- Churcland, P.M. (2018). *Madde ve Bilinç*, (çev. Berkay Ersöz), Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- Cooper, A. (2019). *“Bacon’s Idols and Reformed Science”*, Studies in Philology, 116/2, 328-332.
- Copleston, F. (1993). *A History of Philosophy-Late Medieval and Renaissance Philosophy*, Image Published, New York.
- Cottingham, J. (2018). *Akılcılık*, (çev. Bülent Gözkan), Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Craft, M. (1984). *Education and Culturalpluralism*, Falmer Press, London.
- Çelebi, E. (2017). *John Locke’un İdeler Teorisi*, Gece Kitaplığı, Ankara.
- Çüçen, K. (2018). *Felsefeye Giriş*, Sentez Yayıncılık, Bursa.
- Değirmencioğlu, C. (1997). *“Eğitim Bilimine Giriş”*, Eğitim ve Ekonomi İlişkisi, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Deleuze, G. (2008). *Amprizm ve Öznellik*, (çev. Ece Erbay), Norgunk Yayıncılık, İstanbul.
- Demirel, Ö. (2005) *Eğitim Sözlüğü*, Pegem Yayıncılık, Ankara.
- Demirel, Ö. (2007) *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme*, Pegem Yayıncılık Ankara.
- Denkel, A. (1996). *Anlam ve Nedensellik*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Denkel, A. (1997). *Düşünceler ve Gerekçeler*, Göçebe Yayınları, İstanbul.
- Descartes, R. (2009). *Yöntem Üzerine Konuşma*, (çev. Hasan İlhan), Alter Yayıncılık, Ankara.
- Descartes, R. (2019). *Meditasyonlar*, (çev. Engin Sunar), Say Yayınları, İstanbul.

- Descartes, R. (2020). *Ruhun Tutkuları*, (çev. Murat Erşen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Dewey, J. (2014). *Deneyim ve Eğitim*, (çev. Sinan Akıllı), ODTÜ Yayıncılık, Ankara.
- Didier, J. (2019). *John Locke*, (çev. Atakan Altınörs), Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Doğan, M. (2018). *Bilincin Doğasına Yönelik Beş Temel Yaklaşımın Bir Değerlendirmesi*, *MetaZihin: Yapay Zeka ve Zihin Felsefesi Dergisi*, 1(1), 21-55.
- Doğan, M. (2020). *Yapay Zeka ve Bilinç Problemi*, Çizgi Kitabevi, İstanbul.
- Donkoh, S. (2016). *Descartes' Method, Mind and Body*, *Imperial Journal of Interdisciplinary Research (IJIR)* 3/1 35-76.
- Dror, I. (2009). "How Can Francis Bacon Help Forensic Science? The Four Idols of Human Biases", *Jurimedrics*, Fall Press.
- Ducasse, C. J. (1966). "Critique of Hume's Conception of Causality", *The Journal of Philosophy*, 63/6 141-148.
- Dunchinsky, R. (2012). "Tabula Rasa and Human Nature", *Philosophy*, Vol.87, No.342.
- Egemen, B. Z. (1965). *Terbiye İlminin Problemleri ve Terbiye Felsefesi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Erdem, E. ve Demirel, Ö. (2002) "Program Geliştirmede Yapılandırıcı Yaklaşım", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23/23, 81-87
- Erdoğan, İ. (2016). *Gelenekten Geleceğe Eğitim Bilimi: Kuram ve Uygulama*, Sümer Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- Erol, T. (2007). "Hume'da Bir İnanç Olarak Tasarım", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 3/6, 97-131.
- Fabricius, W. (1983). "Piaget's Theory of Knowledge its Philosophical Context", *Human Development*, November, 26(6), 325-334.
- Fidan N. Erdem M. (1998). *Eğitime Giriş*, Alkım Yayıncılık, İstanbul.
- Fleury, S. C. (1998). *Social Studies: Trivial Constructivism, and the Politics of Social Knowledge*, *Constructivism and education*, Cambridge University Press, London.
- Fox, R. (2001). "Constructivism Examined" *Oxford Review of Education*, 27(1), Taylor & Francis Press, 23-35
- Frankena, W. K. (1965). *Three Historical Philosophies of Education*, Scott Foresman Publish, Chicago.
- Frasca, M. (2007). "Simple Perception in Hume's Treatise", *Rivista di Storia dello Filosofia*, 62/3, 26-61.
- Frenkana, W. K. (1965). "Introduction" *The Philosophy of Education*, Macmillan, NewYork.
- Furary, A. (2011). *Francis Bacon and 17.yy Intellectual Discourse*, NewYork.
- Glaserfeld, E. (1994). "Questions and Answers About Radical Constructivism," *Practice of Constructivism in Science Education*, (Edt. Kenneth Tobin), Routledge Press, NewYork.

- Gonmez, D. (2018). *"The Emerge of Concept of The Consciousness"*, Human And Machine Consciousness, Open Book Publishers, Cambridge UK.
- gsi.berkeley.edu./gsi-guide-contents/learning-theoryresearch/cognitiveconstructivism
14.03.2022
- Guttek, G. (2021) *Eğitime Felsefi ve İdeolojik Yaklaşımlar*, (çev. Nesrin Kale), Ütopya Yayınevi, Ankara.
- Günday, Ş. (2002). *Zihin Felsefesi*, Asa Kitabevi, İstanbul.
- Güneş, F. (2014). *Eğitimde Temel Kavramlar ve Çağdaş Yönelimler*, Pegem Akademi, Ankara.
- Güneş, F. (2015). *Eğitim ve Zihinsel Değişim*, Bartın University Journal of Faculty of Education, 4 (1), 1-20
- Gürsoy, K. (1995). *Şahsiyet Eğitimi*, Halil Rahman Açar (ed.), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Van.
- Hoffman, B.A. (2005). *The Nature of The Humean Mind*, (Basılmamış Doktora Tezi) Harward Universtiy Faculty of Arts and Sciences, Massachusetts.
- Holden, T. (2014) "Hume's Absolute Necessity" *Mind*, 123/490, 51-73.
- Housman, A. (1967). *"Hume's Theory of Relations"*, *Noûs*, Vol.1 No.3 25-55.
- Hume, D. (1986). *İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma*, (çev. Selmin Evrim), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Hume, D. (2020). *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (çev. Ergün Baylan), BilgeSu Yayıncılık, Ankara.
- Hume, D. (2020). *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, (çev. Oruç Aruoba), Say Yayınları, İstanbul.
- Jacopson, A. J. (1986). *"Causality and The Supposed Counterfactual Conditional Hume's Enquiry"* *Analysis*, 46/3 152-175
- Jaja, M. Badey, P. (2013). *"John Locke's Epistemology and Teaching"*, *African Research Rewiev, An International Multidisciplinary Journal*, Vol.7, No. 28 s.11-16.
- Kesici, A. (2009). *Eğitimde Postmodern Durum:Yapılandırmacılık*, *İnsan&İnsan Dergisi*, 6(20), s.219-238.
- Kılıç, C. (2014). *John Locke: Bilginin Kaynağı ve İdeler Sorunu*, *EKEV Akademik Dergisi*, Cilt.58, s.455-468.
- Kökten, H. (2020). *Neoliberalizmin Eğitim Felsefesi Üzerine Bir İnceleme*, (Basılmamış Doktora Tezi), Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Köktürk, M. (2018). *Sembolik Formlar Felsefesi III*, Hece Yayınları, Ankara.
- Kükürt, R. O. (2019). *Eğitim Felsefesi*. Murat Arıcı (ed.), Nobel Akademi Yayıncılık, Ankara.
- Krueger, J. (2010). *Philosophy Of Mind*, In *Encyclopedia of Identity (Vols. 1-2)*, Ronald Jackson (ed.) II. Thousand Oaks, NewYork.
- Ladd, T. (2007). *Philosophy, Descriptive and Explanatory*, Kesinger Publishing, USA.
- Lindley, F. (Jn 1987). *"David Hume and Necessery Connections"*, *Philosophy*, 62/239, 49-58.

- Locke, J. (1999). *Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler*, (çev. İsmail Çetin), Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Locke, J. (2004). *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, (çev. Vehbi Hacıkadiroğlu), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.
- Locke, J. (2008). *An Essay Concerning Human Understanding*, Oxford University Press, Oxford.
- Lycan, E. G. (2002). “*Philosophy Of Mind*”, Nicholas Bunnin, E. T. Psui James, The Blackwell Companion to Philosophy, Blackwell, 2002.
- Mace, C. A. (1931). “*Hume’s Doctrine of Causality*” Proceedings of the Aristotelien Society, 32/12, 321-328.
- Magee, B. (2001). *Büyük Filozoflar- Platon’dan Wittgestein’a Batı Felsefe Tarihi*, (çev. Ahmet Cevizci), Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Malherbe, M. (2004). “*Bacon’s Methot of Science*”, The Cambridge Companion to Bacon, Cambridge University Press, United Kingdom.
- Marias, J. (1996). *History of Philosophy*, Dover Publications, NewYork.
- Markie, P. (2004). “*Rationalism vs Empricism*”, www.plato.stanford.edu/entries/rationalism-empricism.com (12.02.2020).
- Massburger, D. (2007). “*Hume: Causality and Subjectivity*”, Episteme, 18/4, 31-41.
- McBreen, B. (2007). “*Realism and Empricism in Hume’s Account of Causality*”, Philosophy, 182/321, 421-436.
- Miller, P. H. (1997). *Theories of Developmental Psychology*, W.H. Freeman Company, NewYork.
- Noddings, N. (1998). *Philosophy of Education*, Routledge Press, Oxford.
- Noddings, N. (2017). *Eğitim Felsefesi*, (çev. Raşit Çelik), Nobel Kitabevi, Ankara.
- Noonan, H. W. (1999). *Hume on Knowledge, Routledge Philosophy Guide Books*, NewYork.
- Oakley, L. (2014). *Cognitive Developments*, Routledge Press, NewYork.
- Ornstein A. ve Levine, D. (2008). *Foundations of Education*, Routledge Press, New York.
- Özden, Y. (2005). *Öğrenme ve Öğretme*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.
- Özerbaş, M.A. (2007). “*Yapılandırmacı Öğrenme Ortamının Öğrencilerin Akademik Başarılarına ve Kalıcılığına Etkisi*”, Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 5(4), s.609-635.
- Peltarner, M. (2004). *The Cambridge Companion to Bacon*, Cambridge Publisher, United Kingdom.
- Penelhum, T. (1975). *Hume*, Macmillian Press, London.
- Peters, F. (2004). *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, (çev. Hakkı Hünler), İsanbul.
- Peters, R. S. (2010). *The Concept of Education*, Routledge, NewYork.
- Peterson, J. B. (1898). *The Emprical Theory of Causation*, The Philosophical Review, 7/1 43-61.

- Piaget, J. (1992). *Epistemoloji ve Psikoloji*, (çev. Seçkin Selvi), Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- Pike, N. (1967) “*Hume’s Bundle Theory of the Self: A Limited Defence*” American Philosophical Quarterly, April, 4/2. 159-165.
- Preston, A. “*David Hume’s Treatment of Mind*”, Philosophy of Mind, s.75 (bu.edu.wep/papers/Mind/MindPres.htm.)
- Priest, S. (2018). *Zihin Üzerine Teoriler*, (çev. Ayhan Dereko), Litera Yayıncılık, İstanbul.
- Quinton, A. (1967). “*The Problem of Perception*”, The Philosophy of Perception, ed. G.J. Worrock, Oxford.
- Reiss, J. (2019). “*Causal Explanation Is All There Is to Causation*”, Teorema: Revista International de Filosofia, 38/3.
- Richards, J. ve Glasersfeld, E. (1980). “*J. Piaget Psychologist of Epistemology: A Discussion of Rotman’s Piaget: Psychologist of the Real*”, Journal of research in Mathematics Education, 1980, 11/11, 29-36.
- Robinson, J. A. (1962). “*Hume’s Definition of Cause*”, The Philosophical Quarterly, 12/47.
- Rosenthal, D. M. (1980). “*Philosophy Of Mind*” Social Research, 47/4 Philosophy: An Assesment.
- Ross, D. (2017). *Aristoteles*, (çev. Ahmet Arslan), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.
- Rovencoft, I. (2005). *Philosophy Of Mind*, Oxford Universty Press, England.
- Russel, B. (2019). *Felsefe Sorunları*, (çev. Vehbi Hacıkadiroğlu), Say Yayınları, İstanbul.
- Savery, J.R. & Duffy, T.M. (1995). *Problem Based Learning: An Instructional Model adn Its Constructivist Framework*, Educational Technology, 31– 38.
- Sayan, E. (2012). “*Analitik Zihin Felsefesinin Temel Problemlerine Bir Bakış*”, Kaygı Dergisi, 2012/19, 37-54.
- Schaffer, J. (2005). *Zihin Felsefesi*, (çev. Turan Koç), İz Yayıncılık, İstanbul.
- Searl, J. (2005). *Bilinç ve Dil*, (çev. Muhittin Mavi), Litera Yayıncılık, İstanbul.
- Senemoğlu, N. (2004). *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Shaffer, J. (1971). “*The Philosophy Of Mind and Some Ethical Implications*”, Philosophic Exchange, 2/5, 30-42.
- Shagrır, O. (2019). “*Hilary Putnam ve Bilgisayımusal İşlevselcilik*” Andrew Bailey (Der.), Fol Yayıncılık, Ankara.
- Siegel, H. (2010) “*Philosophy of Education and Philosophy*”, The Oxford Handbook of Philosophy of Education, Oxford.
- Smith, N. K. (2005). *The Philosophy of David Hume*, Macmillan, NewYork.
- Sönmez, V. (2012). *Eğitim Felsefesi*, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Sözer, E. (2018) “*Eğitimin Felsefi Temelleri*”, Eğitim Bilimine Giriş, Mehmet Gültekin (ed.), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Stroud, B. (2003). *Hume*, Routledge Press, NewYork.

- Taşdelen, V. (2003). “*Eğitimde Kuram ve Uygulama Bağının Kurulmasına Yönelik Felsefi Bir Araştırma*” Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 36 (1-2), 151-166.
- Taşdelen, V. (2006). *Eğitim Hermeneutiği Sorunsalı Üzerine Felsefi Bir Araştırma* (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Taşpınar, M. (2010). *Kuramdan Uygulamaya Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Data Yayıncılık, Ankara.
- Tononi, G. (2008). “*Consciousness as Integrated Information: A Provisional Manifesto*”. *Biological Bulletin*, 215/3 216-242.
- Tozlu, N. (1997). *Eğitim Felsefesi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Tozlu, N. (2006) *Felsefe ve Eğitim*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Turan, S. (2008). “*Eğitim Felsefesi ve Çağdaş Eğitim Sistemleri*” Eğitim Sosyolojisi ve Felsefesi, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Tyler, R.W. (2014). *Basic Principles of Curriculum Development and Instruction*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Ulmann, J. (1979). “*Çağdaş Eğitim Düşüncesini Hazırlayan Tarihsel Gelişim*”, MEB Düşün Bilim Eğitim Dergisi, 1/1 Ankara.
- Ural, Ş. (1996). *Bireyin Eğitimi ve Toplumun Eğitimi- Değerler ve Eğitim Arasındaki Mantıksal İlişki*, Halil Rahman Açar (ed.), Yüzünyü Yıl Üniversitesi Yayınları, Van.
- Vygotsky, L. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*, Harvard University Press, Cambridge.
- Walshe, G. (2020). “*Radical Constructivism- Glaserfeld*”, *Science Education in Theory and Practice*, Ben Akpan, Teresa J. Kennedy (ed.), Springer Cham Press,
- Webster, M. (1992). *Webster’s Third New International Dictionary*, Merriem Webster Published, USA.
- Wilson, B. G. (1996). *Reflections on Constructivism and Instructional Design*, Englewood Cliffs Publications, New Jersey.
- Woolfolk, A.E. (1993). *Educational Psychology*, Allyn&Bacon Press, Boston.
- Woolhouse, R. (2019). *Ampirist Filozoflar*, (çev. Gökhan Murteza), Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Yardımcı, A. B. (2020). *David Hume’un Nedensellik Eleştirisi Bağlamında Tümevarımsal Akıl Yürütmeye Yönelik Argümanların Yeniden Yapılandırılması*, Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Teori ve Araştırmalar (Cilt 3) içinde s.573-585 Erdem Sarıkaya (ed.), Gece Kitaplığı, Ankara.
- Yıldırım, C. (1983). *Eğitimde Ölçme Değerlendirme*, ÖSYM Eğitim Yayınları, Ankara.
- Yolton, J. W. (1984). *Perceptual Acquaintance from Descartes to Reid*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Yolton, W. J. (1993). *A Locke Dictionary*, Blackwell Publisher, Oxford.
- Yumiko Inuki, “*Hume’s Labyrenth: The Bundleng Problem*”, *History of Philosophy Quarterly*, Jul 2007, 24/3, 255-274.

- Zagorin, P. (2015). “*Bacon’s Concept of Objectivity and the Idols of the Mind*”, The British Journal for the History of Science, England.
- Zarrillo, J. J. (1999). *Teaching Elementary Social Studies*, Pearson Education Press, London.
- Zelyut, S. (2003). *Dört Adalı Hobbes-Locke-Berkeley-Hume*, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Zeman, A. (2006). *Bilinç Kullanım Kılavuzu*, (çev. Gürol Koca), Metis Yayınları, İstanbul.